

Vesa Jarva

**VENÄLÄISPERÄISTEN JA EKSPRESSIIVISTEN AINESTEN
SUHTEESTA SUOMEN MURTEIDEN SANASTOSSA**

Lisensiaatintyö

Jyväskylän yliopisto

suomen kielen laitos

18.8.2000

Tiedekunta HUMANISTINEN		Laitos Suomen kielen laitos
Tekijä Vesa Jarva		
Työn nimi Venäläisperäisten ja ekspressiivisten ainesten suhteesta suomen murteiden sanastossa		
Oppiaine Suomen kieli		Työn laji Lisensiaatintyö
Aika 18.8.2000		Sivumäärä 132 + liitteet 14 s.
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Työssä on tarkasteltu kahta sanaryhmää, joista on erotettavissa sekä venäläisperäistä että ekspressiivistä ainesta. Ensimmäisen sanaryhmän lähtökohta on venäjän <u>stúden</u> 'aladobi'. Sanassa <u>tytinä</u> vaikuttaa sekä venäläinen lainasana että kansanetymologia, joka yhdistää sen omaperäiseen <u>tytistä</u>-verbiin. Toisessa sanaryhmässä, <u>kalkkala</u>, <u>kalkkare</u> -sikermässä, vaikuttavat venäjän <u>kólokol</u> 'kello, kulkunen', ekspressiivinen <u>kakkare</u>-sikermä (<u>kakkare</u>, <u>kikara</u>, <u>kokkare</u> jne.) ja <u>kVI(k)</u>-sikermä (<u>kalista</u>, <u>kilistä</u>, <u>kolkottaa</u> jne.).</p> <p>Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys sulautuvat toisiinsa monin tavoin. Yhtäältä ekspressiivisyys on voima, joka sulauttaa eri alkuperää olevia aineksia, koska se mukauttaa sanoja valmiiseen sanahahmoon (esim. <u>tytinä</u>). Toisaalta ekspressiivisyys voi myös levittää vierasperäistä ainesta, kuten <u>kalkkala</u>, <u>kalkkare</u> -sikermässä on tapahtunut.</p> <p>Varsinkin ekspressiivisessä sanastossa yksittäisten sanojen äänteellinen kehitys ei useinkaan ole säännönmukaaista. Sanaryhmiä täytyy käsitellä kokonaisuutena, jotta yksittäisten sanojen tai varianttien vaihtelusta voidaan löytää säännönmukaisuutta. Eri sanoja yhdistämään tarvitaan laajempi käsite, josta on työssä käytetty termejä "sanahahmo", "skeema" ja "legimerkki". Se on yksittäisten sanojen pohjalta tehty yleistys, joka on myös kognitiivisesti todellinen, koska se muokaa sanoja ja sitoo niitä yhteen.</p> <p>Käsiteltävien sanaryhmien äänne- ja merkitysvariantit on asetettu jatkumoon, jota nimitetään asteittaiseksi malliksi. Ensimmäisen asteen sanat ovat lähinnä venäjänkielistä originaalia; kolmannen ja neljännen asteen sanoja on pidetty etymologisessa tutkimuksessa usein epävarmoina. Asteittainen malli osoittaa, että äänneasun ja levikin välillä on selvä vastaavuus. Ensimmäisen asteen sanat tunnetaan Venäjän ja venäläisen kulttuurin välittömässä läheisyydessä, kun taas kolmannen ja neljännen asteen sanat sijoittuvat levikin laita-alueille.</p> <p>Vaikka asteittainen malli ei aina olekaan suoraan diakronisesti tulkittavissa, se auttaa löytämään variaatiosta säännönmukaisuutta.</p>		
Asiasanat suomen murteet, venäläiset lainasanat, etymologia, ekspressiivisyys		
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitos		
Muita tietoja		

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	4
2. SUOMEN KIELEN ETYMOLOGISESTA TUTKIMUKSESTA	8
2.1. Etymologia itsenäisenä tieteenalana	8
2.2. "Epäsäännöllisten" suhteiden käsittely suomen kielen sanaston tutkimuksessa	10
2.3. Etymologisen tutkimuksen kehittymismahdollisuuksia	19
3. SUOMEN KIELEN VENÄLÄISPERÄISISTÄ SANOISTA	25
3.1. Vanhimmat kosketukset: venäläisiä vai slaavilaisia?	25
3.2. Suomen kielen venäläisperäisten sanojen tutkimus	28
3.3. Suomen kielen venäläisperäinen sanasto	34
3.3.1. Kirjakieli	37
3.3.2. Murteet	39
4. SUOMEN KIELEN EKSPRESSIIVISISTÄ SANOISTA	44
4.1. Termien määrittelyä	44
4.2. Ekspressiivisten sanojen tutkimuksen ongelmia: äännesymboliikka, kielen synty, "mielivaltainen" variaatio	46
4.3. Ekspressiivisten sanojen juuret	49
4.4. Ekspressiivisten sanojen erityispiirteitä	53
4.4.1. Semanttisia piirteitä	54
4.4.2. Syntaktis-pragmaattisia piirteitä	58
4.4.3. Äänne- ja muotorakenteen piirteitä	64
4.4.4. Ikä ja levikki	69
4.5. Ekspressiiviset sanat semiotiikan ja kognitiivisen kielitieteen näkökulmasta	70
5. LAINATUN JA EKSPRESSIIVISEN SANASTON SUHTEESTA	74
5.1. Vierasperäisten äänteiden ja sanojen ekspressiivistyminen	74
5.2. <i>tytinä</i> 'aladobi'	77
5.2.1. Aladobi ja sen nimitykset	77
5.2.2. <i>Tytinä</i> ja sen eri variantit	79
5.2.2.1. <i>tyyteni, tytenä, tyytenä</i>	80
5.2.2.2. <i>tyytinä, tytinä</i>	82
5.2.2.3. <i>ty(y)tinki ~ tyteeni ~ tyyteli ~ tytelö</i>	83
5.2.3. vapinamotivaatio	84
5.2.4. <i>tyyteni ~ tytinä; piittäni ~ piittäni</i>	87

5.3. Kalkkala, kalkkare -sikermä	89
5.3.1. Sikermä murteissa ja aiemmassa kirjallisuudessa	89
5.3.2. Äänteellinen variaatio	95
5.3.3. Semanttinen variaatio	99
5.3.3.1. 'Aisakello, kulkunen; lehmän- tai lampaankello; soiva esine'	101
5.3.3.2. 'Jää-, sonta- ym. kakkara (vars. eläimen karvoissa); takku'	104
5.3.3.3. 'Lapsi'	107
5.3.3.4. 'Kivekset, miehen t. urospuolisen eläimen sukupuolielimet'	108
5.3.3.5. 'Olla jaloissa, tiellä; pitää kalisevaa ääntä'	109
5.3.3.6. 'Poron kaulamerkki; omistajan merkki avaimessa, säkissä, verkossa jne.'	113
5.3.3.7. Muita merkityksiä	114
5.3.4. Asteittainen malli ja diakroninen tulkinta	117
6. PÄÄTÄNTÖ	121
LÄHTEET	125
Liitteet	
1. Kyrillisten aakkosten translitterointi	
2. Lauseopin arkiston koloratiivikonstruktiot	
Kartat	
1. (juosta, mennä) <i>latmistaa</i> 'nopeasti jne.'	
2. <i>tytinä</i> 'aladobi'	
3. <i>piittinä</i> 'siirappijuoma'	
<i>kalkkala, kalkkare -sikermä:</i>	
4. 'Aisakello, kulkunen; lehmän- tai lampaankello; soiva esine'	
5. 'Jää-, sonta- ym. kakkara (vars. eläimen karvoissa); takku'	
6. 'Lapsi'	
7. 'Kivekset, miehen t. urospuolisen eläimen sukupuolielimet'	
8a–b. 'Olla jaloissa, tiellä; pitää kalisevaa ääntä'	
9. 'Poron kaulamerkki; omistajan merkki avaimessa, säkissä, verkossa jne.'	
10. Asteittainen malli	
11. 'Savi-, sonta- ym. paakku; epämääräinen kappale'	

1. JOHDANTO

“Historiallisessa kielitieteessä elää eräs loistava traditio: kun mennään älylliselle seikkailumatkalle, lähtökohtana ei ole jokin elegantisti muotoiltu, mutta luonnostaan dogmaattinen teoria.” (Malkiel 1990:1.)

Käsillä olevan tutkimuksen lähtökohtana on kaksi suomen murteiden sanaryhmää, joista kumpikin muodostuu toisiaan äänteellisesti ja semanttisesti muistuttavista sanoista. Kummassakin ryhmässä on sanoja, joille on esitetty vastineita venäjän kielestä, mutta myös sanoja, jotka voidaan liittää luontevammin ekspressiiviseen sanastoon; tätä taas yleensä pidetään omaperäisenä, joskin sitä on usein vaikea etymologioda lähisukukieliä pidemmälle. Tehtävänä on analysoida tätä synkronista variaatiota ja esittää sille diakroninen tulkinta. Tutkimuskysymys voidaan muotoilla seuraavasti: miten venäläisperäiset ja ekspressiiviset ainekset limittyvät toisiinsa käsitellyissä sanaryhmissä? Ja edelleen voidaan esittää jatkokysymyksiä: Onko tällainen kahtiajako yleensäkin mahdollinen? Onko olemassa toisaalta selvästi neutraaleita venäläisperäisiä, toisaalta selvästi ekspressiivisiä omaperäisiä sanoja? Hypoteesini on, että rajat eri alkuperää olevien sanojen välillä ovat liukuvia ja “selvät” tapaukset kattavat vain osan sanastosta.

Historiallinen kielitiede, ennen kaikkea suomen sanaston etymologinen tutkimus, on olennainen osa tutkimustani. Teoreettisia lähestymistapoja sovelletaan sikäli, kun ne auttavat vastaamaan esitettyihin kysymyksiin. Siksi rohkenen toivoa, että työni liittyy siihen historiallisen kielitieteen traditioon, jota Yakov Malkiel kuvaa yllä olevassa sitaatissa.

Esitän toisessa luvussa katsauksen suomen kielen etymologiseen tutkimukseen ja pohdin mahdollisuuksia sen metodiseen kehittämiseen. Lähinnä kyseeseen tulee kaksi vaihtoehtoa: äänteellisen tarkastelun laajentaminen yksittäisistä äänteistä kokonaiseen sanahahmoihin ja semanttisten kriteerien, varsinkin merkitystenmuutosten, tarkempi analysointi.

Kolmannessa luvussa esittelen suomen kielen venäläisperäisten sanojen tutkimuksen historiaa ja pyrin luomaan kokonaiskuvan sekä kirjakielen että murteiden venäläisperäisestä sanastosta, joskin tässä yhteydessä on mahdollista tarkastella vain pientä osaa kaikista venäläisperäisistä tai sellaisiksi epäilyistä sanoista. Kirjakielen osalta keskityn sellaisiin etymologioihin, joita ei ole viimeisimmässä suomen kirjakielen venäläislainoja käsittelevässä monografiassa (Plöger 1973). Murteiden sanaston aineistona on SMS:n kaksi ensimmäistä osaa (aakkosväli *a-havuvasta*), jotka sisältävät laskelmieni mukaan 44 venäläisperäistä sanaa.

Neljäs luku käsittelee ekspressiivistä sanastoa, joka on jäänyt etymologisen tutkimuksen periferiaan. Pyrin systematisoimaan ekspressiivistä sanastoa ja määrittelemään sille ominaiset piirteet.

Ekspressiivisille sanoille on tyypillistä laaja semanttinen ja fonologinen variaatio, mikä on ollut tutkimuksen kannalta ongelmallista. Sekä historiallis-vertaileva että strukturalistinen paradigma lähestyvät kieltä formaalina järjestelmänä, pyrkivät yleistyksiin ja ennustettavuuteen ja sivuuttavat "epäsäännölliset" ilmiöt. Lisäksi pohdin, mitä mahdollisuuksia semiotiikka ja kognitiivinen kielitiede antavat ekspressiivisen sanaston tarkasteluun. Kumpikin teoria esittää käsitteen, jonka avulla sanahahmoa voidaan tarkastella (semiotiikassa legimerkki, kognitiivisessa kielitieteessä skeema). "Epäsäännöllisen" variaation kuvauksen kannalta on myös hedelmällistä, että kognitiivinen kielitiede korostaa prototyyppeihin perustuvaa luokittelua ja asteittaista luokkajäsenyyttä. Vaikka vaihtelua ei voisikaan ennustaa, se voi silti olla motivoitua.

Viidennessä luvussa käsitelen kahta sanaryhmää, jotka motivoituvat useampaan suuntaan. Ne voidaan toisaalta yhdistää venäjään, toisaalta omaperäiseen (tai muuten kielessä entuudestaan tunnettuun) sanastoon, varsinkin ekspressiiviseen sanastoon. Kumpaankin ryhmään kuuluu useita merkitykseltään ja äänneasultaan toisiinsa liittyviä sanoja, joiden keskinäiset suhteet ovat epäselviä siinä määrin, että on tulkinnanvaraista, missä yksi "sana" loppuu ja toinen alkaa. Tarkastelen aineistoa synkronisesti sekä muodon että merkityksen kannalta ja pyrin antamaan aineistolle myös diakronisen tulkinnan, etymologisen selityksen. Lähtökohtana on, että kaikkia sanoja ei voi etymologoida kuin suhteellisesti, erittelemällä miten eri motivaatiot kohtaavat niissä toisensa. Tarkoituksena on myös osoittaa, että sanat — ekspressiivisetkään — eivät synny tyhjästä. Vaikka ne vaikuttaisivat satunnaisiltakin, ne voidaan kytkeä muuhun sanastoon.

Käsiteltävien sanaryhmien äänne- ja merkitysvariantit on asetettu jatkumoon. Yhdessä päässä on äänteellisesti ja semanttisesti odotuksenmukainen, venäläisperäinen sana; toisessa päässä sanoilla on yhteyksiä useallekin eri taholle. Jatkumoa on vielä karkeistettu niin, että sanat on jaettu eri asteisiin (kolmeen tai neljään). Nimitän tätä asteittaiseksi malliksi. Ensimmäisen asteen sanat voidaan yhdistää riidattomasti venäjään ja etymologia onkin jo esitetty aiemmassa kirjallisuudessa. Kolmannen ja neljännen asteen sanoja on pidetty etymologisessa tutkimuksessa usein epävarmoina, mahdollisina, "osaksi" sellaisina tai tällaisina jne. Eri sanojen paikka jatkumossa suhteessa toisiinsa ei luonnollisestikaan ole aina yksiselitteinen. — Aiemmin olen nimittänyt tällaista selitysmallia "prosentti-etymologiaksi" (Jarva 1998) ja "asteittaiseksi etymologiaksi" (Jarva 1999a: 121). Nimitys "etymologia" on kuitenkin harhaanjohtava, koska asteittaisuus kuvaa vain kulloisenkin sanan synkronista suhdetta toisaalta muihin suomen murteiden sanoihin, toisaalta venäjänkieliseen originaaliin. Vasta kun "aste" tulkitaan yksittäisen sanan kannalta myös diakronisesti, voidaan puhua etymologisesta selityksestä.

Lainasanojen ja omaperäisen, erityisesti ekspressiivisen sanaston suhteeseen on kiinnitetty huomiota aiemminkin ja sitä on myös yritetty havainnollistaa erilaisilla visuaalisilla malleilla (esim.

kaavio 2 s. 77). Aiempiin esityksiin verrattuna pyrin kuitenkin suurempaan yleistettävyyteen. Oletan, että sanan “venäläisyysaste” korreloi sen levikin kanssa: mitä lähempänä Venäjää ja venäjän kielen vaikutuspiiriä sana tunnetaan, sitä paremmin sen äänneasua ja merkitys vastaa venäjän originaalia. Levikkialueensa rajoilla sana taas näyttää sulautuvan muihin sanoihin, niin että lopulta yhteys venäjään on jo kyseenalainen. Jo aiemmin on todettu, että esim. kontaminoituminen ei ala levikkialueen keskuksesta, vaan laajalle levinneiden, kompleksisten sanaperheiden periferiasta. Sana säilyy parhaiten ydinalueellaan. (Esim. Länsimäki 1975: 271, Malkiel 1993: 163.)

Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään siitä, että vierasperäinen sana mukautuu muihin sanoihin, vaan siitä, että sanasto on koko ajan liikkeessä ja lainasanojen yksi funktio onkin pitää tätä liikettä yllä: ne sekä mukautuvat että mukauttavat. Juuri tämä kaksisuuntainen liike saa aikaan diakronisesti vaikeasti tulkittavia ilmiöitä, joita on nimitetty mm. “sporadisiksi”, “ekspressiivisiksi” tai “kansanety-mologioiksi”, joskus suorastaan “erehdyksiksi” tai “väännöksiksi”. Käsittelemäni sanaryhmät kuvastavat tätä ilmiötä kumpikin omalla tavallaan, joskin eri asteet ovat molemmissa tapauksissa erotettavissa.

Ensimmäisen sanaryhmän lähtökohta on venäjän *studen* ‘aladobi’. Sanaryhmä on semanttisesti vakaa, mutta äänneasua vaihtelee niin, että yhteinen aines supistuu muotoon *t(y)yt-*. Vaihtelua voidaan osaksi selittää venäjän kielen avulla, mutta keskeisin tekijä on mukautuminen suomen *CVCinA*-tyyppisiin ekspressiivisiin sanoihin. Sanassa *tytinä* törmää kaksi motiivia: venäläinen lainasana ja kansanety-mologia, joka yhdistää sen omaperäiseen *tytistä*-verbiin. — Tämän työn *tytinää* käsittelevä luku 5.2. (s. 77–89) on olennaisilta osiltaan sama kuin Jarva 1999a, johon ei erikseen ole viitattu.

Kalkkala, kalkkare -sikermässä sekä äänneasua että merkitys vaihtelee. Sikermästä voidaan erottaa neljä motivaatiota: venäjän *kólokol, kolokól'čik* ‘kello, kulkunen’, metaforan kautta kehittyneet muut merkitykset (joista yleisin on ‘jää- tai sontapaakku eläimen karvoissa’), ekspressiivinen *kakkare*-sikermä (*kakkare, kikara, kokkare* jne.) ja *kVl(k)*-sikermä (*kalista, kilistä, kolkottaa* jne.). Lopputuloksena on laaja ekspressiivisten sanojen ryhmä, jossa venäjän vaikutus käy yhä epäselvemmäksi kolmannessa ja neljännessä asteessa levikin laita-alueilla. — *Kalkkala, kalkkare* -sikermää käsitellään luvussa 5.3. Alaluvut 5.3.2. ja 5.3.3. (s. 95–116) ovat olennaisilta osiltaan samat kuin Jarva 1999b, johon ei erikseen ole viitattu; samaa sikermää olen tarkastellut myös aiemmin (Jarva 1996).

Aineistoni on pääasiassa Suomen murteiden sana-arkistosta (SMSA), jonka pohjalta toimitetaan Suomen murteiden sanakirjaa (SMS; johdanto Tuomi 1989). Päähuomio on luonnollisestikin käsitellyissä sanaryhmissä ja niihin tavalla tai toisella liittyvässä sanastossa. Systemaattisesti olen käynyt läpi yhtäältä *t(u)ut-*, *t(y)yt* -alkuisen, toisaalta *kVl(k)*- ja *kV(k)kVr-* tyyppisen sanaston. Lause-

esimerkin perässä on mainittu tiedonantaja ja vuosiluku, mutta vaikka sama lause-esimerkki olisikin SMS:ssa, tähän ei ole erikseen viitattu. Kun tiedonanto on peräisin kirjallisuudesta, se on osoitettu normaalein kirjallisuusviitein; tällaiset tiedonannot voivat silti olla SMSA:ssakin, koska sinne on poimittu tietoja myös kirjallisuudesta. Gananderin sanakirjan hakusanoihin viitataan vuoden 1997 laitoksen numeroinnin perusteella. Huomattavimpia SMSA:n ulkopuolisia lähteitä ovat Suomen kansan vanhat runot (SKVR) ja Suomen kielen näytteitä -sarja (SKN). Lauseopin arkiston (LA) konemuotoisista aluemurreteksteistä on ollut mahdollista hakea kaikki lauseet, joissa on kaksi verbiä: sekä 1. infinitiivi että taipuva finiittiverbi (ks. liitettä 2); tarkastelen tätä aineistoa koloratiivikonstruktion yhteydessä luvussa 4.4.2. — Aineistoa on pääasiassa vain suomen kielestä. *Kalkkala*, *kalkkare* -sikermän yhteydessä esitän lause-esimerkkejä myös karjalasta. Ne ovat peräisin Karjalan kielen sanakirjasta (KKSK), mikä on erikseen myös lähdeviitteissä osoitettu.

SMSA:n ja SKN:n esimerkkien tarkekirjoituksessa on noudatettu samoja periaatteita kuin SMS:n toimitustyössä (esim. SMS I: xi—xiii). Koulutettujen kerääjien tiedonannoissa (stipendiaattikokoelma) käytetään puolikarkeaa, kirjeenvaihtajien tiedonannoissa (yleiskokoelma) karkeaa transkriptiota. SMS:ssa nämä kaksi transkriptiota on erotettu toisistaan alkukirjaimen koon avulla, mutta tässä työssä ei, koska tiedonantaja on aina mainittu. Aiemmasta kirjallisuudesta poimittujen esimerkkien kirjoitusasu on säilytetty sellaisenaan. SKVR:n esimerkeissä säkeiden alkukirjaimet on yhtenäistetty pieniksi ja säkeiden rajat merkitty pilkulla. Pitäjien esitysjärjestys, pitäjännimien lyhenteet, murrealueiden nimitykset ja koodit sekä jako päämurteisiin ovat samat kuin SMS:ssa (I: xxii—xxiv). Karjalan kielen lause-esimerkeissä pitäjien nimet on jätetty lyhentämättä.

Kyrillisten kirjainten translitterointi on pääpiirteissään kielitieteellisen standardin mukainen, mutta eroaa siitä liudennuksen merkinnän osalta, ks. liitettä 1. (Vrt. Kalima 1952: vi—vii.) Translitterointi perustuu venäjän oikeinkirjoitukseen, joten se antaa vain summittaisen kuvan sanan ääntämyksestä. Siksi joskus on ollut tarpeen osoittaa sanan ääntämys hakasulkeissa, esim. *a togó* [*atavó*] > sm. *atavoida* (s. 40).

2. SUOMEN KIELEN ETYMOLOGISESTA TUTKIMUKSESTA

2.1. Etymologia itsenäisenä tieteenalana

Sanojen alkuperän tutkimus, etymologia, oli aluksi epäsystemaattista vertailua, joka saattoi välillä osua oikeaan, mutta usein myös väärään. Suomalais-ugrilaisiakin kieliä alettiin vertailla sekä keskenään että toisten kielikuntien kieliin 1700-luvulta lähtien. Esimerkiksi Philipp Johan von Strahlenberg (1676–1747) keräsi esimerkkejä suomalais-ugrilaisista kielistä ja päätyi lopputulokseen, että ne olivat alkujaan olleet yksi kansa, johon myös hunnit olivat kuuluneet. Johannes Ihre (1707–1780) teki laajoja germaanis-suomalaisia sanavertailuja, mutta hän oletti niiden olevan lainoja suomesta ja lapista ruotsiin. (Korhonen 1986: 30–31, 34; Kulonen 1996: 35.)

Järjestelmällinen kielitiede alkoi kehittyä 1800-luvulla. Vuosisadan puolenvälin tienoilla äännehistoria ja kantakielen käsite nousi kielitieteessä keskeiseksi; eräs merkkipaalu oli August Schleicherin julkaisema indoeurooppalaisten kielten vertaileva kielioppi (1861–1862). Syntyi koulukunta, jonka keskeinen ajatus oli oppi äänne- ja muotojen poikkeuksettomuudesta (“äännela- eista”) ja jota alettiin myöhemmin nimittää nuorgrammaattiseksi. Äännehistorian kehittyminen antoi teoreettista systemaattisuutta myös sanojen historian tutkimukselle: “äännelait” tarjosivat yksiselitteisen normin, jonka suhteen voitiin testata aiempia oletuksia. Nuorgrammaattisen koulun teesien yhteenvedon voi pitää Hermann Paulin teosta *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1886). Samana vuonna ilmestyi E. N. Setälän väitöskirja, joka oli ensimmäinen suomalainen nuorgram- maattinen tutkimus ja josta alkoi äänne- ja sanahistorian kukoistus fennistiikassa. (Erkki Itkonen 1966: 32–38; Korhonen 1986: 107–110; Malkiel 1993: 146.)

Vaikka nuorgrammaatikkojen systemaattisuus edistikin suuresti sanojen alkuperän tutkimusta, sillä oli myös kääntöpuolensa: nuorgrammatikot torjuivat helposti kaikenlaiset “epäsäännölliset” ja “psykologiset” ilmiöt, kuten hellittelykielen ja onomatopoeettiset sanat. Etymologialla ei ollut arvoa itsessään, vaan se nähtiin osana äännehistoriaa. Kuvaavaa kyllä, Paul itse ei ollut tässä ehdoton, vaan korosti esim. onomatopoeettisten sanojen asemaa uusien sanojen luomisessa. (Paul 1960: 174–188; Ravila 1952: 262; Malkiel 1990: 9–10.) — “Epäsäännöllisyyttä” vähättelevä asenne vallitsi fennistiikassakin pitkään, mihin palaan tuonnempana (s. 10). — Etymologien joukossa olikin jo historiallis-vertailevan kielitieteen alusta alkaen *oppositio*, joka ei

halunnut alistaa sanojen alkuperän tutkimusta äännehistorian osaksi. Yakov Malkielin sanoin (1993: 146) “häiritseviä poikkeuksia oli mahdoton hävittää”. Yksi näistä “separatisteista” oli August Friedrich Pott, indoeurooppalaisten kielten etymologisen tutkimuksen pioneeri.

Etymologian metodologiselle kehittymiselle tärkeää oli myös 1870-luvulla kehittynyt murremaantiede, vaikkakin sen välittömän kiinnostuksen kohde oli deskriptiivinen leksikologia. Iskulause “jokaisella sanalla on oma historiansa” korosti etymologian itsenäisyyttä. Georg Wenker tutki saksan konsonanttivaihtelua (esim. alasaksan *dorp, dat, maken* ~ yläsaksan *dorf, das, machen*) mutta huomasi, ettei eri muotojen välillä ollut yhtä selvää rajaa. Sen sijaan hän löysi useita isoglosseja, kullekin sanalle omansa, jotka kulkivat eri kohdissa Rein-joen yli. (“Reinin viuhka”, kartta esim. Bloomfield 1965: 344.) Jules Gilliéron, joka teki ranskan murrekartaston, kiisti, että ääntenmuutosten säännöllisyys olisi ollut kielen kehityksen tärkein tekijä. Hän kiinnitti huomiota homofonien yhteentörmäyksiin, kansanetymologioihin (s. 85–86) ja muihin prosesseihin, jotka olivat aiemmin olleet laiminlyötyjä, joskaan eivät kokonaan tuntemattomia. Murremaantieteilijät toivat kielitieteeseen myös massiivisen dokumentoinnin keräämällä satoja ja satoja murretallenteita laajoilta alueilta. (Erkki Itkonen 1966: 37–38; Anttila 1989: 290–291; Malkiel 1993: 58–59, 79.)

Wörter und Sachen -koulukunta käsitteli etymologiaa enemmän arkeologian ja kansatieteen kuin historiallisen kielitieteen yhteydessä. Samanniminen aikakauslehti (vuodesta 1909) sai toimituksellisen määritteen “kulttuurihistoriallinen” ja ilmoitti keskittyvänsä leksikologiaan ja leksikaaliseen semantiikkaan. Se julkaisi alusta alkaen myös etymologisia artikkeleita. Lehden artikkeleissa oli paljon kuvallista materiaalia (piirroksia, karttoja ja valokuvia), ja ne keskittyivät erilaisiin konkreettisiin esineisiin kuten tarve-esineisiin, huonekaluihin ja säilytysastioihin ja niiden nimityksiin. — Wörter und Sachen -lehden toimituskuntaan kuului myös itämerensuomalais-slaavilaisten kosketusten tutkimuksen uranuurtaja J. J. Mikkola, joka kirjoitti 2. numerossa (1910) mm. slaavilaisten kielten *ѣръ* ‘piru’ -sanasta. — Kuten murremaantiede, myös Wörter und Sachen korostaa sanojen levikin ja erilaisten alueellisten mallien merkitystä. Se on kuitenkin tyypillisimmillään substantiivien tutkimusta ja tarjoaa huomattavasti vähemmän mahdollisuuksia tutkia leksikon abstraktimpia osia, kuten prepositioita, konjunktioita, adjektiiveja tai edes verbejä. (Erkki Itkonen 1966: 343–344, Malkiel 1993: 26, 60–61, 84.) Suomen etymologisessa tutkimuksessa Wörter und Sachen on ollut menestyksellinen näkökulma esim. silloin, kun kansatieteellisiä ja muita kulttuurihistoriallisia seikkoja on voitu käyttää oletettujen semanttisten kehityskulkujen tukena (kuten esim. Nirvin tutkimuksissa, ks. s. 31). Varsinkaan alkuvaiheessa ei uralilaisessa kielentutkimuksessa yleensä erotettu kieli- ja kansatiedettä jyrkästi toisistaan, mikä perinne näkyy edelleen mm. fennougristikongresseissa.

Indoeurooppalaisten kielten tutkimuksessa etymologia siis pyrki jo varhain eroamaan äännehistoriasta. Fennistiikassa ja uralistiikassa äännehistorian ja etymologian suhde on sen sijaan ollut kiinteä. Etymologit ovat keskittyneet kielikunnan sisäiseen vertailuun ja vanhoihin lainasanoihin, jotka voidaan palauttaa johonkin kielihistorialliseen rekonstruktio- ja vertailutasoon. Nuorempaa (ja kompleksisempaa) sanastoa on tutkittu vähemmän. (Häkkinen 1990: 11, 86; Kulonen 1996: 38.) Tämä johtuu osaltaan siitä, että kirjallisia lähteitä ei ole juuri muista kuin nykyisistä uralilaisista kielimuodoista. Tässä mielessä uralistit ovat aivan eri asemassa kuin vaikkapa romanistit, jotka voivat harrastaa yksittäisten sanojen ”elämäkerrallista” tutkimusta, seurata sanan eri vaiheita kirjallisten dokumenttien avulla. (Erkki Itkonen 1966: 346; Häkkinen 1983: 34–35; 1990: 15–16; Kulonen 1996: 11.)

2.2. ”Epäsäännöllisten” suhteiden käsittely suomen kielen sanaston tutkimuksessa

Kuten edellä on todettu, suomen ja sen sukukielten sanaston tutkimuksessa äännehistoria on ollut keskeisessä asemassa. Se on vaikuttanut myös etymologisen tutkimuksen painotuksiin (metodeista yleisesitys Häkkinen 1983, erit. luku 1.4. ja Häkkinen 1990: 24–74). Vaikka etymologioinnissa noudatetaankin kolmen kriteerin — äänneasun, semantiikan ja levikin — periaatetta, käytännössä äänneasu on näistä keskeisin, vaikka tätä ei aina olekaan eksplisiittisesti ilmaistu.

”Jos rinnastus noudattaa ennalta tunnettuja fonologisia sääntöjä eikä merkitysero tee yhdistämistä mahdottomaksi, rinnastus hyväksytään.” (Häkkinen 1983: 59.) — — ”Koska fonologiset säännöt ovat helpoimmin puettavissa täsmälliseen muotoon, saattaa niiden merkitys käytännön tutkimustyössä painottua muiden kriteerien kustannuksella.” (Mts. 379.)

”Myös SKES:ssä on etymologioinnin ehdottomana kriteerinä ollut äännekehityksen säännönmukaisuus. — — ”Etymologioinnissa on otettu huomioon myös sanojen merkitys, joka voi tehdä äänteellisesti mahdollisen yhdistelmän epävarmaksi — —.” (Suhonen 1979: 247–248.)

Toisin sanoen äänteelliset kriteerit ovat ratkaisevia ja rinnastukset tehdään niiden perusteella. Muiden kriteerien rooli on lähinnä varmistava: riittää, kun ne eivät ole selvässä ristiriidassa äänteellisin kriteerein tehtyjen rinnastusten kanssa. (Vrt. Erkki Itkonen 1966: 90–93; Kulonen 1996: 50–56; Nikkilä 1998a: 78.) Tätä periaatetta on toki sovellettu muuallakin kuin fennistiikassa:

”The older school of etymologists relied mainly on phonological criteria — —, though they tried to make the result more plausible by citing semantic parallels from other languages.” (Ullman 1964: 31.)

Vastaava painotus näkyvät myös lainasanoja käsittelevissä monografioissa, joissa on lähes

poikkeuksetta erillinen äännesuhteita käsittelevä luku, mutta merkityssuhteita ei välttämättä ole käsitelty omassa luvussaan ollenkaan. Esim. Jalo Kaliman "Venäläisperäinen sanastomme" (1952) tarkastelee äännesuhteita 49 sivua, semantiikkaa ("kulttuurihistoriallista merkitystä") kaksi sivua. Angela Plögerin tutkimuksessa *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache* (1973) vastaava suhde on 54 : 5; lisäksi morfologiaa käsitellään 9 sivua. Samana vuonna ilmestyi Seppo Suhosen tutkimus *Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen* (1973), jossa semanttiset seikat eivät ole saaneet omaa lukuaan lainkaan. Maija Grönholmin "Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa" (1988) antaa semantiikalle suhteellisen paljon painoa: fonologian osuus on 63, morfologian 33 ja semantiikan 43 sivua. — 1990-luvulla on ilmestynyt kaksi tutkimusta viron aluemurteiden sanastosta: koillisviron rantamurteista (Söderman 1996) ja etelävirosta (Koponen 1998). Näissä ei tosin keskitytä pelkästään lainasanoihin, vaan pyritään kuvaamaan koko leksikko, joka on rajattu levikkikriteerein. Tarkasteltavana on siis etymologisesti eri lähtöä olevia aineksia, joten on luonnollista, ettei erillistä, lähtökielen äänneiden vastineisiin keskittyvää lukua ole; toki sekä Söderman että Koponen käsittelevät äännesuhteita sana-artikkeleissa. Kummassakin työssä analyysin painopiste on siirtynyt morfologiaan ja sananmuodostukseen, ja myös ekspressiivinen sanasto saa niissä huomiota.

Epäsäännöllisten suhteiden edessä tiukka historiallis-vertaileva metodi on voimaton, koska metodi perustuu oletukseen kielen, varsinkin äänneiden, muutosten säännöllisyydestä ja johdonmukaisuudesta. Jos sanamuoto ei noudata äännelakeja eikä sitä voi selittää analogialla eikä sille löydy tarpeeksi rinnakkaistapauksia, se jää "poikkeuksellisen" tai "epäodotuksenmukaisena" historiallis-vertailevan tutkimuksen ulottumattomiin, ja helposti myös huomiotta. Metodien rajoitukset voivat siis johtaa siihen, että kiusalliset tapaukset lakaistaan maton alle ja oletetaan (ainakin implisiittisesti), että on olemassa vain yhdenlaisia muutoksia: säännöllisiä muutoksia tietyissä foneettisissa ympäristöissä. (Vrt. Anttila 1989: 330.) Tämä on kuitenkin selvästi ristiriidassa kielen todellisuuden ja historiallisesti todistettavien kehityskulkujen kanssa, mikä on johtanut ajoittain kiivaaseenkin debattiin uralilaisten kielten etymologisesta tutkimuksesta ja sen periaatteista. (Äännelakien poikkeuksettomuudesta ja siihen kohdistuneesta kritiikistä yleisen kielitieteen kannalta ks. Erkki Itkonen 1966: 34–39.) — Säännöllisyyden vaatimuksen suhteen monet strukturalistiset suuntaukset ovat aivan yhtä dogmaattisia kuin historiallis-vertaileva kielitiedekin. Saussure suhtautui etymologiaan hyvin varauksellisesti, koska se oli liian oikullista analyttisesti tarkasteltavaksi. Mutta hän ei vieroksunut pelkästään epäsäännöllisiä kielenmuutoksia, vaan koko diakronista kielentutkimusta, ja vaati synkronian ja diakronian jyrkkää erottamista toisistaan. (Erkki Itkonen 1966: 17; Malkiel 1993: 55; Anttila 1997: 113–114.)

Varhaisia "epä-äännelaillisten" suhteiden puolustajia fennistiikassa olivat Aarni Penttilä ja

Lauri Kettunen (Penttilästä ks. Savijärvi 1999). Penttilä toteaa (1922: erit. 85), että “tunneaineksen” (nykytermein lähinnä konnotaation tai affektin) aiheuttama äänne- ja merkitysvaihtelu tulisi ottaa huomioon paitsi semantiikassa, myös äännehistoriallisessa tutkimuksessa. Kettunen (1927) varoittaa siitä, ettei kielen kehitys aina ole niin säännöllistä “kuin sen pitäisi kielitieteen periaateopin mukaan ehkä mielestämme olla” (mts. 28): mm. deskriptiivis-onomatopoeettiset sanat, lastenkieli ja myöhäiset lainasanat poikkeavat äännelakien säännöllisyydestä. Kettusen mielipiteet tulevat myös selkeästi esiin Lauri Hakulisen väitöskirjan esitarkastuslausunnosta vuodelta 1933, kun hän puhuu tutkijoista, joille “nuorgrammaattinen yksipuolisuus on mennyt veriin” (Onikki 1996: 261).

Lauri Hakulisen väitöskirja (1933a) käsittelee suomen kielen “meteorologis-affektiivisia” sanoja, ts. sanaryhmiä, joihin kuuluu toisaalta säätilan tai vastaavan luonnonilmiön nimityksiä, toisaalta affektisia (tai alunperin sellaisiksi tulkittavia) ilmauksia. Hakulinen pyrki yhdistämään nämä ryhmät etymologisesti: esim. sanan *ahkera* kantasana on *a(a)hku*, jonka alkuperäinen merkitys on käsitteen affektisuuden vuoksi muuttunut: ’kylmä tuuli’ > ’ahne, kiivas; kiivaus, kova halu’; jälkimmäinen olisi myös *ahkeran* alkuperäinen merkitys. Johtosuhde on vastaava kuin esim. sanoilla *katku* – *katkera* ja *kupu* – *kupera* (lisäesimerkkejä ks. s. 98). (Hakulinen 1933a: 127–143, 1933b: 297–298; Koponen 1999: 510–511). “Äännehistoriallisen paradigman” kannattajat kritisoivat kiivaastikin Hakulisen väitöskirjaa, joka hyväksyttiin vasta pitkän väittelyn jälkeen. Prosessia on käsitelty ja arvioinut oppihistoriallisesta näkökulmasta Tiina Onikki (1996). Myöhemmin Hakulinen julkaisi tuloksiaan myös suomeksi ja kehitteli niitä edelleen Virittäjän sivuilla vuosina 1941–1945. (Ks. myös Hakulinen 1934; Äimä 1934; Koponen 1999, Koski 1999.)

Aulis J. Joki huomauttaa SKES:n ensimmäisen osan arviossaan (1955: 278), että kirjasta on jätetty kokonaan pois useita sanoja, joiden merkityksenkehitystä Hakulinen on käsitellyt, mistä “tekijän [= Y. H. Toivosen] kanta ilmenee selvästi” (näitä ovat mm. *hassu*, *huuma* ja *hönkä*, joista *huuma* kuitenkin on mainittu myöhemmin 6. osassa s.v. *uuma*²; *hönkä*–*henki*-rinnastuksesta ks. myös Sivula 1989: 51; SSA s.v. *hönkä*). Jotkut Hakulisen esittämät yhdistelmät on kuitenkin myös esitetty etymologisissa sanakirjoissa, kuten edellä mainittu *ahkera* (SKES, SSA s.v. *ahkera*; ks. myös Nikkilä 1998b: 351–352). Toiset yhdistelmät taas ovat jääneet myöhemminkin vaille tukea, esim. *haamu* ja *aamu* (Hakulinen 1933a: 182–215; Koponen 1999: 513–514). Hakulisen johtoajatus (joka nojautuu saksalaisen Hans Sperberin merkityskenttäteoriaan), että juuri “meteorologinen” sanasto olisi ollut altista affektistumiselle ja samansuuntaista merkityksenkehitystä olisi tapahtunut useissa eri sanaryhmissä, ei kuitenkaan saanut laajaa hyväksyntää juuri yksittäisten etymologioiden arvostelun vuoksi. Vaikka Hakulisen teoksen ja kognitiivisen

semantiikan teorian välillä voidaankin tehdä mielenkiintoisia rinnastuksia (Onikki 1996: 265–266), teos ei onnistunut uudistamaan etymologian metodiikkaa. Tosin esim. Nirvin tutkimuksissa voidaan nähdä samantapaisia ajatuksia, kun hän tekee rohkeitakin semanttisia rinnastuksia kulttuurihistoriaan ja paralleleihin vedoten (vrt. *täsmä*-sanon etymologointia s. 000). Viime aikoina Hakulisen ajatuksiin ovat kiinnittäneet huomiota etenkin Jaakko Sivula (1989: erit. 20) ja Eino Koponen (1999: erit. 507).

Kun Suomen murteiden sanakirjan aineiston keruu eteni 1930-luvulla, sanaston vaihtelevuus nousi yhä enemmän esille käytännön kielenkuvauksen kannalta. Veikko Ruoppila käsitteli ongelmaa alustuksessaan Sanakirjasäätiön stipendiaattien kokouksessa (1934). Kerätessään sanoja Lemillä hän oli törmännyt sellaisiin sanueisiin kuin *juoda pernata ~ pähnätä; kiroilla pärrätä ~ pärrytä ~ pärnytä* ja *pamppu ~ pomppu ~ pumppu ~ pulppu* 'marja, pyöreä siemenkota'. Ruoppilalle tämä "pääasiallisesti deskriptiivisiin sanoihin rajoittuva horjuvaisuus" ei edusta harmittavaa säännöttömyyttä, vaan hän antaa sille myös teoreettista arvoa: sitä tarkkailemalla voi vetää johtopäätöksiä siitä, miten nykyisin vakiintuneet sanat ovat aikanaan syntyneet (mts, erit. 32–33). Artikkelissaan Vokaalivaihtelu äänne- ja merkityso pillisena tekijänä (1935) Ruoppila tarkastelee peräti 17:ää sanuetta ja niissä esiintyvää äänteellistä ja merkityso pillistä vaihtelua. Hän kiinnittää huomiota varsinkin ensimmäisen tavun vokaalivaihteluun ja etu- ja takavokaalisten varianttien vaihteluun.

Samantapaisia havaintoja kansankielestä — aluksi lähinnä savolaismurteista — oli samoihin aikoihin tehnyt myös Ahti Rytönen, joka paneutui ongelmaan huolellisemmin kuin kukaan aikaisemmin. Rytöksen toiminnasta ja tiedeyhteisön suhtautumisesta siihen on kirjoittanut seikkaperäisesti Liisa Tainio (1995), jonka mukaan Rytönen pyrki "ennen muuta oikeuttamaan onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen historiallis-vertailevan tutkimisen" (mts. 439; Rytöksen toiminnasta ks. myös Leiwo 1999, Savolainen 1999). Rytönen keräsi ja systematisoi runsaasti aineistoa ja kehitti määritelmiä ja termistöä (esim. Deskriptiivisistä sanoista 1935 ja Koloratiivinen konstruktio 1937). Hän pyrki myös etymologioimaan deskriptiivistä sanastoa, varsinkin laajimmassa teoksessaan Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa (Rytönen 1940a; teoksesta ja sen saamasta vastaanotosta ks. Penttilä 1940; Anttila 1976: 127; Tainio 1995: 439–442). Todistaakseen käsittelemänsä sanaston oletettua vanhemmaksi Rytönen esittää suuren joukon rinnastuksia varsinkin lähi-, mutta myös etäsukukielistä: esim. sm. *kolista*, *kolahduttaa* — vir. *kolisema* — veps. *kolahtõta*; sm. *kolkaa*, *kolkata* — vir. *kol'kima* — sytj. *gol'kednis* — lpN *goalkket* (Rytönen 1940a: 45–47). Rinnastuksen esittävät myös SKES ja SSA (s.v. *kolata*), mutta SSA:n (s.v. *kolkata*) mukaan lapin *goalket* on lainaa irns:sta. (Virolais-suomalaisista rinnastuksista ks. myös Mäger 1959: 525–526.)

Rytkösen mukaan deskriptiivinen sanasto palautuu deskriptiivisiin juuriin: esim. sanoilla *juhma*, *juhnata*, *juhriä* ja *juhina* on yhteinen juuri $j+u+h$, sanoilla *kuhina*, *kuhmata*, *kuhnata* taas yhteinen juuri $k+u+h$. (Juuri-termistä ks. s. 49.) Usein tunnetaan myös samanasuinen interjektio, esim. *huh* on paitsi interjektio, myös juuri mm. sanoille *huhkia* ja *huhmia*. Rytkönen olettaa, että kaikki juuret ovat alkuaan olleet interjektioita ja hänellä on runsaasti esimerkkejä ”interjektio-
kantaudesta”: *piu* (→ *piukaisee*, *piukoo*), *pau* (→ *paukaisee*, *paukkuu*), *pim* (→ *pimahtaa*) jne.; *lits* (→ *litsahtaa*), *räts* (→ *rätsä*), *lal-lal* (→ *lallattaa*) jne. (Rytkönen 1935: 91, 1940a: 13, 17, 33–38, 81–82; Penttilä 1940: erit. 248–249.)

Rytkönen siis käsitteli deskriptiivisiä sanoja samoin äännehistoriallisin periaattein, joita monien mielestä tuli soveltaa vain ”asialliseen” sanastoon (vrt. Toivonen 1934: 385; Rytkönen 1940a: 81). Ilmeisesti tämä olikin häneen kohdistetun arvostelun tärkein syy. Rytköstä on helppo pitää väärinymmärrettynä edelläkävijänä, mutta hän itsekin on aikakautensa lapsi esim. silloin, kun hän havainnollistaa ajatuksiaan postuloimalla ensin ”imitatiivisen interjektion” **kom* ja sitten muodon **komo*, josta voidaan edelleen johtaa verbi **komottaa* (1940a: 60–61). Toisin sanoen, hän pyrkii siihen, että suhde **komo* → **komottaa* olisi äännelaillisesti ja johto-opillisesti moitteeton (vrt. esim. *jano* → *janottaa*). Käsittelytapa on tämän päivän näkökulmasta kovin mekaaninen.

Rytkösen lähisukukieliä koskevista rinnastuksista osa on hyväksytty myös etymologisiin sanakirjoihin (esim. SKES s.v. *humata*, *kapista*; SSA s.v. *humista*, *kapina*¹, *kilkkaa*), mutta niihin ei oteta kantaa sen enempää kuin että todetaan niiden olevan onomatopoeettisia tai deskriptiivisiä. Sinällään deskriptiivisiksi selitettyjen sanojen osuus SKES:ssa on huomattavakin (vrt. Joki 1955: 275; Pulkkinen 1963: 95; Suhonen 1979: 247), mutta varsinainen etymologinen osuus käsittää yleensä vain lähisukukielten vastineiden luettelon. Myös SSA:ssa onomatopoeettisuutta tai deskriptiivisyyttä on käytetty myös alkuperäselityksenä, tai ainakin syynä pitäytyä enemmistä kommentaiteista (Koukkunen 1993: 278–279; Nikkilä 1997: 304; ks. myös Kulonen 1996: 25–26).

”Niinpä sanan leimaaminen onomatopoeettiseksi ja deskriptiiviseksi on jo sinänsä äännehistoriallisissa tutkimuksissa käsitetty eräänlaiseksi selitykseksi” (Ravila 1952: 264).

”Kuvailusanat jätetäänkin etymologioinnissa usein syrjään. Sanojen äänteellinen samankaltaisuus todetaan, mutta kysymys historiallisista yhteyksistä jätetään avoimeksi — —.” (Häkkinen 1983: 17.) — Myöhemmin (1985: 67–68) Häkkinen nimittää deskriptiivisiä ja ekspressiivisiä sanoja ”spontaaneiksi uudennoksiksi”, joita ei tarvitse kytkeä jo olemassaolevaan sanastoon.

Aivan vastaavalla tavalla kuvaa Malkiel (1990: 50) tilannetta romanistiikassa 1910–1960-luvuilla: ”Upon chancing on a word with a certain recognizable geometric design, they would as a rule be satisfied with declaring that the piece under their lens was an ’expressive’ item, apparently not subject to further genetic analysis.”

Käsitykset kuitenkin ovat vähitellen muuttuneet, mikä ilmenee esim. Ulla-Maija Kulosen

suhtautumisessa deskriptiivisten ja onomatopoeettisten sanojen etymologiointiin (1996: 24–27). Hänen mukaansa tällaisissa sanoissa on tosin paljon variaatiota, mutta myös “suhteellisen iäkkäitä”, siis myöhäiskantasuomen rekonstruktio- ja palautettavia aineksia. Kulosen mielestä ei kuitenkaan ole syytä pysähtyä tähän, vaan olisi luonnollisempaa olettaa, että “normaalisanastoa laajempaa variaatiota — — on esiintynyt myös varhaisemmissa kielen vaiheissa, ja sanojen äänteellinen vastaamattomuus [etäsukukielten välillä] johtuu muinaisesta variaation runsaudesta” (mts. 26; samoin Koponen 1999: 522–523). Toisin sanoen, kun tiukat äänteelliset kriteerit eivät sovi äänteellisesti motivoituihin sanoihin, tämä ei enää olekaan merkki sanaston nuoruudesta vaan metodin rajallisuudesta.

Epäsäännöllisen kehityksen ongelmat eivät liity pelkästään äännesuhteisiin. Myös sananmuodostuskeinot voivat olla epäsäännöllisiä, kuten erilaiset epäodotuksenmukaiset johdokset, kontaminaatiot ja assosiaatiot (vrt. Häkkinen 1990: 124–136; Kulonen 1996: 27–31; Nikkilä 1998a: 78–81). Johtamisen suuntaa voi olla vaikea määrittellä; selviä takaperoisjohdoksia ovat kuitenkin sellaiset tapaukset, joissa on lainattuja aineksia, esim. murteelliset *tiena*, *hoksa* ja *meina*, jotka on mitä ilmeisemmin johdettu “takaperin” vastaavista, ruotsalaisperäisistä verbeistä (*tienata*, *hoksata*, *meinata*). (Räisänen 1978: 329; esimerkkejä myös Erkki Ikonen 1966: 249.) Johtaminen ei myöskään ole mekaanista kantasanojen ja johdinten yhteen- tai vähennyslaskua. Uusia sanoja voi syntyä myös joko vanhojen johtosuhteiden pohjalta niin, että johtosuhteet ovat “aukollisia” (esim. kantasanan *juoppo* rinnalle on voitu muodostaa verbi *juopotella* suoraan, ilman teoreettista lähintä kantasanaa **juopottaa*) tai jopa niin, ettei uudelle “johdokselle” voida osoittaa minkäänlaista “kantasanaa”. Räisänen käyttää nimityksiä korrelaatio- ja mallisanajohto. (Räisänen 1978: 331, 338–339; 1979: 177.) Tällaiset analogiat mahdollistavat myös sen, että “johtimeen” voi tarttua aineksia “kantasanasta”, mikä johtaa erilaisiin segmentaatio-ongelmiin (Räisänen 1979, Nahkola 1999: 196–198). Myös sanoja, jotka eivät alunperin ole johdoksia lainkaan, on voitu mukauttaa jo olemassa olleisiin johdoksiin. Eino Koponen (1998a: 39–40) nimittää pseudojohdoksiksi sellaisia sanoja kuin viron *lusikas* ‘lusikka’, *majakas* ‘majakka’ ja *pirukas* ‘piirakka’, jotka äännestruktuuriltaan muistuttavat sellaisia “aitoja” johdoksia kuin *hoolikas* ‘huolellinen’ ja *töökas* ‘työteliäs’, mutta ovat venäläisiä lainasanoja. Sirkka-Liisa Hahmolla on esimerkkejä *kämmen-* ja *pähkinä* -tyyppisiin mukautuneista lainasanoista (1994: 118–120, 170–195, 224–347; ks. myös Koponen 1995: 218, 221). Sanaan on voitu liittää (pseudo-)johdin jo lainaamisvaiheessa (Kulonen 1996: 28). “Suffiksinvaihdossa” sanan loppuosa on ymmärretty johtimen kaltaiseksi suffiksiksi (Koposen termin “pseudojohtimeksi”, 1998a: 40) ja se on voitu korvata toisella — tällä tavalla on voitu kohdella sekä omaperäisiä että lainasanoja (Nikkilä 1997:

302–303, 1998a, erit. 79–80). Ilmeisesti myös Plögerin (1973: 300–301) esittämissä *kauhtana ~ kauhta* -tapauksissa (tarkemmin s. 30) vaihtelu voitaisiin selittää siten, että venäläisperäisen sanan päätte on tulkittu johtimen kaltaiseksi suffiksiksi, vaikka Plöger puhuukin sijapäätteistä eikä johtimista. Johtaminen ei myöskään aina ole puhtaan suffiksaalista, varsinkin ekspressiivisissä sanoissa esiintyy paljon vartalonsisäistä johtoa (Räisänen 1978: 339–340).

Sekä äänteellisesti että morfologisesti (erit. johto-opillisesti) epäsäännölliset ilmiöt johtavat siihen, että useinkin etymologilla on käsissään joukko toisiaan äänteellisesti ja semanttisesti muistuttavia sanoja, “foneettis-deskriptiivinen kenttä”, jonka jäseniä on vaikea erottaa toisistaan ja etymologioida, esim. *kellua; kelles, kelsi, kellestää; kelme, kelmu; kelota; kellahtaa, kelletellä, kellettää, kelliä, kellittää, kellitellä, kelliskellä, kellottaa, köllöttää* jne. (Häkkinen 1985: 108–110, Koponen 1999: 521.) Uudemmissa leksikologisissa tutkimuksissa tällaiset epäsäännölliset suhteet ovat saaneet yhä enemmän jalansijaa, vaikka niitä ei aina olekaan voitu tyydyttävästi tulkita. Esimerkiksi otan tässä kaksi 1980-luvun lopulla tehtyä laajaa väitöskirjaa: Maija Länsimäen “Suomen verbikantaiset *in : ime*-johdokset” (1987; arvostelu Rintala 1988) ja Jaakko Sivulan suomen murteiden kiimatermistöä käsittelevä “Lintu soudessa sokea” (1989; arvostelu Räisänen 1989). Länsimäen ja Sivulan töitä yhdistää se, että kumpikin perustuu massiiviseen murteista kerättyyn sana-aineistoon ja huolelliseen analyysiin, joka pyrkii kattamaan koko aineiston, myös ongelmalliset tapaukset. Länsimäen työ painottuu enemmän johto-oppiin ja Sivulan etymologiaan, mutta kummassakin on vahva murremaantieteellinen tausta. Molemmat kirjoittajat ovat työskennelleet Suomen murteiden sanakirjan toimituksessa; kun Hakulinen, Nirvi, Ruoppila ja Rytönen keräsivät aikoinaan aineistoa samaa kirjaa varten, he törmäsivät samankaltaisiin ilmiöihin ja saivat myös virikkeitä tutkimuksilleen (vrt. Räisänen 1989: 572; Hakulisen työstä Sanakirjasäätiössä ks. Tuomi 1999; Nirvistä esim. Rintala 1986). Epäsäännöllisten kielenilmiöiden ongelma on siis noussut yhä uudelleen esiin käytännön ja teorian ristiriidasta.

Kun Länsimäki (1987) ottaa käsittelyyn kaikki suomen verbikantaiset *in : ime*-johdokset, hän törmää jatkuvasti vaikeuksiin yrittäessään soveltaa “klassista” johto-oppia laajaan aineistoon. Tämä koituu kuitenkin Länsimäen työn ansioksi, koska “— — hän on erityisesti pyrkinyt syventymään aineistonsa ongelmallisiin osiin. — — Kiinnostaviin havaintoihin onkin johtanut juuri hankalien johdosten käsittely” (Rintala 1988: 278). Jo johdannossa Länsimäki joutuu toteamaan kaksi “periaatteellista ongelmaa”: Ensiksikään aina ei ole selvää, mikä on kantasana tai mikä on johdon suunta. Toiseksi kantasanan ja johdoksen suhde voi olla morfologisesti epäsäännöllinen useallakin eri tavalla. Kannan ja johtimen väliin voi jäädä “äänneaines”, joka ei selity kanta- (korrelaatti-)verbistä (esim. *niel/i/tin ~ niel/o/tin* ‘nielu’). Samasta perusvartalosta voi esiintyä

useita muotovariantteja, jolloin muodostuu sellaisia “johdossikermiä” kuin *hoksimet ~ hoksattimet ~ hoksettimet ~ hoksittimet ~ hoksottimet ~ hoksuttimet*. Länsimäki ei esitäkään, että tällaisten johdosten korrelaattiverbit (*niellä, hoksata*) olisivat kantasanoja; niiden kantana on abstrakti “tyvi” (*nielV-, hoksV-*). (Mts. xxiii–xxiv, 266.) Erityisen ongelmallisia ovat “ekspressiivijohdokset”, joille ei läheskään aina ole mahdollista osoittaa kantaverbiä, tai teoreettisesti mahdollisesta kantaverbistä ei ole havaintoja. Myös semanttinen piirreanalyysi soveltuu niihin huonosti. (Mts. xxvi.) Länsimäki joutuu käsittelemään niitä kokonaan omassa luvussaan (mts. 231–274) ja soveltamaan niihin osaksi eri metodeja kuin muihin johdoksiin. Vaikka Rintala (1988: 277–278) kritisoikin sitä, että ekspressiivisiä sanoja käsittelevä luku jää kokonaisuudesta irralliseksi, hän toteaa myös, että “— — se sisältää esim. näiden johdosten äänteellisestä ja stilistisestä motivaatiosta havaintoja, jotka varmaan ovat yleistettävissä koskemaan ekspressiivisanastoa laajemminkin”. Tähän on helppo yhtyä. Käsittelem näitä havaintoja tarkemmin luvussa 4.4. (s. 53–70).

Jaakko Sivula (1989) antaa esimerkkejä niin takaperoisjohdoksista (esim. *suo(t)ti* ’tamma’ < *suotissansa* tms.; mts. 181) kuin erilaisista kontaminaatioistakin (esim. *kilta* ja *kilu*; mts. 112). Kiimasanasto on jo perusluonteeltaan affektista ja alttiina erilaisille konnotaatioille ja pejoratiivistumiselle, koska se liittyy tabuna pidettyyn sukupuolisuuden alueeseen, ja Sivula selittää epäsäännöllisiä muutoksia usein juuri affektin avulla. Esim. *kärpä* on alunperin neutraali koiratermi, joka “pejoroiduttuaan on altistunut rönsyilylle ja siirtynyt osaksi sekundaariin käyttöön” (mts. 21). Käsiteltyään erilaisia epäsäännöllisiä suhteita hän toteaa yhteenvetona: “Nähdäkseni nimenomaan affektisessa sanastossa toisaalta tällainen sulautuminen [= kontaminaatio], toisaalta sanojen haarominen, rönsyily eri suuntiin, ovat tavallistakin yleisempiä” (mts. 22). Sivula ei kuitenkaan pohdi affektisuutta sen enempää eikä pyri sitä myöskään määrittelemään.

Teoreettisesti kiintoisinta Sivulan työssä on termi “rönsy” (Räisänen 1989: 577). Rönsyjä ovat “paradigmaan kuulumattomat äänteellisesti läheiset sanat, jotka usein ovat motivoituneet uudelleen, assosioituneet muihin sanoihin”; niitä ei voi selittää esim. äänteellisin kriteerein. — Aiemmin ainakin Hakulinen (1942: 59) on puhunut “kielipsykologisen kehityksen rönsyistä”, mutta vasta Sivula käyttää sanaa terminä. — Erilaisten säännönmukaiset variantit ja rönsyt muodostavat yhdessä sikermän (vrt. “johdossikermä”; Länsimäki 1987: xxiv). Esim. *suota-sikermä* sisältää sekä “heikon paradigman” (*suodassa, suodallaan* jne.) että “vahvan paradigman” (*suotassa, suotallaan* jne.) muodot, säännölliset johdokset (*suotasillaan, suoti-sillaan*) ja rönsyt (esim. *suortissaan, suonillaan, suovullaan, suhallaan, suvallaan* jne.). Sivulan mukaan selvät kontaminaatiot ja rinnakkaisjohdokset, samoin kuin “lähisanat”, on pidettävä rönsyistä erillään,

mutta käytännössä se ei aina ole häneltäkään onnistunut. (Sivula 1989: 22–23, *suota*-sikermästä erit. 185–204; Räisänen 1989: 573–575). Joka tapauksessa Sivulan terminologia on tarpeellinen, koska se tunnustaa ja pyrkii määrittelemäänkin myös epäsäännöllisen sanaston.

Eino Koponen on väitöskirjassaan “Eteläviron murteen sanaston alkuperä” (1998a; arvostelu Pajusalu 1999) osaksi kehittänyt Sivulan terminologiaa, osaksi hän nojaa Rytkösen ajatuksiin. — Myöhemmin (Koponen 1999) hän vetää yhteyksiä myös Hakuliseen. — Koponen erottaa toisistaan termeinä sanueen, joka muodostuu säännönmukaisista johdoksista, ja sikermän, joka muodostuu “etymologisesti sanuesuhdetta hämäämmin yhteen kuuluvien sanavarianttien” joukosta. Sikermässä rönsyjä ovat “sekundaarit variantit”, joilla kuitenkin on etymologinen suhde “primaarien” varianttien muodostamaan kantasanueeseen. (Mts. 39, 44–46; Pajusalu 1999: 129.)

Koponen lähtee myös rohkeasti väljentämään äänteellisiä kriteereitä “deskriptiivis-onomatopoeettisen juuren” käsitteellä. Hän käsittelee esimerkkinä SKES:ssa mainittuja *tVr(C)*-alkuisia sanoja, joista erottelee mm. “onomatopoeettisen juuren” *tVr-* (*tarista, tiristä, torista, täristä; tarita, taratella, taru, taroa; tirahtaa, tireä; torottaa* jne.) ja “laajennetun juuren” *tVrC-* (*terhentää, terhistellä, terhakka, terho, terjua; tirskua, tirska, tirskahtaa, tirsua, tirsahattaa* jne.). Tarkastelu etenee näistä sangen selvästi ekspressiivisistä sanoista neutraalimman sanaston alueelle (mm. *tarjeta, tarttua, terttu, terä, torjua, turkki*), ja kokonaisuudeksi hahmottuu “sananmuodotusopillisesti ja/tai semanttisesti toisiinsa liittyvien sanojen verkko” (vrt. s. 51–53, 73). Verkko voidaan tulkita siten, että sen jäsenet olisivat “etymologisia etäsukulaisia”, mutta ne ovat voineet vaikuttaa toisiinsa myös sekundaarisesti, esim. kontaminoitumalla. (Koponen 1998a: 51–58.) Varsinaisesta aineistostaan, eteläviron sanastosta, Koponen soveltaa vastaavaa etymologointia reiluun neljäsosaan (Pajusalu 1999: 132).

Myös Robert Austerlitzilla (1994: 250–251) on käsite “äännesymbolinen juuri” (“sound-symbolic root”). Hän mm. yhdistää sanat *maku, makea, maistaa* ja *makkara* samaan juureen, jonka asuksi rekonstruoi **make*. Myös SKES ja SSA yhdistävät kolme ensimmäistä sanaa. SSA:n mukaan ne ovat germaanista perua, vrt. **smakja-*, mikä tuntuu hyväksyttävältä, eikä “äännesymbolista juurta” tarvitse olettaa. Semanttisetkaan seikat eivät puolla ajatusta ekspressiivisestä alkuperästä. Sen sijaan Austerlitzin ajatusta, että *makkara* olisi samaa alkuperää kuin *maku* jne., ei voi ainakaan suoralta kädeltä hylätä (SKES ja SSA antavat vain vastineita lähisukukielistä, s.v. *makkara*; vrt. myös *u ~ ra* -vaihteluun s. 98). Austerlitz myös yhdistää (mts. 253–254) **pär-*juuren alle sanat *päre, pärskyä* ja *päristä* (ja edelleen affektiivistuneina variantteina *pyristä ~ pöristä*). Tämä yhdistelmä on edellistä vakuuttavampi, koska sanoille ei ole voitu esittää muutaakaan etymologiaa kuin lakoninen “deskr.” tai “onomat.” (esim. SSA s.v. *päre, päristä*).

Juurin perustuvaa selitystapaa on osittain sovellettu myös SSA:ssa, joskin Koponen itse huomauttaa (1999: alav. 32 s. 525) myös eroista omien käsitystensä ja SSA:n toimituksen kannan välillä. Sekä SSA:ta että Koposta on myös kritisoitu tietynlaisesta suurpiirteisyydestä: juurilla ei välttämättä ole “selvää morfologista pohjaa” ja “normaalit sananjohtosuhteet” jäävät huomiotta. Juuri on etymologioinnin perustana ongelmallinen, jos se ei ole lopultakaan muuta kuin “suurin yhteinen nimittäjä”, abstrahoitu, monen eri sanan yhteinen aines. (Koivulehto 1998a: 243; ks. myös Koivulehto 1998b: 425–426; Pajusalu 1999: 131–132.) — Tapani Lehtinen, joka myös käyttää termiä “juuri” väitöskirjassaan (1979), tosin mainitsee, että rekonstruoitujen juurien ei tarvitse olettaa esiintyneen itsenäisinä kantasanoina, ja tähdentää “juuren” ja “kantasanan” terminologista eroa. Samaan juureen liitettävillä sanoilla on kuitenkin oltava yhteinen leksikaalinen merkitys, eikä Lehtinen oleta “juurietymologioissa” (esim. sm. *lykätä, pelätä, sysätä*) suuria semanttisia muutoksia. (Lehtinen 1979: 246, 251–253.) — Lehtisen näkemys on käsittääkseni Koposen näkemystä paremmin sopusoinnussa indoeuropeistiikan “juuri” (saks. Wurzel) -käsitteen kanssa. Indoeurooppalaisten kielten etymologioinnissa juuret ovat — tai niiden oletetaan olleen — myös todellisia sanoja, vaikkakin usein käytännössä ne ovat “lyhyimpiä perusvartaloita, joihin vertaileva etymologointi pääsee” (Koivulehto 1998a: 242). Niille rekonstruoidaan myös merkitys eikä ekspressiivisyydellä, äännesymbolisilla tendensseillä tai vastaavilla käsitteillä operoida välttämättä ollenkaan. Näin menettelee mm. Elmar Seebold etymologian käsikirjassaan (1981), kun hän käsittelee saksan sanoja *Horn* ‘sarvi’ << **kr̥θ-ós* ‘an der Spitze, Kopf’ ja *Hirn* ‘aivot’ << ***ker-en* ‘Spitze’. Seebold yhdistää näihin vielä kreikan *ákr-* alkuisia sanoja, rekonstruoi kaikkien em. sanojen lähtömuodoksi ***ak-er* ‘Spitze’ ja vasta tämän taustalle juuren ***ak-* ‘spitz’. Hän siis operoi koko ajan konkreettisilla merkityksillä ja taivutusmuodoilla. (Mts. 158–166, erit. 165; vrt. Koivulehto 1998a: 241–242.)

2.3. Etymologisen tutkimuksen kehitysmahdollisuuksia

Olen kuvannut edellä sitä suomen kielen etymologisen tutkimuksen linjaa, joka on irrottautunut ehdottoman äänteellisen säännönmukaisuuden vaatimuksesta. Tämä linja on kuitenkin johtanut eräänlaiseen pattitilanteeseen: Yhtäältä tunnustetaan, että tiukoilla äänteellisillä kriteereillä ei päästä käsiksi kaikkeen sanastoon. Toisaalta, jos äänteellisiä kriteereitä väljennetään, spekulatiivisuus lisääntyy. Mitään yleisesti hyväksyttyä ratkaisua siihen, millä lailla etymologian metodia sitten pitäisi kehittää, ei ole tähän mennessä saavutettu. Ongelma koskee yhtä lailla muidenkin kuin

uralilaisten kielten etymologista tutkimusta. (Vrt. Malkiel 1993: 136–137, 169–170; Kulonen 1995: 313.). Pattitilanteesta tuskin päästään eteenpäin, ellei nyt “epäsäännöllisiä” ilmiöitä voida systematisoida ja saavuttaa jonkinasteinen objektiivisuus. Äänteellisten kriteerien väljentämisen lisäksi pitäisi pystyä täsmentämään jotain muuta arviointiperustaa, ja lähinnä tuntuisi olevan kaksi mahdollisuutta: 1) siirtyminen yksittäisistä äänneistä kokonaisten sanahahmojen fonologiseen tarkasteluun ja 2) semanttisten kriteerien, varsinkin merkitystenmuutosten, tarkempi analysointi.

Sanahahmolla tarkoitan sitä, että merkitykseltään samantapaiset sanat voivat muistuttaa toisiaan myös fonologisesti. Merkityksen ja muodon vastaavuus ei rajoitu yksittäiseen sanaan, vaan useamman sanan perusteella on abstrahoitavissa sanahahmo, jolla on tietty merkitys tai joka liittyy tiettyyn merkityskenttään. Tällaisia ovat esimerkiksi luvussa 5 käsitellyt *kVlk(k)Vr-* ja *kVk(k)Vr-*. Sanahahmo on käsitteenä ongelmallinen, koska se sijoittuu fonologian ja morfologian välimaastoon. Jos sille voidaan osoittaa tietty merkitys, se rinnastuu morfeemiin, jota pidetään pienimpänä semanttisena yksikkönä. (poikkeuksena äännesymboliikka, ks. s. 46–47). Se ei ole kuitenkaan agglutinatiivinen, kuten (uralilaisissa) kantakielirekonstruktioissa on yleensä oletettu (vrt. Koponen 1999: 523–524). Joskus se muistuttaa katkomorfia, jollaisia tunnetaan esim. arabiassa ja hepreassa (ks. s. 96–97), joskus taas fuusiokielille tyypillistä “salkkumorfia” (esim. Karlsson 1994: 83–85). Ilmiö on rinnastettu myös johtamiseen (“mallisanajohto”, s. 15).

Jo Ruoppila puhuu “sanahahmosta” tai “sanan ideasta” (1934: erit. 28–29). Myöhemmin (1935: 128) hän täsmentää: “— — en halunnut — enkä haluaisi nytkään — puhua mitään tietystä, rekonstruoitavissa olevasta vartalosta, vaan rajoituin lausumaan arvelun sanahahmosta — —”. Kulosen (1996: 29; vrt. Hakulinen 1979: 398–399) esimerkkejä ovat sanat *kursia*, *harsia* ja *parsia*: “Pohjimmiltaan kyse on siitä, että tietty sanahahmo, jonka aiheuttaa yhteinen äännesekvenssi, saa tietyn merkityspiirteen, kun siihen yhdistetään aineksia muista sanueista.” Sanahahmo on alun perin voinut olla sattumaa, mutta se myös ohjaa kielen kehitystä. Edellisessä tapauksessa sanahahmo voitaisiin abstrahoida asuun *CVrsia*, mutta samankaltaisuuteen ei tarvita välttämättä sitäkään. Jo yksittäinen äänne tai äännesekvenssi voidaan liittää tiettyyn merkitykseen, ja “— — uusia sanoja syntyy herkästi, osin kontaminoitumalla, osin väljemmin tämän äänneen tai äännesekvenssin ympärille” (mts. 30). Esimerkiksi Ahti Rytkösen (1940a) tutkimassa *m*-sanastossa yksi harvinainen konsonanttiyhtymä sitoo yhteen merkitykseltäänkin samantapaisia sanoja.

Tällainen ajattelu, jonka mukaan merkitys ja äänneasu ovat sidoksissa toisiinsa, liittää ilmiön ekspressiiviseen sanastoon. Toisaalta Kulonen jatkaa:

“Tse asiassa pelkkä semanttinen läheisyys riittää äänteistön samankaltaisuuteen, vaikka mitään deskriptiivisyyttä, ekspressiivisyyttä tai äänteellistä motivaatiota ei olisikaan. Äännerakenne vain on kuvaavinaan sanan merkitystä siksi, että samamerkityksiset sanat ovat syntyneet (ja liittyneet, vrt. kontaminaatio) tämän äänten tai sekvenssin ympärille.” (Kulonen 1996: 30.)

Toisin sanoen tietty äännerakenne, sanahahmo, nousee esiin variaatiosta, kiinnittää kielenpuhujan huomion ja liittyy hänen mielessään tiettyyn merkitykseen. Sanahahmo on kognitiivisen kielitieteen termein salientti, huomiota herättävä piirre, jonka avulla ilmiö liitetään tiettyyn kategoriaan (esim. Lakoff 1987: 89–90). Se sopii myös hyvin yhteen “konventionaalisen äännesymboliikan” käsitteen kanssa (s. 44–45).

Romaanisten kielten tutkimuksessa on mahdollista nojata kirjallisiin dokumentteihin aivan eri tavalla kuin uralistiikassa — esim. espanjan sanan originaali ei useinkaan ole rekonstruoitu kantakielen muoto, vaan dokumentoitu latinan kielen sana. Tämä tuo erilaiset epäsäännölliset suhteet vielä selvemmin näkyviin, koska lähtömuotoa ei voi manipuloida. Yakov Malkiel on kiinnittänyt huomiota siihen, että monien espanjan kielen ’typerää, yksinkertaista’ merkitsevien sanojen äännerakenne on tyyppiä $C_1 + e/o + C_1 + o$. Hän olettaa, että sanat voivat muuttua sekä muodoltaan että merkitykseltään niin, että ne lähenevät tiettyä sanahahmoa, joka saa tällöin erityisen “ekspressiivisen tehon” (ts. on mahdollisimman salientti). Hän esittää useita tällaisia muutoksia, jotka äänteellisesti ovat epäsäännöllisiä, ja nimittää niitä äännesymbolisiksi (“phonosymbolically-colored shifts”). (Malkiel 1990: erit. 36, 45–46.) Malkiel puhuu myös morfologisesta mallista (“morphological pattern”), joka on rinnastettavissa Kulosen “sanahahmoon”. Samantapaisten sanojen joukossa on ainakin yksi sana, jolle voidaan esittää “aito” etymologia; Malkiel käyttää nimitystä “johtosana” (“leader word”). Tällainen on esim. espanjan *memo* ‘silly, foolish’, joka on kehittynyt muodosta **semo* tai **xemo* [šemo] ‘one-half, half-witted’ (< latinan *sēmis* ‘half’). Sen rinnalla tunnetaan *lelo* ‘stupid, ignorant, crazy’ ja *fofo* ‘soft, bland, spongy’, joille ei ole etymologiaa. Ne on muodostettu saman mallin mukaan, “äänteillä leikitellen”. (Mts. 59–63.) Vaikka Malkiel myöntääkin, että tämäntapaisten sanaryhmien etymologointi ei useinkaan johda kuin probabilistisiin tuloksiin, hän pitää silti esittämiään periaatteita parannuksena aiempaan arvailuun nähden:

“The two principal improvements over earlier guesswork that one visualizes are: (a) the search, among leader words in the individual series, for genuine etyma, often beclouded by playful distortions; (b) the granting of full morphemic status to certain lexical patterns, characterized by word class, number and configuration of syllables, nuclear vowel, range of meaning, and the like (‘secondary phonosymbolism’), on a par with traditionally recognized compositional and derivational patterns.” (Malkiel 1990: 67.)

Malkielilla (1990: 167–169) on myös valtavasti esimerkkejä englannin reduplikaatiomuodoista, joissa on selvästi onomatopoeettisia (*tick-tack, ding-dong, honky-tonk*), mutta myös sellaisia joille voidaan esittää etymologia, esim. *criss-cross* (< *Christ's cross*), *namby-pamby* (< *Ambrose Philips*, engl. runoilija 1700-l.) Tällaiset havainnot eivät ole etymologiassa uusia (vrt. s. 67), mutta Malkielin ohjelmajulistukseen on silti helppo yhtyä: vastaavat äänne- ja merkityssuhteet ansaitsisivat laajamittaisen, systemaattisen käsittelyn. Ilmiö ei välttämättä rajoitu vain ekspressiivisiin sanoihin, ainakaan ilmeisimpiin tapauksiin, kuten em. Kulosen ompelutermit jo osoittavat. (Lisäesimerkkejä Malkiel 1990: 4–5.) Sanahahmon käsitettä tarkastellaan vielä ekspressiivisten sanojen yhteydessä luvussa 4.5. (s. 70–73).

Semantiikassa on etymologian kannalta kiinnostavinta se, millaisia semanttisia muutoksia voidaan perustellusti olettaa tapahtuneen. Perinteisesti semanttisia kehityskulkuja on perusteltu rinnakkaistapausten avulla (esim. Häkkinen 1990: 25; Nikkilä 1997: 306), ja merkityksenmuutoksia on luokiteltu niiden seurausten mukaan: supistuminen, laajentuminen, siirtyminen, jne. (Ullman 1964: 227–235; Erkki Itkonen 1966: 373; Grönholm 1988: 289).

Strukturalistisessa kielitieteessä sovelletaan merkitykseen samaa komponentti- tai piirreanalyysia, joka otettiin ensin käyttöön fonologiassa. Merkitys voidaan kuvata siten, että esitetään ehdot, jotka ilmaus täyttää. (Esim. Grönholm 1988: 291–292; Leino 1993: 30–33, 125; niissä mainittu kirjallisuus.) Maija Grönholm (1988: passim., erit. 334) on soveltanut komponenttianalyysia Turun murteen ruotsalaislajoina käsittelevässä tutkimuksessaan, tosin ”historiallisen semantiikan” metodien rinnalla. Tähän käsitykseen nähden jyrkässä oppositiossa on kognitiivinen suuntaus, joka lähestyy semantiikkaa – ja kieltä yleensäkin – liukuvarajaisten kategorioiden, ei jyrkkien joko–tai-luokittelujen avulla. (Eroista esim. Taylor 1989: 16–20; Leino 1993: 33–36; Koponen 1998a: 34–35.)

Kognitiivinen kielitiede korostaa metaforan, idiomien ja yleensäkin kielikuvien asemaa, mitä on pidetty strukturalistisen semantiikan kompastuskivenä. Ne eivät ole ennustettavissa, mutta eivät myöskään mielivaltaisia: niitä voidaan analysoida ja niille voidaan löytää motivaatio. Metaforat perustuvat kokemuksiin, joista osa on yhteisiä kaikille normaaleille ihmisille, mutta toiset riippuvat suuresti kulttuurista ja ympäristöstä. Siksi ei ole ihme, että eri kielten väliltä voidaan löytää sekä huomattavia yhtäläisyyksiä (esim. aika käsitetään spatiaalisesti) että suuria eroja. Etymologian kannalta on huomattava, että merkitykset ovat usein muuttuneet juuri metaforan ja idiomien kautta. Sekä yksittäisille sanoille että metaforille ja idiomeille yhteisiä, yleisiä tendenssejä on merkityksen erikoistuminen ja muuttuminen konkreettisesta abstraktimpaan. (esim. Taylor 1989: 130–141; Onikki 1992; Leino 1993: 48–51; Mikone 2000).

Grönholm (1988: 292–299) esittää runsaasti metaforatapauksia Turun murteen ruotsalaislainoista. Esimerkiksi esineiden nimet siirtyvät herkästi ihmisruumiin osien nimitykseksi. Sanassa *ahteri* '(veneen) perä; ihmisen takamus' kahtalaisuus on peräisin jo lainanantajakielestä, sen sijaan *flöötti* 'iso nenä' lienee omaperäinen metafora (rts. *flöte* 'ongenkoho'). Usein erilaiset konkreettisten esineiden nimitykset siirtyvät metaforan kautta abstrakteiksi, ihmisen luonteenpiirteiden tai fyysisten ominaisuuksien nimityksiksi. Venäläisperäisistä lainoista tällaisia ovat esim. *pulvana* 'hatun muotti; houkutuslintu; pölvästi, tollo' < *bolván*, jolla on samanlaisia merkityksiä jo venäjässä, ja *tupina* 'kanki, seiväs; lihava, vankka ihminen (vars. nainen); itsepäinen; tyhmä, huolimaton; nahjus < *dubína* 'karttu, seiväs (lyömäaseena), jossa merkityksenkehitys lienee tapahtunut vasta suomessa (SSA s.v. *pulvana*, SKES s.v. *tupina*¹). Tällainen kehitys voi johtaa alkuaan konkreettisen sanan ekspressiivistymiseen (s. 56–57).

Etymologian kannalta keskeistä on myös semantiikan ensyklopedisuus, "maailmantieto", joka on yksi kognitiivisen kielitieteen pääperiaatteita. Sanat saavat merkityksensä suhteessa kielen ulkoiseen kontekstiin. (Esim. Taylor 1989: 81–83; Leino 1993: 44–48). Ne eivät "sisällä" kiinteää merkitystä, vaan ne ovat "toimintaohjeita, jotka käynnistävät kuulijassa päättelyprosessin" (Leino 1993: 46). Varsinkin lainasanojen tutkimus on kiinteästi sidoksissa kielen ulkopuoliseen kontekstiin, koska sanat lainautuvat tyypillisesti asiayhteydessä, konkreettisessa kielenkäyttötilanteessa, esim. kulttuuri-innovaatioiden mukana (vrt. Wörter und Sachen, s. 9). Tällöin on suoras-taan odotuksenmukaista, että sanan merkitys muuttuu. Kohdekielellä traditio ei ohjaa uuden sanan tulkintaa, ja kun merkitys on pääteltävä kontekstista, on mahdollista päästä erilaiseen johtopäätökseen kuin lainanantajakielellä. Luonnollisesti myös saman kielen puhujien tulkinnat voivat erota toisistaan, vaikkakin traditio pyrkii säilyttämään tietyn yhtenäisyyden, joten merkitykset muuttuvat vähitellen myös kielen sisällä. Jos vanhatkin merkitykset säilyvät, tuloksena on polysemia.

Kognitiivisen lingvistiikan keinoin on tutkittu synkronista polysemiaa: esim. englannin *climb* (Taylor 1989: 105–109) ja *over* (Lakoff 1987: 416–461; Taylor 1989: 109–116). Pentti Leino (1993) on tarkastellut suomen *juosta*-verbin polysemiaa. Hän erottaa ensiksi prototyyppisen predikaatin [JUOSTA₁] 'eläimen ja ihmisen nopea liike, jossa kaikki raajat ovat jossakin liikeradan vaiheessa irti maasta', ja tälle edelleen alakategorioita, kuten [JUOSTA_{1v}], jossa keskeinen kehys on urheilu (esim. *Hän juoksee aitoja; Alkuerät juostiin aamupäivällä*). Leino nimittää alakategorioita predikaatin [JUOSTA₁] elaboraatioiksi; vastaavasti [JUOSTA₁] on niihin nähden skemaattinen. (Mts. 132, 137–138.) Edelleen hän erottaa predikaatin [JUOSTA_{2A}] 'yhtenäisen massan, tyypillisessä tapauksessa nesteen tasainen liike', ja tälle elaboraatiot [JUOSTA_{2Aa}] (esim. *Vesi*

juoksee joessa) ja [JUOSTA_{2Ab}] (esim. *Puro juoksee järveen*). [JUOSTA_{2B}] eroaa edellisistä siten, että “muuttujana on olio, jonka pituusulottuvuus on korosteinen” (esim. *Lanka juoksee helposti kerältä*). Näille voidaan postuloida yhteinen predikaatti [JUOSTA₂]. (Mts. 143–145.) Hierarkkinen rakenne puukuvaimineen sinänsä on sama kuin komponenttianalyysissäkin; predikaatit eivät kuitenkaan ole “semanttisten piirteiden kimppuja vaan rikkaita tietorakenteita”, esim. predikaattiin [JUOSTA_{1u}] liittyy kehyksenä urheiluun liittyvä maailmantieto. (Mts. 146–147.) *Juosta*-verbin eri predikaateilla on lisäksi joukko semanttisia laajentumia, jotka pohjautuvat metaforiin (esim. *Numerot juoksevat järjestyksessä alkaen 101:stä ja Ajatukset juoksivat omia teitään*; mts. 149).

Etymologian kannalta mielenkiintoista on, miten menetelmää voidaan soveltaa diakronisesti. Esiin nousee kysymyksiä, miten oletettuja semanttisia muutoksia voidaan perustella ja mikä merkitys on katsottava alkuperäiseksi. Leino pohtiikin diakronista tulkintaa (mts. 154–155). Koska [JUOSTA₁] on “nykykielessä selvästi hallitseva, ja muut esillä olleet merkitykset voidaan johtaa siitä”, se voitaisiin olettaa myös alkuperäiseksi merkitykseksi. Toisaalta alkuperäiseksi voidaan olettaa myös predikaatti [JUOSTA_{2Aa}] (*Vesi juoksee joessa*). Tämä ratkaisu, joka esitetään mahdollisena SSA:ssa (s.v. *juosta*), perustuu siihen, että kyseessä olisi alkuaan refleksiivimuoto verbistä *juoda* (*juo + kse*). Alkuperäinen merkitys olisi siis “juoda itseään (eteenpäin)”. Leinon synkronisen tarkastelun hierarkiassa [JUOSTA_{2Aa}] on kuitenkin sangen alhaalla eikä vaikuta mitenkään keskeiseltä. Selvää siis on, ettei edellä selostettu kognitiivinen käsittelytapa tarjoa mitään patenttiratkaisua merkityksenmuutosten tarkasteluun. Kognitiivinen metaforateoriaan ei ole toistaiseksi pystynyt selvästi määrittelemään, millaiset metaforat ovat mahdollisia, millaiset eivät (Onikki 1992: 51; Nikanne 1992: 68, loppuv. 4 s. 77). Jos tällaiseen määritelmään päästäisiin, se tarjoaisi uuden kriteerin — tai ainakin testattavan hypoteesin — myös etymologeille.

3. SUOMEN KIELEN VENÄLÄISPERÄISISTÄ SANOISTA

3.1. Vanhimmat kosketukset: venäläisiä vai slaavilaisia?

Suomen (ja muidenkin ims. kielten) venäläislainat on tapana jakaa äänteellisin perustein vanhempiin ja nuorempiin, mikä jako on peräisin jo Mikkolalta 1894 (ks. s. 28–29). Nuoremmat lainat ovat selkeästi peräisin nykyvenäjältä, ja yleensä niiden katsotaan lainautuneen pääasiassa 1700-luvulta lähtien. Vanhempien lainojen äänneasu taas on sellainen, että niitä ei voida palauttaa nykyvenäjään vaan johonkin varhaisempaan kielimuotoon. Lähinnä kysymykseen tulee muinaisvenäjä tai sitä edeltänyt esivenäjä, mutta joidenkin sanojen osalta jopa vielä varhaisempi kantaslaavi. Tämä on kuitenkin ristiriidassa sen kanssa, että yleensä lainauksia on pidetty historiallisesti mahdollisina vasta kun esivenäläiset ovat edenneet etelästä Ilmajärven—Laatokan tienoille (n. 500-l. jKr), siis kantaslaavilaisen ajan jälkeen. Lisäksi vanhemmissakaan lainoissa ei ole kuin vähän sellaisia, jotka ovat yhteisiä kaikille itämerensuomalaisille kielille, ja maantieteellisesti kaukaisimmassa liivissä venäläislainoja on hyvin vähän. (Historiallisesta taustasta ks. Plöger 1973: 33–34, Häkkinen 1996: 162–166.) Ristiriita on johtanut siihen, että toiset tutkijat ovat äänteellisistä syistä olettaneet vanhimmat lainaukset kantaslaavilaisiksi, jolloin ne olisivat peräsin ajanlaskumme alusta, kun taas toiset pyrkivät palauttamaan vanhimmatkin lainat muinaisvenäjään. Suomalaisilla tutkijoilla jälkimmäinen kanta on ollut vallitsevampi, joskin E.N. Setälä oli hyvinkin vanhojen lainausten kannalla. Keskustelu on usein liittynyt erillisten sanojen etymologiaan; tällaisia kronologialtaan kiistanalaisia sanoja ovat mm. *hirsi* ja *kaatio* (ks. Kiparsky 1956: 71).

Vanhempien lainojen äänteellisiä tuntomerkkejä ovat (Mikkola 1894: 40–59; Kalima 1952: 189–192; Plöger 1973: 244–247, 263–265; Häkkinen 1990: 253–254):

Muinaisvenäjän lyhyiden vokaaleiden alkuperäinen kvaliteetti edustuu lainoissa: $\mathfrak{z}(\tilde{i}) > u$ ja $\mathfrak{b}(\tilde{j}) > i$: esim. mven. $*\mathfrak{l}\mathfrak{z}\mathfrak{b}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$ (ven. *ložka*) $>$ sm. *lusikka*; $*\mathfrak{t}\mathfrak{z}\mathfrak{s}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$ (ven. *toska*) $>$ *tuska*; $*\mathfrak{k}\mathfrak{r}\mathfrak{e}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{b}$ (ven. *krest'*) $>$ *risti*.

Slaavilaisten vokaalien alkuperäinen kvantiteettiero on lainoissa säilynyt, esim. alkuperäinen pitkä *a* on säilynyt sanassa *saapas* (vrt. ven. *sapóg*) ja pitkä *i* sanassa *piirakka* (ven. *piróg*); mutta lyhyttä *o*:ta vastaa lyhyt *a* esim. sanassa *tappara* (ven. *topór*). Nuoremmissa lainoissa nykyvenäjän painollinen vokaali on yleensä saanut vastineekseen pitkän vokaalin, painoton vokaali lyhyen.

Alkuperäistä nasaalivokaalia $*q$ vastaa lainoissa vokaali ($u \sim uo \sim o$) ja n , esim. $*\mathfrak{k}\mathfrak{o}\mathfrak{d}\mathfrak{e}\mathfrak{l}$ (ven. *kudél'*) $>$ *kuontalo*, $*\mathfrak{s}\mathfrak{q}\mathfrak{d}\mathfrak{b}\mathfrak{j}\mathfrak{a}$ (ven. *sud'já* 'tuomari') $>$ *suntio* ~ *sontio*.

Jo muinaisvenäjässä on tapahtunut konsonanttien välissä kehitys **ol > olo*, **or > oro*, **el > ere*, mistä syntyneet pleofoniset (ven. polnoglasije) vokaalit puuttuvat vanhimmista lainoista, esim. **polъno* (ven. *polotno*) > *palttina*, **dolto* (ven. *doloto*) > *taltta*, **verteno* (ven. *veretenō*) > *värttinä*.

Mikkola toteaa, että koska venäläislainat eivät ole osallistuneet **ti > si* eivätkä **š > h*-muutoksiin, ne ovat sekä balttilaisia että vanhimpia germaanisia lainoja nuorempia mutta lainautuneet ennen vuotta 800 (Mikkola 1894: 27–30; samoin Kiparsky 1956: 73). Pleofonian puuttumisen, joka tuntuisi edellyttävän lainautumista kantaslaavista, Mikkola (1894: 30, 45) selittää “krivitšiläiseksi”, ts. yhden esivenäläisen heimon kielimuodon erityispiirteeksi. Hänen kirjansa otsikossa käytetty nimitys “slavischen Sprachen” kertoo joka tapauksessa lähtökielen äännehistoriallisen vaiheen epävarmuudesta. Mikkola pitääkin varovasti myös hyvin varhaisia lainauksia mahdollisina, kuten *hirsi*, joka olisi lainautunut äänneasussa **širte* (vrt. ven. *šerd* < **šьrdь*, mts. 28–29).

Myöhemmin Mikkola kirjoitti uuden teoksen *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinisch und Russisch* (1938), jossa hän selittää lainasuhteet aiempaa nuoremiksi (huom. otsikon sanavalinta “Russisch”), ja suhtautuu kriittisesti moniin aiemmin esittämiinsä etymologioihin. Nasaalivokaalin hän olettaa säilyneen pitkään muinaisvenäjän “pohjoisessa periferiassa” ja pleofonian puuttumisen hän selittää siten, että pleofoniset muodot olisivat johtaneet kohdekielen kannalta outoihin muotoihin. Muinaisvenäjän **polotъno* ei voinut lainautua asussa **palattina*, koska ims. taholla **palatti* oli tuntematon, *paltti* sen sijaan ei. (Mts. 18–19.) Kiparsky (1956: 74) huomauttaa kuitenkin sellaisista sanapareista kuin *polakka* ja *polkka*, *välittävä* ja *välttävä* jne., joten pleofonian puuttumista ei voi selittää suomen fonotaksin avulla.

Jalo Kalima (1952) on suurin piirtein samaa mieltä kuin varhempi Mikkola (1894), joskin hän selittää — E.N. Setälää mukaillen — pleofonian puuttumisen siten, että muinaisvenäjässä pleofoninen vokaali on ollut aluksi lyhyt: esim. *palttina* olisi lainautunut muodosta **pol^oъno*. Nasaalivokaalin sisältävät lainat ovat hänen mukaansa 10:ttä vuosisataa vanhempia, mutta silti muinaisvenäläisiä. Kaikkiaan “vanhojen lainojen enemmistö [ei] ole lainautunut ennen 600 j. Kr”. (Kalima 1952: 40–43, 59, 195.) Kuten Mikkola, Kalimakin jättää auki mahdollisuuden, että jotkin sanat saattaisivat periytyä jo kantaslaavista, näitä ovat *kaatio* (vrt. ven. *gáčĭ* < **gatja*) ja *hirsi* (mts. 91, 192–193; toisin kuitenkin Posti 1953: 8–9).

Valentin Kiparsky sen sijaan päätyy perinpohjaisessa artikkelissa “Suomalais-slaavilaisten kosketusten ajoituksesta” (1956) lopputulokseen, että kantaslaavilaisia lainoja ei ims. kielissä ole. Varhaisimmat kosketukset ovat tapahtuneet “— ei ennen 500-lukua, mutta varmasti ennen 800-lukua”. *Hirsi* on balttilainen laina; *kaatio*, vaikka perustuukin **gatja*-asuun, on voitu lainata esim. 700-luvun alussa. (Mts. 72, 74, 82.) Myöskään SKES ei esitä kantaslaavilaisia etymologioita. Esim. *hirsi*-sanalle ei esitetä etymologiaa ollenkaan, vaan luetellaan lähisukukielten vastineet ja todetaan lapin vastaavat sanat suomalaislainoiksi (s.v. *hirsi*, ks. myös Joki 1955: 281). *Kaation* lähtömuodok-

si annetaan “ven. *gačĭ* ‘lantio, lonkka, reisi; housut’, murt. *gati* ‘housut’ jne.” (s.v. *kaatio*), vaikka Kalima (1952: 91) huomauttaa, että *gati*-muodosta olisi seurannut ims. taholla **kaatti*. SKES:n toisessa osassa (1958) todetaan, että “*palttina* < slaav.” Sanaa kehoitetaan vertaamaan sekä muinaisvenäjään (*полотно*) että kantaslaaviin (**poltъno*), mutta erikseen on huomautettu: “ims. sanat ilmeisesti muinaisvenäjältä saatuja”. Äänteellisiä ongelmia ei kommentoida. (SKES s.v. *palttina*.) Neljännessä osassa (1969) todetaan, että *talтта* < mven. **dolto*, **dolʹto*; ts. edellistäkään muotoa ei esitetä kantaslaavilaiseksi (s.v. *talтта*). Samoilla linjoilla on Angela Plöger (1973: 32–33): Vanhimmatkaan lainat eivät ole kantaslaavilaisia, vaan lainautuneet aikaisintaan 400–500-luvulla. Vanhoilta vaikuttavat muodot voidaan selittää venäjän kielen kehitysvaiheiden (muinais- ja esivenäjän) avulla. Tämä käsitys on ollut pitkään vallitseva (esim. Hakulinen 1979: 364, Häkkinen 1990: 254).

Uudempi etymologinen sanakirja SSA on omaksunut vanhempien lainojen suhteen välittävän kannan. Sanan *kaatiot* lähtömuodoksi on annettu “varh. mven. **gatja*”, edellä mainitun Kiparskyn kannan mukaisesti, mutta mainitaan myös, että “lainan iästä ja lainalähteen äänneasusta on esitetty erilaisia käsityksiä” (SSA s.v. *kaatiot*; nuorehkona lainaa pitää esim. Vahros 1960: 8–9). Sanalle *palttina* SSA esittää lähtömuodoksi muinaisvenäjän *полотно*, äänteellisiä ongelmia kommentoimatta, mutta toteaa samalla, että lainaa on epäilty vieläkin vanhemmaksi, jopa kantaslaavin asusta **poltъno* periytyväksi (s.v. *palttina*).

Näihin varovaisiin kannanottoihin nähden yllättävää on, että SSA (s.v. *hirsi*) esittää jopa ensisijaisena mahdollisuuden, että *hirsi* olisi kantaslaavilainen laina. Myös *hauki*-sanaa on SSA:n mukaan (s.v. *hauki*) “arveltu” kantaslaavilaiseksi lainaksi (ksl. **ščъaukā*; ven. *ščūka* ‘hauki’). Nämä ratkaisut perustuvat Tiit-Rein Viitson ja Jorma Koivulehdon näkemyksiin; muita heidän esittämiään kantaslaavilaisia lainoja ovat *vilja* sekä joen nimi *Väinä* (Koivulehto 1990, Viitso 1990). Aiemmin *haukea* on epäilty jopa lainaksi sgr. taholta kantaslaaviin ja *viljan* selityksenä on ollut epämääräinen “molemmipuolinen muutos” (“Wechelseitige Veränderung”, ks. Plöger 1973: 28–29). Slaavilaislainoista Koivulehto (1990: 151) toteaa rohkeasti, että ne ovat ilmeisesti lainautuneet ennen ajanlaskumme alkua. Vanhan kiistakysymyksen ei siis voi katsoa vieläköön lopullisesti ratkenneen. (Vrt. Häkkinen 1996: 164–165.)

Lainasanojen tutkimuksessa tendenssinä on ollut muutenkin ikäysten korjaaminen taaksepäin, kun esim. vanhimpien indoeurooppalaisten lainojen oletetaan tulleen jo uralilaiseen kantakieleen (Kulonen 1996: 21). Huomattava on myös, että esim. Kalima (1952: 193; ks. myös Peltola 1953: 223–224; Kiparsky 1956: 72) epäilee *hirsi*-sanan yhdistämistä venäjään vain siksi, “ettei tunneta muita samanikäisiä slaavilaisia lainoja” – ts. kaksitavuisia *e*-vartaloita. *Hauki* on nyt toinen ehdokas, ja lisäksi siinäkin näkyy kehitys *šč* > *h*. Jos tutkimus voi jatkossa osoittaa tällaisia lisää, aikaisemmatkin yhdistelmät saavat lisää vakuuttavuutta. Luonnollisesti tämä edellyttäisi myös historiallisten ja

maantieteellisten olosuhteiden uudelleentulkintaa, koska lainautumisen olisi täytynyt tapahtua ennen slaavien ekspansiota Laatokan—Ilmajärven tienoille.

Vanhimpien kosketusten ajankohdasta vallinnut erimielisyys näkyy siinä, että väliin puhutaan venäläis-, väliin slaavilaisperäisistä lainasanoista. Tässä työssä käytän nimitystä “venäläisperäiset sanat”, vaikka en haluakaan kiistää kantaslaavilaisten lainojen mahdollisuutta. Kiistanalaisten, oletettujen kantaslaavilaisten lainojen määrä on kuitenkin pieni eikä yksikään käsittelemistäni sanoista kuulu tähän joukkoon. *Kalkkala*, *kalkkare* -sikermä tosin edellyttää originaalia, josta puuttuu pleofoninen vokaali (**kolkolʒ* > ven. *kolokol*), mikä liittää sen vanhempiin lainoihin, mutta ei välttämättä kantaslaaviin asti (Kalima 1929: 162; 1952: 191). *Tytinä* ja *piittinä* ovat kiistatta nuoria venäläisiä lainasanoja.

3.2. Suomen kielen venäläisperäisten sanojen tutkimus

Itämerensuomalaisten kielten venäläislainojen tutkimuksen varhaisvaiheista on katsaus Kalimalla (1952: 2–8). Varhaisista, systemaattista kielitiedettä edeltävistä tutkijoista mainittavin on H. G. Porthan, joka luettelee joukon venäläisperäisiä lainasanoja teoksessaan *De praecipuis dialectis linguae Fennicae* (1801; suomennettu nimellä “Suomen kielen päämurteista” kokoelmassa *Valitut teokset* 1982: 317–327). Siinä on toistakymmentä oikeaa rinnastusta (mm. *saapas*, *lusikka*, *palttina* ja *akkuna* ~ *ikkuna*), joskin joukossa on vääriäkin tulkintoja. Teos käsittelee varsinaisesti suomen murteita, ja se loi perustan suomalaiselle dialektologialle. (Setälä 1892: 314–315; Mikkola 1894: 2–4, Kalima 1952: 3; Korhonen 1986: 20.)

Suomen kielen lainasanojen tutkimuksen uranuurtajista huomattavin oli tanskalainen Vilhelm Thomsen, joka kirjoitti monografian ensin germaanisista (1869) ja sitten balttilaisista lainasanoista (1890); niissä hän sivumennen käsitteli myös venäläisiä lainoja. Näiden teosten vaikutus näkyy mm. Setälän Yhteissuomalaisessa äännehistoriassa. Thomsenilta on myös peräisin jäsentely, jota suomen kielen lainasanatutkimukset ovat näihin päiviin noudattaneet (ks. s. 19) ja jossa keskeisessä asemassa ovat lähtökielen äänneiden vastineet kohdekielellä. (Kalima 1952: 6–7; Peltola 1953: 219; Korhonen 1986: 134, 138.)

Ensimmäinen äännehistoriallisia kriteereitä noudattava, perustavanlaatuinen venäläisperäisten lainojen tutkimus on Jooseppi Julius Mikkolan teos *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen* (1894; sivut 1–78 ovat samat kuin samannimisessä väitöskirjassa 1893). Mikkola suhteuttaa itämerensuomalaisten (“westfinnischen”) kielten venäläislainojen äännevastineet slaavilaisten kielten eri rekonstruktioitasoihin ja jakaa sanaston tällä perusteella nuorempaan ja

vanhempaan kerrostumaan (ks. edeltä s. 25–26). Aineistoa hän käsittelee slaavilaisten kielten vokaalien alkuperäisen kvantiteetin mukaan: ensin lyhyet (*o, e, z, b*) ja sitten pitkät (*a, ě, y, u, i*); erikseen käsitellään nasaalivokaalit ja pleofonia, jotka ovat lainasuhteiden kronologian kannalta erityisasemassa. Tämä käytäntö säilyi myöhemmissäkin monografioissa (Kalima 1952, Plöger 1973). Kaikkiaan Mikkolan teos siis painottuu äännesuhteisiin ja äännehistorian perusteella tehtyihin rekonstruktioihin. Äännevertailujen lisäksi siinä on noin sata sivua sana-artikkeleita, joissa esitellään sanan äänneasut eri ims. kielissä, viitataan aiempiin rinnastuksiin ja pohditaan poikkeuksellisia äännesuhteita.

Mikkolan myöhempi teos (1938) käsittelee lainoja myös aihepiireittäin ja kiinnittää huomiota kudontatermien lukuisuuteen (esim. *kuontalo, pasma, palttina, pirta, värttinä*) sekä varhaisiin kristillisiin lainoihin (*pakana, pappi, risti*). Kaikkiaan vanhempi kerrostuma ei ole suuri, ja nuorempia sanoja on alkanut tulla erityisesti vuoden 1721 jälkeen, kun Viipurin seudut liitettiin Venäjään. (Mts. 44–47.) — Mikkolan 1894 luoma kokonaiskuva venäläisistä lainoista on säilynyt jokseenkin sellaisenaan suomen kielen sanaston historian yleisesityksissä (vrt. Hakulinen 1979: 364–368; Häkkinen 1985: 137–139; 1990: 253–257; viron näkökulmasta ks. Laanest 1975: 223–228).

Seuraava merkittävä monografia aiheesta on Jalo Kaliman “Slaavilaisperäinen sanastomme” (1952; arvostelu Peltola 1953, Posti 1953). Kalima, kuten Mikkolakin, on keskittynyt vanhempaan sanastoon. Nuoremasta on valikoitu lähinnä esimerkkejä, jotka toimivat kontrastina vanhempien sanojen edustukselle tai poikkeavat jollain tavoin säännöllisistä äänne- tai merkityssuhteista. Kalima ei muuta Mikkolan kuusikymmentä aikaisemmin luomaa kokonaiskuvaa, mutta tuo esiin runsaasti uusia yksityiskohtia ja tarkennuksia. Mikkolan myöhempää teosta hän arvioi varsin kriittisesti. Kalima oli hyvin perehtynyt venäjän murteisiin, joiden perusteella hän selvittää useita äänneseikkoja (esim. venäjän *o*:n edustus, Kalima 1952: 24–25, 32–33). Teos sisältää myös lyhyen katsauksen lainojen kulttuurihistoriallisesta merkityksestä, joka on Kaliman mukaan “melkoinen” (mts. 196–197). Sellaisia etymologioita, joita Mikkola ei ole maininnut, on Kalimalla Peltolan (1953: 219) mukaan seitsemisenkymmentä.

Vuonna 1955 alkoi ilmestyä Suomen kielen etymologinen sanakirja (SKES), jonka artikkeleita kirjoitti ensin Y. H. Toivonen (sanaan *napata*), sitten Erkki Itkonen, Aulis J. Joki ja lopuksi myös Reino Peltola (SKES VI: 1897–1899). Sen sana-artikkeleiden joukossa on valtava joukko myös venäläisperäisiä lainaetymologioita, varsinkin suomessa murteellisia sanoja. Rinnastukset on yleensä tehty aiemminkin, mutta kokoomateoksena SKES on korvaamaton. Yksi SKES:n ongelma on sen epätasaisuus: Toivosen toimittama alkupää on huomattavasti suppeampi kuin loppupää (esim. Pulkkinen 1963: 93). Vastaavasti Toivosta on kritisoitu itämurteiden venäläisperäisten sanojen laiminlyönnistä ja myöhempiä toimittajia niiden yliedustuksesta (Kiparsky 1975: 181). Kuitenkin jo

ensimmäisessä osassa mainitaan ainakin seuraavat venäläisperäiset etymologiat, joita ei ole Mikkolan tai Kaliman teoksissa: *alttina* 'vanha 3 kopeekan vaskiraha; 1/4 ruplaa', *jantukka* 'eräänl. iso kauha', *kaasna* 'morsiamen vaatevarasto, myötäjäiset', *kallita* 'takoa kylmiltään viikatteen t. sirpin terää ohuemmaksi ja leveämmäksi; karkaista', *kapli* 'vuolin', *kastari*² 'luste (etenkin rukiissa kasvava rikkaruoho)' ja *kipikka* 'kuomu; kuomureki, -vaunut'.

Laajin suomen venäläislainoja käsittelevä monografia on Angela Plögerin *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache* (1973, arvostelut Vahros 1974, Kiparsky 1975): sana-artikkeleita on 352, minkä lisäksi luvussa "Zweifelhafte und abzulehnende Etymologien" käsitellään kymmentä sanaa. Plöger on rajannut aineistonsa sanoihin, jotka esiintyvät Nykysuomen sanakirjassa. Tämän periaatteen vuoksi hänen teoksessaan on runsaasti sanoja, joita ei ole käsitelty aiemmissa, Mikkolan ja Kaliman monografioissa (esimerkkejä ks. Vahros 1974: 160).

Plögerin teos on huomattavasti Mikkolan ja Kaliman monografioita seikkaperäisempi: Sana-artikkeleissa on esim. maininnat sanan ensimmäisistä esiintymistä suomen kirjakielissä ja viittaukset aiempaan kirjallisuuteen. Myös lähtökielen etymologiaan on paneuduttu aiempaa systemaattisemmin. Toisaalta Plöger keskittyy suomeen eikä esitä vertailumateriaalia muista ims. kielistä. Koska hänen lähtökohtanaan ovat NS:n sanamuodot ja merkityksenselitykset, murteissa esiintyvä äänteellinen ja semanttinen vaihtelu jää usein huomiotta, vaikka se voisi olla merkityksellistä etymologionnin kannalta. (Ks. Vahros 1974: 159–160, 170; Kiparsky 1975: 181.) Yksi esimerkki tästä on *hatka*, jonka etymologian avain on juuri murre-edustuksessa (ks. s. 41).

Metodisesti uutta on lähinnä se, että morfologia ja semantiikka ovat saaneet omat, joskin sangen suppeat alalukunsa. Morfologisessa osassa Plöger käsittelee mm. sanojen jakautumista sanaluokkiin ja lähtö- ja kohdekielen affikseja. Hän kiinnittää huomiota sellaiseen kahtalaisuuteen, että samasta originaalista on peräisin sekä lyhyempi että pitempi variantti: esimerkiksi venäjän *товарищ* > *toveri* ~ *tovarissa*; *кафта* > *kauhta* ~ *kauhtana*; **мошна* > *massi* ~ *massina*. Plöger olettaa, että pidemmät variantit on tulkittu suomessa obliikvisijoiksi (em. esimerkeissä inessiiviksi tai essiiviksi), ja niille on abstrahoitu uudet perusmuodot. (Plöger 1973: 300–301.) Selitys on periaatteessa hyväksyttävä, joskin pidemmän muodon loppuosa lienee rinnastettavissa ennemmin johtimeen kuin sijapäätteeseen (vrt. s. 16). Kansanetymologioiksi Plöger selittää neljä sanaa: *kohmelo*, *ritilä*, *rosmo* ~ *rosmu* ja *rospuutto* (mts. 300–302).

Semanttisessa osassa Plöger jaottelee merkityksenmuutokset supistumisen, laajenemisen ja siirtymisen mukaan (vrt. S. 22). Osan sanoista hän sijoittaa — niitä sen enempää analysoimatta — luokkaan, jossa "merkitys on muuttunut alkuperäisen merkityksen katoamisen vuoksi". Aineisto on lajiteltu myös aihepiireittäin. (Mts. 303–308.) Morfologian ja semantiikan osuus jää kuitenkin äännesuhteiden käsittelyn rinnalla suppeaksi ja luonnosmaiseksi.

Suomen kielen venäläisistä lainasanoista ei ole Plögerin jälkeen kirjoitettu yhtään monografiaa, vaikka varsinkin nuoremmat lainasanat ovat olleet suosittu tutkimuskohde (vrt. Kulonen 1996: 37). Tutkimus ei tietenkään rajoitu pelkkiin monografioihin, vaan periaatteellisesti merkittäviäkin huomioita on julkaistu myös erillisissä artikkeleissa ja muissa lyhyehköissä kirjoituksissa. Mikkolan ja Kaliman lisäksi niitä ovat kirjoittaneet mm. Valentin Kiparsky, Lauri Posti, Igor Vahros, Ruben Nirvi ja Seppo Suhonen. Kuten edellä on mainittu, Valentin Kiparsky on ottanut kantaa vanhimpien lainojen ikään. Hän on tarkastellut myös mm. slaav. *ě*-n kehitystä venäjässä ims. lainojen perusteella (1946) ja yksittäisten sanojen etymologiaa, esim. sanaa *tuhkuri* 'vesikko' (1949). Hän yhdistää *tuhkurin* mven. sanaan **dʒhorʲ* 'hilleri' ja kumoaa käsityksen, jonka mukaan kyseessä olisi *tuhka*-sanan johdos, joka alun perin olisi viitannut karvan väriin; Kiparskyn kannalle on asettunut myös SKES (s.v. *tuhkuri*). Lauri Postin venäläislainoja käsittelevistä tutkimuksista on hyvä yhteenveto Terho Itkosen kirjoittamassa 75-vuotisjuhla-artikkelissa (1983, erit. 15–17). Erikseen voidaan mainita *käämiä* ja *taroa* käsittelevät artikkelit, joissa Posti ensimmäisenä yhdistää nämä sanat muinaisvenäjään (Posti 1959, 1973; vrt. Vahros 1974: 163–164; SSA s.v. *käämi*). Igor Vahros on kirjoittanut lukuisista suomen yleiskielen, murteiden ja lähisukukielten venäläislainoista, mm. artikkelit jalkineiden (1960; väitöstilaisuuden alkajaisesitys) ja piiraiden (1967) nimityksistä. Yhden inkeriläisen kylän sanastoon keskittyy artikkeli "Kupanitsan Greplan murteen venäläisperäisistä lainasanoista" (1963a). Ruben Nirvi on sanahistoriallisissa tutkimuksissaan, joissa hän kytkee kielen laajasti kulttuurihistoriaan, käsitellyt myös venäläisperäisiä sanoja. Artikkelisarjassa "Sanoja ja käyttäytymistä" hän esittelee neljä sanuetta (*täsmä*, *toimi*, *kuva* ja *sää* 'säie'), joissa kaikissa konkreettiset tekstiilitermit ovat kehittyneet abstrakteiksi järjen, huolellisuuden jne. ilmauksiksi. (Nirvi 1964, erit. 78–80). *Täsmä* (~ *tesma* ~ *tisma*) -sanueen originaaliksi hän esittää venäjän sanan *tesná* 'nauha, kapea kudottu t. punottu kaista', joka siis on ollut suomessakin alkuperäinen merkitys (mts. 38–40). Seppo Suhonen on lisännyt vielä 1980-luvulla vanhojen lainaetymologioiden määrää. Hän on selittänyt slaavilaisten nasaalivokaalien avulla sanat *päntä* 'parvi, joukko, pesue' (< **pęta* vrt. *pata* '(kanta)pää, tyvi') ja *länkä* 'käyrä, kouristunut' ja *lenko* 'kaarelle taipunut (puu); mutka, koukistuma' (< **lęk-*, vrt. *lákij* 'käyrä'). (Suhonen 1986, 1989: 211–213; Viitso 1998: 259; SSA s.v. *lenko*, *länkä* ja *päntä* esittää rinnastukset epävarmoina.) – Julius Mägisten suppeahko (n. 70 sivua) monografia *Äldre ryska lånord i estniskan* (1962) esittelee useita viron vanhan kirjakielen sanoja, joilla on vastineet myös suomessa ja joiden venäläisperäisyys on jo aiemmin tunnettu. Suomenkin kannalta uusi etymologia on vir. *astel* (suomessa *astala* ~ *astalo*) < ven. *ostén* (Mägiste 1962: 30; Vahros 1963b: 405–406; SSA s.v. *astalo*).

1992 alkoi ilmestyä uusi etymologinen sanakirja, Suomen sanaston alkuperä (SSA), joka on varsinkin aakkosten alkupään ja nuorien lainasanojen osalta myös SKES:aa yksityiskohtaisempi (ks.

Koukkunen 1993: 274–276). Sellaisia venäläisperäisiä etymologioita, joita ei ole mainittu Mikko-lan, Kaliman tai Plögerin monografioissa eikä SKES:ssa, ovat esim. *holoppa* 'kelvoton, kunnoton, kurja', *hui*³ 'siitin; pitkä piiska'; *jolkka* 'jouluukuusi', *juota* 'lautanen, vati', *kaavana* 'satama(allas); suojaainen merenlahti, valkama' ja *kaleskat* 'nelipyöräiset ajurinrattaat'. Kaikkia nuoria venäläislainoja SSA:kään ei esitä; sen toisesta osasta puuttuvat esim. *letka* 'tiilipino' < *klétka*, *liuhki* 'kerma' < *slívki* ja *maatuska* < *mátuška* '(dim.) äiti' (Nikkilä 1997: 292–293; lisäesimerkkejä s. 39–41 murre-sanaston yhteydessä). — SKES:aan verrattuna SSA esittelee runsaasti vaihtoehtoisia etymologioita ja tutkimushistoriaa; sana-artikkeleissa on myös kirjallisuusviitteet, mikä tekee SSA:n lähde-teoksena verrattomasti edeltäjänsä käyttökelpoisemmaksi. (Sen etymologioita on tosin myös arvosteltu, ks. s. 19.)

Suomen murteiden venäläisperäisistä sanoista ei ole olemassa yhtään laajempaa tutkimusta. Angela Plöger on julkaissut luettelon (yli 500 sanaa) SMSA:sta poimimiaan kaakkoismurteiden venäläislainoja artikkelissaan *Russische Lehnwörter im südostfinnischen Dialekt* (1977). Valtaosaltaan nämä lainat ovat suhteellisen nuoria: Etelä-Karjalaan kohdistunut venäläisvaikutus alkoi Pietarin perustamisesta 1700-luvun alussa ja loppui Suomen itsenäistymiseen. Kontaktit venäläisiin ovat olleet vilkkaita, mutta nuoretkin lainat ovat yleensä mukautuneet kaakkoismurteiden äännejärjestelmään. Vahvasta venäjän vaikutuksesta kertoo se, että muutamat sanat eivät noudata vokaalisointua (esim. *paamätti* 'järki, tapa'; *räätum* 'vierekkäin' < ven. *párhat*, *tádom*). — Vaikka artikkelia on käytetty SSA:n lähteenä, sanakirjan ulkopuolelle ovat jääneet esim. seuraavat sanat, jotka mainitaan myös SMS:ssa: *hiitra* ~ *hiitri*, *hiitro(i)* 'ovela, viekas; taitava, täsmällinen; saita' < *hítryj* 'id.', samaa lähtöä myös *hiitrailla* 'etuilla' ja *hiitrosti* 'halu'; *holostoi* ~ *holosta*, *holostooppi*, *holstoi* 'kiertolainen, kulkuri; poikamies; vapaa' < *holostój* 'poikamies'; *holotna* ~ *holatna*, *holohna*, *holokna*, *holotnoi*, *holentka*, *holo* 'kylmä' < *holódno* 'id.'; *hosain* ~ *hosaani* 'isäntä' < *hozáin* 'id.'; *hutoi* ~ *hotoi*, *huto(o)*, *huutoi*, *hutoinen* 'huono, heikko, mitätön' < *hudój* 'huono'. Enimmäkseen nämä sanat ovat etymologialtaan täysin läpinäkyviä. SSA:n alkulauseen mukaan "vierasperäiset sivistyssanat, samoin kuin muut suomeen myöhään kotiutuneet kansainväliset sanat, joiden äänneasukin osoittaa ne vieraiksi, on yleensä jätetty pois, ellei niillä ole levikkiä kansankielessä". Suurin osa SSA:sta pois jätetyistä sanoista onkin levikiltään suhteellisen ahdasalaisia; toisaalta em. sanoista ainakin *holotna* ja *hutoi* on tunnettu laajalla alueella (SMS s.v. *holotna*, *hutoi*).

Veikko Ruoppila on kirjoittanut paljon suomen murteiden sanastosta; usein hän esittää myös tarkat tiedot sanan levikistä ja eri varianteista. Venäläislainoja hän käsittelee mm. artikkelissaan Kreikanuskoisten kirkollista sanastoa luterilaisessa ympäristössä (1954). Monet venäläisperäiset kirkolliset lainat tunnetaan Savossa ja Pohjois-Pohjanmaalla, mikä kertoo ortodoksisesta käännytystyöstä 1400–1500-luvuilla. Kun nämä sanat ovat menettäneet alkuperäisen yhteytensä ortodoksiseen

uskoon, niiden merkityskin on usein muuttunut, esim. *pohu* 'noita' (< ven. *bog* 'jumala'), *sässynä* 'rihkaman säilytyspaikka' (vrt. *tšasouna*). (Mts. 150–151, 153–155; kirkollisista sanoista ks. myös Ruoppila 1974; Turunen 1988: 110–111.) Myöhemmin Ruoppila on kirjoittanut venäläisperäisestä yhteiskunnallisesta sanastosta (1983) ja purjehdussanastosta (1985). Häneltä on ilmestynyt myös suppeahko monografia Venäläisperäistä sanastoa suomen murteissa (1986), joka sisältää noin 300 sana-artikkelia; aineiston luonne on samantapainen kuin em. Plögerin artikkelissa (1977). Vaikka Ruoppila olikin suomen murteiden suvereeni tuntija, hän ei ollut laajasti perehtynyt slavistiikkaan, ja siksi teos jää epätasaiseksi: toisaalta siinä on uusia rinnastuksia, toisaalta joidenkin lähtömuotojen kielellisessä asussa on epätarkkuuksia, kuten Muusa Ojanen (1987: 403) arvostelussaan huomauttaa. Osa Ruoppilan rinnastuksista on päätynyt myös SSA:ään, mutta mainitsematta jäävät mm. seuraavat SMS:ssakin olevat sanat: *iitua* 'hitaasta kulkemisesta: madella, laahustaa' < *idítí* 'mennä, tulla, kulkea', *imenia* ~ *imenja* 'omaisuus, maatila' < *iménije* 'id.', *istinä* ~ *istimä*, *isti(n)na*, *istinnäinen* 'vakituinen, pysyvä' < *ístinnyj* 'oikea, todellinen, tosi', *jielo* ~ *tiela* 'hankala tehtävä, asia' < *délo* 'asia', *kaatina* 'harmi, kiusa' < *gádina* 'ilkiö, roisto', *kaikka* 'ruuvi, mutteri' < *gájka* 'id.', *kalakoida* 'puhella, rupertella' < *galákat* 'id.' ja *kansukka* ~ *kantsukka*, *kantsakka* 'iso vitsa, karahka' < *kančúik* 'pamppu'.

Kirjallisuudessa jo mainituista suomen murteiden venäläislainoista ei siis ole olemassa yhtään kattavaa esitystä, koska etymologiset sanakirjatkaan eivät tavoittele täydellisyyttä tässä suhteessa. Kaikille, varsinkaan nuorimmille ja ahdasalaisimmille, lainoille ei välttämättä ole esitetty etymologiaa ollenkaan. Pelkkä lähtö- ja kohdekielten muotojen rinnastaminen tuskin kuitenkaan toisi esille kovinkaan paljon uutta. Nuorimpien lainojen lainautumisajankohdan historialliset ja kulttuuriset edellytykset tunnetaan sängen hyvin (esim. kansatieteellinen tutkimus on Karste-Liikkanen 1968), ja koska sanat ovat yleensä täysin läpinäkyviä, ne eivät tuo lisävalaisua säännönmukaisiin äännesuhteisiin. Sama koskee myös uusia venäläislainoja, joita itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä on käytännöllisesti katsoen loputtomiin (esim. aunuksen venäläislainoista aihepiireittäinen esitys Pyöli 1996: 223–237). Suomen kielen uusimmat venäläislainat ovat joko kirjakieleen tulleita vierassanoja (esim. *bolsevikki* ja *mensevikki* 1917, *kolhoosi* 1930-luvun alussa; ks. Koukkunen 1990) tai slangisanoja, jotka ovat osittain levinneet yleisemminkin puhekieleen (esim. *lafka*, *mesta*, *narikka*, *pirssi*; ks. Leinonen 1992).

Venäläis-itämerensuomalaisia kontakteja käsittelevän tutkimuksen painopiste onkin siirtynyt sanastontutkimuksesta aiemmin vähemmälle huomiolle jääneisiin ilmiöihin, kuten morfologisisyntaktisiin vaikutussuhteisiin, kaksikielisyyteen, interferenssiin ja koodinvaihtoon (Ojanen 1985, Ojanen–Savijärvi 1988, Pyöli 1996, Turunen 1997).

3.3. Suomen kielen venäläisperäinen sanasto

Yleiskuva suomen kielen venäläisperäisestä sanastosta on säilynyt suhteellisen muuttumattomana Mikkolan ajoista lähtien, vaikka tutkimus onkin tuonut lisää venäläisperäisiä etymologioita. Merkittävimmät kiistakysymykset ovat koskeneet vanhimpien lainojen kronologiaa. Venäläisperäistä sanastoa pidetään germaanista ja balttilaista sanastoa nuorempana ja yleensä myös vähämerkityksisempänä, joskin varsinkin kristinuskoon liittyvien lainojen kulttuurihistoriallinen merkitys tunnustetaan. Seuraavat sitaatit ovat Kaisa Häkkiseltä, mutta samantapaisia esityksiä on muissakin suomen sanastoa käsittelevissä teoksissa, esim. Lauri Hakulisella (1979: 364–368).

“Selvästi slaavilaisiksi tunnistettavissa [= vanhemmissa] lainoissa on jonkin verran vaatetukseen ja kankaiden valmistukseen viittaavia sanoja, esim. *kaatiot* 'alushousut', *kasukka*, *kuontalo*, *käämi*, *pa(a)sma*, *palttina*, *pirta*, *päistär*, *saapas*, *viitta* ja *värttinä*. Myös ruokaan ja ruokailuun liittyvää sanastoa löytyy, esim. *kiisseli*, *lusikka*, *papu*, *piirakka*, *ravita* ja *talkkuna*. Kulttuurihistoriallisesti tärkeitä ovat uskontoon liittyvät sanat *pappi*, *raamattu*, *risti* ja *pakana*, jotka ovat voineet tulla itämerensuomalaisiin kieliin vasta kristinuskon leviämisen yhteydessä. — Muuta slaavilaisperäistä kulttuurisanastoa ovat esim. aseiden ja työvälineiden nimet, mm. *atrain*, *katiska*, *ruoska*, *sirppi*, *talta* ja *tappara*, sekä rakentamiseen liittyvät *pirtti*, *pätsi* ja *veräjä*. Kauppaan ja muuhun kanssakäymiseen ovat saattaneet liittyä mm. *määrä*, *raja*, *tavara* ja *turku* 'kauppapaikka'.” (Häkkinen 1996: 165.)

Nuoreen venäläiseen lainakerrostumaan kuuluu monia yhteiskuntaelämään ja sosiaaliseen järjestykseen liittyviä sanoja: *kasakka* 'palvelija', *pajari*, *pomo*, joka alkuaan on merkinnyt ammattimiehen apulaista, *pohatta*, *rosvo*, *toveri* ja *voro*. Samaan kerrostumaan lukeutuvat myös monet yhteiskunnalle tärkeiden rakennusten ja rakennelmien nimitykset, esim. *kanava*, *kapakka*, *majakka*, *putka* ja *tyrmä*. Kotitalouteen ja vaatetukseen liittyviä sanoja ovat mm. *kapusta*, *kasari*, *kauhtana*, *kiisseli*, *kolpakko*, *letti*, *nassakka*, *puuhka*, *reuhka* ja *sarkka*. Muita tärkeitä sanoja ovat mm. *karonkka* 'juhla (erit. jonkin henkilön kunniaksi)', *kasku*, *laatia*, *leima*, *meteli*, *-niekka* (yhdyssanojen jälkiosana, esim. *runoniekka*), *patukka*, *porkkana*, *porukka*, *riesa*, *riisi(tauti)*, *rusakko*, *russakka*, *siisti*, *simpukka*, *sutkaus*, *tarina*, *vasta* 'vihta' ja *viesti*. (Häkkinen 1990: 256.)

Angela Plögerin (1973: 289–290) mukaan Nykysuomen sanakirjassa on 81 vanhemman kerrostuman sanaa. Lisäksi Kalima (1952) lukee vanhempaan kerrostumaan joitakin sanoja, jotka eivät esiinny NS:ssa: esim. *paattua*, *paattoo* 'keppi, raippa' (Kalima 1952: 43; nuorempi laina samasta originaalista on *patukka*, ks. Plöger 1973: 125), *luota* 'lautanen', *luoso* 'iso lätäkkö' (Kalima 1952: 53), *kupias* 'päällysmies' (Kalima 1952: 107–108; nuorempi laina samasta originaalista on *kupetsi*, ks. Plöger 1973: 82). Myöhempi tutkimus on tuonut joitakin vanhoja lainoja lisää, mutta nämä ovat yleensä jääneet epävarmoiksi (esim. edellä mainitut Koivulehdon ja Viitson esittämät kantaslaavilaiset lainat *hauki*, *hirsi* ja *vilja* sekä Suhosen nasaalivokaalia heijastavat *päntä*, *länkä* ja *lenko*). Vaikka hyvinkin marginaaliset sanat (esim. Inkerin kansanrunojen *paasta* 'kylä', Kalima 1952: 139) laskettaisiin mukaan, ei vanhemman kerrostuman sanoja suomen kielessä liene yli sadan; tarkkaa lukua on tietysti mahdotonta antaa monien epävarmojen etymologioiden vuoksi. Vertailukohtana voidaan todeta, että balttilaisia lainoja on itämerensuomessa “alun toistasataa” (Joki 1989: 18), Suhonen (1980: 205) esittää suomen balttilaislainojen lukumääräksi 132. Vanhojen germaanisten

lainojen määrä on huomattavasti suurempi, Kaisa Häkkisen (1996: 158) arvion mukaan “yli puolen tuhannen”.

Nuorempia venäläislainoja on huomattavasti enemmän kuin vanhempia. Plöger esittää Nykysuomen sanakirjassa mainittujen vanhempien ja nuorempien lainojen yhteisluvuksi 352. Sen jälkeen tutkimus on tuonut lisää venäläisperäisiä etymologioita. 1990-luvulla on myös ilmestynyt uusi yksikielinen suomen kirjakielen sanakirja, Suomen kielen perussanakirja. Alaluvussa 3.3.1. (s. 37–39) käsitellään niitä Perussanakirjassa esiintyviä venäläisperäisiä sanoja, joita Plöger ei ole maininnut, joko siksi, että niitä ei ole mainittu Nykysuomen sanakirjassa, tai sitten niille on esitetty venäläisperäinen etymologia vasta myöhemmin. Luettelo tuskin on täydellinen; se ei sisällä esim. sellaisia NS:ssä mahdollisesti olevia venäläisperäisiä sanoja, jotka ovat jääneet Plögerin aineiston ulkopuolelle, mutta eivät esiinny myöskään PS:ssä. Myös epävarmojen yhdistelmien määrä on melkoinen. Karkeana arvioida voidaan kuitenkin sanoa, että NS:ssä ja PS:ssä on yhteensä nelisen sataa suhteellisen varmaa venäläisperäistä sanaa, joista valtaosa on nuorempaa kerrostumaa. Perussanakirjassa venäläisperäisiä lainoja on jonkin verran yli kaksi sataa. Tämä on tietysti vain yksi tapa rajata “suomen kirjakieli”. On myös muistettava, että laskuissa ovat mukana vain perussanat, joista jokainen voidaan palauttaa omaan venäläiseen originaaliinsa; joistakin venäläisperäisistä sanoista on muodostettu runsaastikin johdoksia (esim. *laatu* → *laatuinen*, *laatuista*, *-laatuisuus*, *laadukas*, *laadukkuus*, *laadullinen*, *laadullistaa*, *laaduton*; *määrä* → *määräillä*, *määräinen*, *määrällinen*, *määrätty*, *määrätä*, *määrätön*, *määräys*, *määre*, *määräite*, *määräitelmä*, *määrittää*; *viesti* → *viestin*, *viestintä*, *viestittäjä*, *viestittää*, *viestiä*) ja jotkin sanat voivat palautua muuten samaan originaaliin (esim. *kaftaani* ja *kauhtana* on laskettu yhdeksi sanaksi, koska ne ovat eri-ikäisiä lainoja sanasta *kaftán*). Luonnollisesti venäläisperäiset sanat esiintyvät myös lukuisten yhdyssanojen määräite- tai perusosina. Joka tapauksessa suomen kirjakielen venäläislainojen kokonaislukumäärä on vain murto-osa germaanisten ja ruotsalaisten lainojen yhteislukumäärästä.

Murteiden venäläisperäisten sanojen määrää on vielä vaikeampi arvioida, mutta se on huomattavasti kirjakieltä suurempi, perussanojen osalta kaksin–kolminkertainen. Jo Plögerin em. artikkeli (1977) käsittelee yli 500 venäläisperäistä murre sanaa, joista kaikki eivät esiinny edes SMS:ssä. Luonnollisesti murteissa on vielä paljon enemmän erilaista äänteellistä ja semanttista variaatiota kuin standardoidussa kirjakielessä, samoin kuin johdoksia ja yhdyssanojakin. (Käsityksen siitä, millaista variaatiota yhteen originaaliin palautuvan “perussanan” käsite voi murteissa sisältää, saa luvusta 5.3.) Alaluvussa 3.3.2. (s. 39–43) olen tarkastellut SMS:n kahdessa ensimmäisessä osassa esiintyviä venäläisperäisiä sanoja, joita on yhteensä 44. Likimääräisen kuvan kirjakielen ja murteiden sanaston määrällisestä suhteesta saa siitä, että NS:ssä ja PS:ssä on samalla aakkosvälillä (*a-havuvasta*) 22 venäläislainaa (*a*, *ahrain* ~ *atrain*, *akkuna*, *ansari*, *apea*, *aprakka*, *arbuusi*,

arsina, artteli, astalo, atamaani, balalaikka, blini, bolsevikki, briha, desantti, desjatiina, droska, fortuska, halatti, hamutta, hatka; näiden etymologiasta ks. s. 37–38 ja Plöger 1973). — Kirjakielen lainoista valtaosa on tietysti myös murteellisia siinä mielessä, että niillä on ollut käyttöä myös kansankielessä; em. sanoista 3/4 on mainittu myös SMS:ssa (ulkopuolelle jäävät vain *ansari, arbuusi, atamaani, briha, desantti* ja *desjatiina*). — Jos oletetaan, että kirjakielessä on kaikkiaan n. 400 venäläislainaa ja suhde kirjakielen ja SMS:n välillä on sama kuin em. laskelmassa, voidaan arvioida, että kokonaisessa SMS:ssa olisi n. 800 venäläislainaa. Todennäköisesti SMS:n venäläislainojen kokonaismäärä on kuitenkin suhteessa kirjakieleen suurempi kuin käsitellyllä aakkosvälillä, jolla on paljon suomen murteille vieraita konsonantteja. Esim. kirjakielen *blini, droska* ja *fortuska* ovat SMS:ssa vain hakusanoina, jotka viittaavat varsinaisiin sana-artikkeleihin (→ *linni, roska*² ja *vortuska*), joten ne eivät sisälly esittämäni murre sanojen luetteloon. Vastaavia tapauksia ovat *ferssala* → *välskäri* (< *féršal* 'välskäri', SKES s.v. *versseli*), *fanari* → *vanari* 'lyhty' (< *fonár* 'id.', SKES s.v. *vanari*) ja *furaska* → *vuraska* 'lippalakki' (< *furázka* 'id.', SKES s.v. *vuraska*). *Briha* ei ole SMS:ssa edes hakusanana, mutta sillä on murteissa vastineita (*priha* ~ *riha*), jotka epäilemättä aikanaan mainitaan myös SMS:ssa (SKES, SSA s.v. *priha*). Jos nämä kaikki lasketaan mukaan, saadaan murre sanojen kokonaismääräksi 51. Kun SMS aikanaan valmistuu, sen venäläislainojen määrä nousee todennäköisemmin yli tuhannen kuin jää sen alle.

Vaikka monet venäläislainat ovatkin tavallisia, aivan yleisimpään sanastoon ne eivät kuulu. Suomen kielen taajuussanastossa (Saukkonen et al. 1979) yleisimmät venäläisperäiset sanat ovat *määrä* (122.) ja sen johdos *määrätä* (200.), sitten tulevat *luokka* (449.), *vapaa* (501.) ja *tavara* (517.). Suomen murteiden taajuussanastossa (Jussila–Nikunen–Rautoja 1992) yleisin on *a* (120.), sitten etymologialtaan kyseenalainen *hauki* (272.), seuraavaksi *pappi* (330.), *pirtti* (368.) ja vielä aineiston yleisimpänä erisnimenä *Turku* (453.). Vertailun vuoksi voidaan mainita, että Suomen kielen taajuussanastossa yleisimpiä germaanisista lainoista ovat *ja* (2.) ja *suuri* (22.); 19. sijalla on ilmeisesti balttilaisperäinen *kaikki*; vanhoja indoeurooppalaisia lainoista ovat *aika* (20.) ja *tehdä* (30.). (Etymologioista ks. esim. Häkkinen 1987.)

Kun suomen kirjakielen tai murteiden sanastoa käsitellään kokonaisuutena, venäläisperäiset sanat muodostavat siitä melko pienen osan sekä kokonaismääränsä että esiintymistiheydensä perusteella. On toki muistettava, että jotkut venäläisperäiset sanat, varsinkin vanhempi kerrostuma, ovat kirjakielessämme keskeisiä ja olleet käytössä aivan sen alusta alkaen: 1500-luvulta periytyvät mm. *akkuna, katiska, määrä, pappi, papu, raamattu, raja, ravita, risti, sirppi, sääli, tavara, tuska* ja *vapaa* (kronologinen esitys Plöger 1973: 289–292). Nuoret venäläislainat voivat olla hyvin yleisiä ja leimaa-antavia jonkin Inkerin tai Karjalan Kannaksen eteläosan pitäjän murteessa. Tästä hyvä esimerkki on interjektio *a*, joka tunnetaan Etelä- ja Keski-Karjalassa, Inkerissä sekä osassa Pohjois-

Karjalaa. Varsinkin Inkerissä sitä käytetään myös konjunktiona, kuten venäjässäkin. (SMS s.v. *a*².) Suomen murteiden taajuussanastossa sen sijaluku on 120., mikä on puhtaasti laskennallinen keskiarvo. Sanasto on koottu kuudestatoista murrenäytteestä, joista kolmestatoista *a* on kokonaan tuntematon, mutta Keski-Karjalan Kurkijoen aineistossa se on 75. ja Inkerin Moloskovitsassa peräti sijalla 19. (Kuvaavaa kyllä, kaikkien murrenäytteiden kokonaistilastossa 19. sijalla on interjektio *no*.) Paitsi yksittäisten sanojen käyttötiheys, myös murteessa tunnettujen venäläislainojen kokonaismäärä kasvaa itää ja kaakkoa kohti (vrt. s. 42–43). Nykypuhekielelle tyypillisiä ovat venäläisperäiset sanat, joilla on usein arkinen, slangimainen sävy; monet niistä ovatkin levinneet laajempaan käyttöön Helsingin puhekielestä (esim. s. 38).

3.3.1. Kirjakieli

Kuten edellä on mainittu, Nykysuomen sanakirjassa ja Perussanakirjassa voidaan arvioida olevan yhteensä nelisen sataa venäläislainaa, joista suurin osa sisältyy Angela Plögerin (1973) yleisesitykseen. Siksi käsitellenkin tässä luvussa niitä kirjakielen (NS:n ja PS:n) venäläisperäisiä sanoja, jotka puuttuvat Plögerin monografiasta.

Ensimmäisen ryhmän muodostavat sanat, jotka puuttuvat Plögeriltä, vaikka ne onkin mainittu NS:ssa; ne olisivat siis periaatteessa kuuluneet hänen aineistoonsa. Valtaosaltaan nämä sanat ovat sellaisia, että niiden etymologiaa ei ole SKES:ssa mainittu, mutta SSA esittää ne varmoina tai todennäköisinä. Aakkosten loppupäässä on myös sellaisia etymologioita, jotka SKES mainitsee; teoshan ei ollut vielä kokonaan ilmestynyt Plögerin tutkimuksen aikoihin. Joukossa on Venäjään, Neuvostoliittoon ja venäläisiin liittyviä sanoja (*desantti*, *posmittaa*, *santarmi*, *tundra*) ja eri kansojen nimityksiä (*lyydi*, *ostjakki*, *permiläinen*, *syryjäni*, *tshna*), jotka ovat enimmäkseen kirjallisia lainoja, samoin myös eri alojen erikoistermeinä käyttöön otettuja kansanomaisia sanoja (*mörsky*, *paunikko*, *vatiini*). Toisaalta jotkin sanat ovat selvästi arkisia (*lutka*, *pokkuroida*, *posmittaa*) tai vanhahtavia (*ansari*, *astalo*). Osittain luettelo kuvastaa etymologisen tutkimuksen etenemistä, osittain SKES:n ja SSA:n toimituksellisia eroja. (Suomalaisten sanojen merkitykset PS:n mukaan; etymologioista ks. SSA s.v., ellei toisin ole mainittu.)

- ansari* 'kasvihuone' < *oranžeréja*, *ranžereja* 'id.' (< ransk.). (SSA s.v. *ansari*, SKES s.v. *uranssari*.)
astalo 'tilapäinen lyömäase' < mven. *ostén* (< **ostъnъ*) 'sauvan tai tapin terävä kärki t. piikki; teräväkärkinen keppi, jolla hoputetaan vetoeläimiä'.
desantti < *desánt* 'maihinnousu; maihinnousu-, laskuvarjojoukot' (< ransk.).
karonkka 'päättäjäiskekkerit' << (ruotsin välityksellä) *korónka* 'kortisarja', demin.-johd. sanasta *koróna* 'kruunu'.
kerettiläinen 'harha-, vääräoppinen, -uskoinen' < *jeretik* 'id.'.
kinuski (~ *tšinuski*, *tšenuski*) << *t'anúcki* 'id.', verbistä *t'anútsa* 'venyä'.
lutka < *blúdnyj* 'haureellinen, irstaileva', *blud* 'haureus', *bludnik*, *bludnica* 'haureilija, huorintekijä'.
lyydi, *lyydiläinen* < *l'údi* 'ihmiset, kansa'.

- mörsky* 'eräs sienilaji' (~ *morská*, -i, -u; ks. Plöger 1977, Ruoppila 1986) < *smorčok*, mon. *smorčki* 'huhtasieni'. (SSA s.v. *morski*.)
- näätä* (alkup. merkitys 'ruskea') < *gnéd-*, vrt. *gnedój* 'ruskea, rautias (hevonen)'.
ostjakk 'hanti' < *ost'ak* 'id.'.
osviitta 'ohje, vihje, viite' < *osvët* 'valaistus; valo'.
parsa < *spárža* 'id.' (<< ital.).
paunikko 'rantavesissä kasvava pieni maksaruoho; eräs huonekasvi', vrt. *pauna* ~ *pauni* 'lammikko; joen poukama' < *bagnó* 'alava, soinen paikka'. (SSA s.v. *pauni*.)
permiläinen 'komit ja udmurtit' < *pérmiskij* 'id.'.
pokkuroida 'kumarrella' < *pokórnj* 'nöyrä'. (SSA s.v. *pokata*.)
posmittaa 'puhua vilkkaasti käsittämätöntä kieltä, vars. venäjän puhumisesta' < *Bóže moj* 'Jumalani' (yleinen ven. rukouksessa).
santarmi 'sotilaallisesti järjestetyn poliisikunnan jäsen' (varsinkin tsaarin Venäjällä) < *žandárm* 'id.' (<< ransk.). (SKES s.v.)
sokka < *čeká* 'id.'. (SKES s.v.)
syryääni 'komi' < *zytánin*, pl. *zytáne* 'id.'. (SKES s.v.)
tuhna 'venäläisten suomalaisista käyttämä halventava nimitys' < *čuhónec*, *čuhná* '(halv.) suomalainen, suomen-sukuinen; maalainen'. (Kiparsky 1947: 357; Karste-Liikkanen 1968: 70, 84, 165.)
tundra < *túndra* 'id.' (< lp.). (SKES s.v. *tunturi*.)
vatiini 'päällystakkien ym. välivuorina käytettävä kangas' < *vátin* 'id.'. (SKES s.v.)

Toiseen ryhmään voidaan lukea sellaiset Perussanakirjassa esiintyvät venäläisperäiset sanat, joita ei ole mainittu NS:ssa, joten ne ovat jääneet Plögerin aineiston ulkopuolelle. Nämä ovat yleensä arkista puhekieltä (*kanttuvei*, *krääsä*, *paapoa*, *sontikka*), elleivät suoranaista slangia (*mesta*, *safka*, *slobo*, *voda*); tässäkin joukossa on pari erikoistermeinä elvytettyä kansankielen sanaa (*pasha*, *poppana*). Luettelo kuvastaa lähinnä NS:n ja PS:n eroja ja erilaisia näkemyksiä "suomen kirjakielestä"; toisaalta se antaa myös viitteitä siitä, millaisissa rekistereissä venäläisperäisiä sanoja usein käytetään ja mistä uusiakin etymologioita olisi varmasti vielä löydettävissä (vrt. Leinonen 1992: 76–78).

- kanttuvei* 'lopen väsynyt; tajuton, kuollut; lopussa, mennyttä' (murteissa myös *kantui*, *kanttui*, *kanttuit*, *kanttuli-vei*, *kanttumatrei*, SMS) < *kantúi* (imperatiivi verbistä *kantovát* 'kaataa, vierittää'). (Leinonen 1992: 81–82.)
- krääsä* 'rihkama, roju, sälä' < *gráz* 'lika'. (Leinonen 1992: 79.)
- mesta* 'paikka, alue; tilaisuus, mahdollisuus' (myös murteissa *mesta* ~ *miesta*) < *mésto* 'paikka'. (Plöger 1977, Karttunen 1979, Ruoppila 1986.)
- paapoa* (skes, ssa) 'helliä, hemmotella; palvoa', vrt. *paapo* ~ *paappo* '(kansan)kättilö' < *bába* 'mummo, eukko; (murt.) kättilö'. (SKES, SSA s.v. *paapo*.)
- pasha* 'rahkasta valmistettu makea ven. pääsiäisruoka' < *pásha* 'pääsiäinen; pääsiäisenä syöty rahkakakku'. (SSA s.v.)
- poppana* 'jäykkä kansanomainen kudos; tällaisesta tehty liina, seinävaate tms.'; murteissa myös '(räsy)matto, peite; hevosloimi' < *popona* 'hevosloimi'. (SKES, SSA s.v.)
- safka* 'ruoka', *safkata* 'syödä' < *zavtrak* 'aamiainen', *zavtrakát* 'syödä aamiaista'. (Karttunen 1979.)
- slobo* 'venäläinen, ryssä' < *slobodá* 'esikaupunki (jossa asui venäläistä varusväkeä)'. (Karttunen 1979.)
- sontikka*, *sontsa* 'sateenvarjo' < *zóntik* 'id.'. (SKES, Plöger 1977, Karttunen 1979.)
- voda* 'vesi' < *vodá* 'id.'. (Karttunen 1979.)

Lisäksi sekä NS:ssa että PS:ssa on huomattava määrä eskpressiivisen sävyisiä sanoja, joille on esitetty enemmän tai vähemmän varma venäläisperäinen etymologia. Esitän tässä vain muutamia esimerkkejä, jotka vaatisivat tarkempaa murretaustan selvittelyä.

letkaus 'ilkeämielinen, pilkallinen huomautus (alk. ruoskanisku)' ja *letku* on yhdistetty murreksanaan *letka* 'piispa, pamppu, ruoska; lihava, pulska' < *plätka* 'ruoska, piiska' (Kalima 1952: 115; Ruoppila 1986 s.v. *letka*², SSA s.v. *letku*); tähän yhteyteen voi kuulua myös *letkeä* 'rennon, leppoisan sujuva t. mukava'.

lääppiä 'kömpelöstä lähentelemisestä: hipelöidä, nuoleskella'; vrt. *läpat* 'tunnustella, hamuilla; (slangissa) koskea käsillä, tarttua naiseen' (Leinonen 1992: 84). Ven. verbi on johdos substantiivista *lápa* 'tassu, (karhun) käpälä; ankkurin haara', johon SSA ja SKES (s.v. *laappa*) yhdistävät paitsi substantiivin *laappa* 'karhun käpälä, iso, leveä jalka; ankkurin haara', myös verbit *laapata*, *laapustaa* 'kävellä, laahustaa'. Plöger (1973: 86) mainitsee tässä yhteydessä myös Lönnrotin sanakirjasta verbin *laappia* = *klaappia* 'värdslost handtera l. vidröra ngt mjukt l. klíbbigt (*klääppiä*, *kläämiä*). *Klaapit vaatteitani mustilla l. likaisilla käsillä!* (Lönnrot s.v. *laappia*, *klaappia*). SSA:n (s.v. *kläämiä*) mukaan *lääp(p)ä* 'taputella, silitellä, käpälöidä' on "deskr-peräinen", SKES ei sanaa mainitse. Venäjään yhdistämistä pitäisi ainakin vakavasti harkita, kun muutakaan etymologiaa ei ole esittää ja semanttinen yhteys on ilmeinen (vrt. *kouria*, *käpälöidä*). Etuvokaalisuus voidaan tulkita sanan ekspressiivistymisen aiheuttamaksi (vrt. s. 84, 87). Kun ajatellaan *lääppimistä* nimenomaan 'lähentelemisen' merkityksessä, samaan yhteyteen voisi kuulua myös *olla lääpällään* 'ihastunut, rakastunut'.

pällistellä 'katsella ihmeissään, hölmön näköisenä' ja *pälyillä* (NS:ssa myös *pälytä*) 'vilkuilla levottomana, peloissaan, arasti, epäluuloisesti, uteliaana, vaanien' < *pálit' glazá* 'avata silmänsä ammolleen; katsella kiinteästi, tollottaa, tuijottaa' (alk. 'pingottaa silmänsä'); *pálit'sa* 'mm. tuijottaa' (Vahros 1963a: 148; Hakulinen 1979: 367; Leinonen 1992: 83). Yhdistelmä on semanttisesti moitteeton ja äänteellisestikin mahdollinen (liudentuneen konsonantin jäljessä yleisesti ven. *a* > sm. *ä*; ks. s. 80). SKES (s.v. *pälyä*) esittää vastineita karjalasta, mutta ei varsinaista etymologiaa; SSA:n (s.v. *pälyä*) mukaan "alkuperä epäselvä".

3.3.2. Murteet

SMS:n kahdessa ensimmäisessä osassa esiintyvät seuraavat venäläisperäiset sanat (merkitykset ja levikit tarkemmin sekä lause-esimerkkejä ks. SMS s.v.; etymologiat SSA s.v., ellei toisin mainita):

a '(interj.) kas, no; (konj.) mutta' < *a* 'id'. KarE–K Ink.

aaspukki 'kirjain, aakkonen' < *ázbuka* 'id.' (Plöger 1977: 315; Ruoppila 1986). Yksittäistietoja KarE. Muol *kyl hää selitti miul kaik iha aaspukist alkaan* 'alusta loppuun'.

aatu ~ *aalu* ~ *aato* "iidut ja aadut" 'sitä ja tätä, kaikenlaista jne.'; "aatuun" 'hiiteen, hittoon' < *ad* 'helvetti', v *adú* 'helvetissä', *adov-* 'helvetin-'. (Ruoppila 1974). Yksittäistietoja eri alueilta, eniten Kym KarE–K, jälkimmäinen merkitys KarK.

ahtii ~ *ahtimenii* 'interj. ilmaistaessa esim. pahoittelua tai ihastusta' < *ahtí* 'ah, voi'; *ahtí mne* 'voi minua' (Ruoppila 1986). KarE–K.

akkuna ~ *aakkuna* ~ *akkona* ~ *akku* 'seinässä oleva lasiton valo- ja tuuletusaukko; lasiruutuinen ikkuna' < **okzno*, ven. *oknó* 'id'. Runsaasti tietoja Var Sat Poh KesL, vähemmän Häm Kai. *Ikkuna* ~ *iikkuna* SatP Häm Kym Kar Sav Kes Kai PerP LänP Ver Ink. (Levikeistä ks. Ruoppila 1967: kartta 2.)

akurtsi ~ *akurkki* ~ *akutsi* 'Cucumis sativus, kurkku' < *oguréc* (mon. *ogurcy*) 'id'. [Sillman (Vir. 1917), Plöger 1977, (Ruoppila 1986). KarE–K Ink.

akuserkka 'kättilö' < *akušérka* 'id'. Yksittäistietoja KarE Ink.

almasi 'lasinleikkuveitsi' < *almáz* 'timantti' (Ruoppila 1986). Yksittäistietoja KarE Ink.

alttina '3:n, 20:n tai 25:n kopeekan rahasta' < *altýn* 'kolmen kopeekan vaskiraha'. Yksittäistietoja KarE–K Ink.

ampari ~ *ampaari* 'aita, varastohuone, makasiini' < *ambár*, *anbár* 'aita, varastohuone'. KarE–K KarP eteläosa.

anspukka 'vääntökanki' < *ánšpug* 'id' (Ruoppila 1986). Yksittäistietoja KarK.

- apea* 'alakuloinen, masentunut, surullinen' < *obida* 'mielipaha, katkeruus; loukkaus, solvaus'. Ei tietoja PerP LänP Ver Ink, osaksi ehkä kirjallinen.
- aporkka* 'jalkineista tai niiden osista' < *opórok*, mon. *opórki* 'kenkäräjä'. HämK pohjoisosa, KarE–K, SavE länsiosa, KesP osaksi, Ink osaksi.
- aprakka* 'tav. muuna kuin rahana ansaittu palkka t. (pyynnöstä) saatu lahja' < *obrók* 'vero, palkka, maksu'. Kym Kar Sav KesP–E, PohK–P paikoin.
- arkkana* 'nahasta t. nuorasta valmistettu (hevosen) kaulain' < *arkán* 'suopunki, lasso'. KarK osaksi, Ink.
- armakka* ~ *jarmakka* ~ *armjakka* ~ *harmakka* ~ *härmäkkä* ~ *jan(t)rakka* ~ *jarnakka* ~ *jermakka* ~ *jäntrikki* ~ *jänträ* ~ *ärmäkkä* ~ *ärmäkkö* 'miehen pitkä, väljä sarkatakki tai -viitta; sarka' < *jarmak*, *armak* 'pitkä, leveä talonpoikaistakki'. (SSA s.v. *jarmakka*). KarE–K Ink, yksittäismainintoja SatE Ky KarP Sav Kai.
- arsina* ~ *arsina* ~ *ar(s)siina* 'eräs ven. pituusmitta; tämän pituinen mittakeppi t. viivoitin' < *aršin* 'id'. Kar Sav Ink. Tähän yhteyteen kuuluu myös *ars(s)inoida* ~ *ars(s)eloida* ~ *ars(s)ikoida* ~ *ars(s)iloida* 'suunnitella, miettiä, arvioida', joista on eniten tietoja KarP, Sav pohjoispuoli, KesP PohK–P Kai.
- artteli* ~ *aartteli* ~ *arttali* 'kalastus-, hylkeenpyynti- tms. työkunta; joukko, parvi lauma' < *artel* 'id'. Kym KarE–K, KarP eteläosa, SavE, Kai eteläosa, Ink.
- astalo* ~ *astala* ~ *astale* 'tilapäinen lyömäase, kepakko, kalikka; työväline' < mven. *ostén* 'sauvan tai kepin terävä kärki tai piikki; teräväkärkinen keppi, jolla hoputetaan vetoeläimiä'. KarK pohjoisosa, KarP, SavE itäosa.
- astassi* 'Venäjältä tuotetuista, yhdellä lestillä tehdyistä tasakärkisistä jalkineista' < *ostaši* 'pitkävartiset, ruskeat saappaat'; alun perin sanalla on viitattu siihen, että tällaisia on valmistettu Ostaškovon alueella Tverin kuvernementissa (Ruoppila 1986; Ojanen 1987: 402). Yksittäistietoja KarE.
- atavoida* 'epäroidä, arvella, aprikoida' < *a togó* [atavó] 'tuota, tuota noin' (Vahros 1963a: 143–144). Yksittäistietoja KarE–K.
- atrain* ~ *aatrain* ~ *ahrain* ~ *asrain* ~ *atra* ~ *atras* 'varrellinen, väkäpiikkinen kalastusväline' < *ostrogá* 'id'. SatE SatP Häm Kym Kar Sav Kes PohK–P Kai Ink; joitakin tietoja PohK–P Kai Ink.
- atsainoi* 'sisukas'. Kive *Paavo emäntäkkii se on hyvin atsainoi, tahto tulla* [uunia rakennettaessa] *arkkitehtiks 'neuvojaksi'*. Äänneasunsa perusteella ilmiselvä venäläinen laina, jolle en kuitenkaan löytänyt etymologiaa aiemmasta kirjallisuudesta; tod. näk. < *otčájannyj* 'epätoivoinen; toivoton; hurja, hurjapäinen (esim. kortinpelaa- jasta)'. Sana heijastaa venäjän pohjoismurteiden kantaa, jossa adjektiivien yks. nom. mask. pääte on aina *-oj*; kirjakielessä se on painottomassa asemassa *-yj* ja vain painollisissa *-oj* (Kalima 1952: 25).
- atsinoillaan* 'paikoillaan, sijoillaan, samalla kohtaa'. Yksittäistietoja KarK SavE. Vrt. *otsina* ~ *ohtina* 'osuus, annos; tila talo' < *otčäna* 'perintötila, sukutalo' (Ruoppila 1983: 52; SSA s.v. *otsina*).
- atva* 'seiväs, paalu'. ~ *atvo* 'ohjepuomi tukinuitossa'; *atvata*, *atvittaa* 'varustaa uittoväylä ohjepuomeilla' < *otvód* 'poisvienti; johde, johdatin; *otvodít* 'johtaa tai kuljettaa sivulle tai pois, kääntää tai suunnata toisaalle (SSA s.v. *otva*). Yksittäistietoja; laajalevikkisempi on *otva* ~ *otvo* ~ *otvo(t)ta*; *otvia* ~ *otvittaa* ~ *otvottaa* ~ *otvotoida*.
- atvata* ~ *otvata* 'ahnehtia, koota, anastaa' < *othvatát* 'siepata, repäistä' (Ruoppila 1986). KarK pohjoisosa, KarP, PohP pohjoispuoli, Kai keski- ja pohjoisosa.
- balalaikka*, murteissa *pala/laikka*, *-laikko*, *-laikku* < *balalájka* 'id'. Yksittäistietoja.
- bolševikki*, murt. *pols(s)eviikki* '(raskastekoinen) nahkasaapas, -kenkä' < *bolševík* 'bolševikki'. Yksittäistietoja.
- ek kai* 'interj:n tapaan osoittamassa hämmästystä, ihmettelyä, kummastusta' < *ékij*, *ékoje* 'mikä mokoma' (Ruoppila 1986). Yksittäistietoja KarE–K Ink.
- elehväkuppi* 'laakea, maalaamalla koristeltu puukuppi'; *elehvä* 'kiiltomaali' < *olifa* 'vernissa' (Ruoppila 1986). Yksittäistietoja KarK–P.

ettatiela 'vaikea asia' < *éto délo* 'omalaatuista, erikoista' (Ruoppila 1986). Yksittäistietoja KarE.

fartukka ~ *fartuukki* ~ *vart(t)ukka* 'säkkikankainen pitkä esiliina; iso villahuivi' < *fártuk* 'esiliina; suojus, peite'. Yksittäistietoja KarE Ink.

funta ~ *junta* ~ *juntti* ~ *jynttipulla* ~ *junta* ~ *junttakakko* 'paksu vehnäleipä' < *fun* 'naula (painomitta)' (SSA s.v. *junta*³). Paikoin Var SatL PohE SatP Häm Kym KarE KesL PohK–P.

föklä ~ *vöklä* 'punajuuri' < *svékla* 'id' (SKES s.v. *vöklä*). KarE Ink.

haatta ~ *haattana* 'hatara rakennus' < *háta* 'mökki, kota' (Ruoppila 1986). KarE–K.

halatti ~ *halaatta* ~ *halaatti* ~ *haleetti* 'kaapu, viitta, kauhtana tms.' < *halát* 'halatti, yönuttu, aamunuttu, takki'. Kym Kar Ink.

hamu(u)tta ~ *hamotta* ~ *hamputin* ~ *hamu* ~ *hamu(u)hta* ~ *hamuke* ~ *hamukka* ~ *hamultra* ~ *hamusa* ~ *hamuska* ~ *hamusta* ~ *hamutos* ~ *hamutsa* ~ *hamuttina* ~ *homutin* ~ *homutta* ~ *homuttina* ~ *hamukset* ~ *hamulat* ~ *hamultaat* ~ *hamuset* ~ *hamutit* ~ *hamuukat* 'länkien alla käytetyt hevosen olkapäitä suojaavat (irto)pehmikkeet' < *homút* 'länget', *homutína* 'länkipatja'. Kar Sav KesP PohK–P Kai PerP LänP Ink.

hapari 'haaksirikkoutuneesta laivasta rannalle ajautunut t. otettu tavara; helpolla, ilmaiseksi saatu t. pyydetty tavara' < *habár* 'hyöty, voitto, etu, onni jne.'. Yksittäistietoja KarE.

haparssina ~ *hapassina* 'ylimitta, -määrä, kaupanpäällinen' < *habárec* 'voitto, etu, lahjus' (Ruoppila 1986). Yksittäistietoja KarK, KarP eteläpuoli.

harasoo ~ *harassoo* 'interj.'; "haastaa (laskea) hyvää harasoota" 'laskea leikkiä' < *horošó* 'hyvä, selvä; kunnossa' (vrt. Karttunen 1979 s.v. *harasoo*). Yksittäistietoja.

hartsoona ~ *hartseuna* ~ *hartsuna* '(venäläinen) majatalo, ruokala, kahvila' < *harčevna* 'kuppila, (halpa) ruokala' (SKES s.v. *hartsina*). KarE–K Ink.

hartsu 'ruokatavara, (savotan) muona, eväät' < *harč* 'id'. KarP Kai PerP LänP, joitakin tietoja KarK SavP PohP.

hartsuv/a ~ *-i* ~ *-o* ~ *-oi* ~ *hartsua* ~ *hartsovoi* '(uitto)savotan ruokailu- ja majapaikka sekä ruokavarasto'. Aiemmassa kirjallisuudessa ei ole esitetty erillistä etymologiaa; vrt. *hartsoona*, *hartsu*. Tod. näk. < *harčevój*; esim. Dal'in sanakirjassa (s.v. *harč*) on *harčevája* 'ruoan säilytyspaikka veneessä tai lautassa'. KarP, Kai eteläosa.

hatka ~ *hatki* 'kiire, hoppu, touhu'; "antaa, saada, ottaa hatkat" 'lähtö, matkapassit, kyyti, selkäsauna'; "lähteä hatkaan" 'pakoon, karkuun'; *hatkaasti* 'halukkaasti, hanakasti'; *hotka* 'innokas, halukas, taitava, etevä; joutuisa, nopea, ripeä, hätäinen' (SMS s.v. *hotka*' merk. ryhmät 2., 3.) < *hódko*, *hódkij* 'nopealiikkeinen' (Ruoppila 1986; SSA s.v. *hotkia*). — Plögerin (1973: 53) esittämä rinnastus sanaan *otstávka* 'virkaero' tuskin on oikea, koska murretietojen perusteella 'kiireisyys, nopeus' on keskeisempi merkitys kuin 'lähtö, ero'. Plöger joutuu myös oletamaan äänteellisesti monimutkaisen, painottoman alkutavun katoamiseen ja metateesiin perustuvan kehityskulun *otstávka* > **tahka* > *hatka*. Ruoppila (1986: 36) kritisoi tätä etymologiaa "äänteellisistä syistä" ja esittää Luumäeltä äänteellisesti ja semanttisesti odotuksenmukaisen venäjän *otstávka*-sanana vastineen *ostaukku* 'virkaero'. — Eniten tietoja Kar SavP, vähemmän PohE SatP Häm Kym Kes.

Joitain yleisiäkin huomioita voitaneen tehdä käsitellyn, suppean aakkosvälin perusteella.

Noin puolet sanoista on kaakkoismurteisia: ne on tunnettu etupäässä vain Etelä- ja Keski-Karjalassa sekä Inkerissä. (Tähän levikkiryhmään kuuluu myös *kalkkala*, *kalkkalo* 'kulkunen', ks. karttaa 4.) Monilla ei ole yhtenäistä levikkiä ollenkaan, vaan niistä on vain yksittäisiä mainintoja kaakkoismurteiden alueelta. Kaakkoismurteisia ovat kaikki aineiston partikkelit ja interjektit sekä venäjänkielisiin, partikkelinomaisiin kiinteisiin sanaliittoihin pohjautuvat sanat (*a*, *ahtii*, *ahtimenii*,

ekkai; *atavoida* < *a togó*, *ettatiela* < *eto délo*), jotka kertovat kiinteistä ja välittömistä suhteista (vrt. Ojanen 1987: 404). Muuten sanasto on semanttisesti kirjavaa. Joukossa on nuoria kulttuurilainoja, jotka ovat lainautuneet tarkoitteensa mukana, kuten jalkineiden tai vaatekappaleiden nimityksiä (*astassi*, *fartukka*) ja erilaisia teknisiä innovaatioita (*almasi*, *anspukka*). Huomiota kiinnittävät myös viljelykasvit *akurtsi* ja *föklä*. Kaakkoismurteiset sanat ovat yleensä jääneet NS:n ja PS:n ulkopuolelle, poikkeuksena *a*, jonka NS mainitsee.

Kun mukaan lasketaan ensimmäisen ryhmän lisäksi myös kaakkoismurteiden välittömään naapuruuteen Pohjois-Karjalaan, Etelä-Savoon ja Kymenlaaksoon levinneet sanat, ne kattavat yhteensä 2/3 aineistosta. (Tähän levikkiryhmään lukeutuvat myös *tytinä* ja *piittinä*, ks. karttoja 2 ja 3., samoin s. 82 mainitut sanat.) Mitään selkeitä semanttisia ryhmiä ei nouse esiin: joukossa on yksi jalkineiden (*aporkka*) ja yksi vaatekappaleen nimitys (*halatti*). Kaupankäyntiin liittyy *haparssina* ja myös *elehväkuppi* lienee ollut tyypillisesti kauppatavaraa. PS:aan ovat päässeet *astalo* ja *halatti*; NS:aan näiden lisäksi *artteli*.

Kolmannen ryhmän muodostavat sanat, joiden levikki ulottuu laajemmalle savolaismurteisiin ja lisäksi Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalle: *aprakka*, *arsina* (*arsinoida jne.*), *atva* ~ *otva* verbijohdoksineen, *atvata* ~ *otvata* ja *hartsuva*. Vielä pohjoisemmas, Peräpohjolaan ja Länsipohjaan asti, ovat levinneet *hamutta* lukuisine variantteineen ja *hartsu*. Näistä pohjoispohjalais-itämurteisista sanoista monet liittyvät metsä- ja hevostöihin ja tukinuittoon, ja kuvaavaa kyllä, niistä yhtään ei ole mainittu PS:ssa. NS:ssa sen sijaan on *aprakka*, *arsina*, *hamutsa* ~ *hamutta* ja *otva*. (Vrt. *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän toiseen asteen levikkiin, kartta 10; vastaava levikki on myös sellaisilla venäläisperäisillä sanoilla kuin *kapusta* 'kauha', *sukkula(inen)* ja *kuontalo*; ks. Ruoppila 1967: kartat 7, 52, 79.)

Edellä luetellut kolme ensimmäistä levikkiryhmää kattavat 3/4 aineistosta. Käsitellyllä aakkosvälillä on vain kolme sanaa, joiden yhtenäinen levikki ulottuu muuallekin länsimurteiden alueelle kuin pohjalaismurteisiin ja Kymenlaaksoon. Ne ovat yleissuomalainen (*a*)*akkuna* ~ *akkona* ~ (*i*)*ikkuna*, jonka äänteellisesti odotuksenmukaisemmat *a*-alkuiset variantit ovat yllättäen läntisiä, *apea*, joka ehkä osaksi on kirjallinen laina, ja *atrain* ~ *ahrain*, joka ei kuitenkaan ole levinnyt Varsinais-Suomeen saakka.

Lisäksi joukossa on sanoja, jotka tunnetaan laajalla, mutta hajanaisella alueella, tai niille ei voida hahmottaa levikkiä ollenkaan: *armakka* (~ *jarmakka jne.*), *balalaikka*, *bolsevikki*, *funttapulla*, *harasoo* ja *hatka*. Näistä monet ovat "murrenainoita" rajatapauksia, vaikka ne SMS:aan ovat päässeetkin: *balalaikka* ja *bolsevikki* ovat ainakin osittain kirjallisia lainoja ja toisaalta *harasoo* ja *hatka* ovat lähinnä arkista puhekieltä, joka ei ole sidoksissa vanhoihin aluemurteisiin.

Havainnot voi yleistää niin, että ainakin puolet murteistamme venäläisperäisestä sanastosta tunnetaan pelkästään kaakkoismurteissa tai niiden välittömässä naapuruudessa. Selkeästi itämurteisia

sanoja ei ole kovinkaan paljon, sillä itämurteissa laajalti levinneet sanat ovat yleensä levinneet myös savolaiskiilan pohjoispuolisiin pohjalaismurteisiin. Tyypillisesti venäläislainojen levikki onkin itä-pohjalaismurteinen. Laajalevikkisiä, "yleissuomalaisia" lainoja on suhteellisen vähän. Kokonaisuutena sanat "kinostuvat" selvästi Kaakkois-Suomea kohti. Vastaavalla tavalla Koillis-Viron murteissa venäläislainojen määrä nousee itään päin mentäessä lähes pitäjä pitäjältä (Söderman 1996: 176).

Murteissa etymologialtaan epävarmoja, ekspressiivisiin sanoihin kietoutuvia venäläisperäisiä sanoja on luonnollisesti vielä enemmän kuin kirjakielessä. Kuvan tästä problematiikasta tarjoavat luvussa 5 käsitellyt sanaryhmät. Vastaavan ryhmän muodostavat mm. *hatkeltaa* 'läähättäen juoksesta', *hatkia* 'ripeästä kulkemisesta; syömisestä ja juomisesta', *hatkittaa* 'kiireisestä tekemisestä'; *hotkeltaa* 'ahneesta syömisestä tai juomisesta; (nopeasta) kulkemisesta', *hotkia* 'syödä ahnaasti' (SMS s.v.), jotka toisaalta liittyvät omaperäiseen ekspressiiviseen sanastoon ja joita käytetään usein koloratiivikonstruktioissa, mutta toisaalta ne liittyvät selvästi myös em. (s. 41) venäläisperäisiin *hatka* ~ *hotka* -sanoihin. Tällaisten sanaryhmien etymologointi ei ole mahdollista ilman tarkkaa murremaantieteellistä analyysiä.

4. SUOMEN KIELEN EKSPRESSIIVISISTÄ SANOISTA

4.1. Termien määrittelyä

Äänteellisesti motivoituneet sanat jaetaan fennistiikassa yleensä kahteen osaan: onomatopoeettisiin ja deskriptiivisiin. Edellisten katsotaan jäljittelevän ääntä, jälkimmäiset taas kuvailevat äänteellisesti tarkoitettua, kuten sen herättämää näkövaikutelmaa tai tunnetta. (Esim. Koponen 1998a: 46 ja siinä mainittu kirjallisuus.)

Kansainvälisessä kirjallisuudessa terminologia on kirjavaa. Bloomfield (1965: 156–157) käyttää nimityksiä "imitative/onomatopoeic" ja "symbolic", joista jälkimmäinen vastaa lähinnä "deskriptiivistä"; toisaalta hänellä on myös käsite "intense forms" joihin hän laskee lisäksi lastenkielellisiä, hellittelynimet ja "nonsense"-muodot. Ullmanin (1962: 84) mukaan äänteellinen motivaatio voi olla ensi- tai toissijaista ("primary, secondary onomatopoeia"). Jako voidaan tulkita niin, että "primaarinen" viittaa onomatopoeettisiin sanoihin, "sekundaarinen" taas deskriptiivisiin. (Vrt. kuitenkin Erkki Itkonen 1966: 347–348.) Malkiel (esim. 1990: 43–45, ks. myös 1994: 207) käyttää vastaavasti termejä "primary, secondary phonosymbolism". Muita nimityksiä ovat mm. fonesteemi ja ideofoni (ks. Ullman 1962: 82 alav. 1, 84 alav. 1; Childs 1994: 178–179).

Hinton, Nichols ja Ohala (Hinton et al. 1994b: 2–6) jakavat kielelliset ilmaukset "äännesymboliikan" ("sound symbolism") suhteen jatkumoon, jonka toisessa päässä ovat sellaiset tahdottomat ilmaukset kuin tuskanhuudot ja nikotus, toisessa päässä täysin arbitraarinen kieli, jossa äänneasun ja merkityksen välillä ei ole suoraa suhdetta. Mitä lähemmäksi arbitraarista päätä tullaan, sitä konventionaalisempia ja kielisidonnaisempia kielelliset ilmaukset ovat. Hinton et al. erottavat toisistaan "ruumiillisen" (johon em. tahdottomat ilmaukset kuuluvat), "imitatiivisen", "synesteettisen" ja "konventionaalisen äännesymboliikan" (ks. myös Pajunen 1997: 478–479). Tässä jaossa "imitatiivinen" vastaa lähinnä "onomatopoeettista" (esim. engl. *bang*, *bow-wow*, *knock*). "Synesteettistä" on sellainen vastaavuus esim. vokaalin kvaliteetin ja objektin koon välillä, jota fennistiikassa on yleensä nimitetty "äännesymboliikaksi" (ks. tarkemmin s. 46–). — Hinton et al. käyttävät siis termiä "synesteettinen" eri merkityksessä kuin esim. fennistiikan "synestesia" 'kahteen eri aistipiiriin kuuluminen'. — "Konventionaalisella äännesymboliikalla" tarkoitetaan sitä, että tietyt foneemit tai niiden yhtymät assosioituvat tiettyihin merkityksiin. (Tunnettu esimerkki on *gl-* englannin sanoissa *glitter*, *glisten*,

glow, glimmer jne.) Fennistiikassa “deskriptiiviseksi” nimitetyt sanat sisältävät piirteitä sekä “synesteettisestä” että “konventionaaliseen” äännesymboliikasta: esim. sanaparissa *kikkare – kokkare* ensitavun vokaalin kvaliteetti edustaa “synesteettistä”, mutta koko sanahahmo (*kVkkare*, tai *kVkk(k)Vr-*, ks. s. 20–22, 98) “konventionaalista äännesymboliikkaa”.

Käytän jatkossa sekä onomatopoeettisista että deskriptiivisistä sanoista yhteisnimitystä ekspressiiviset sanat. Termiä “ekspressiivinen sana” tai “ekspressiivisana” ovat käyttäneet tässä merkityksessä mm. Eero Kiviniemi (1971: 23), Terho Itkonen (1977:46–47), Lauri Hakulinen (1979: 325); Tapani Lehtinen (1979, erit. 258–265), Kaisa Häkkinen (1985: 24) ja Maija Länsimäki (1987, passim.). Englanninkielisessä kirjallisuudessa on käytetty vastaavasti termiä “expressivity” ’ekspressiivisyys’, joskin se ainakin Yakov Malkielin mukaan (1994: 207) viittaa enemmän psykologiaan kuin lingvistiikkaan. Sana ekspressiivinen (vrt. engl. *expressive* ’ilmaiseva, ilmeikäs, puhuva’) korostaa, että sana ilmaisee jotakin jo äänneasullaan, onpa tämä ilmaisevuus suoranaista äänen jäljittelyä (“onomatopoeettista”) tai muunlaista kuvailua (“deskriptiivistä”). Tarkoitin “ekspressiivisellä” siis jokseenkin samaa kuin fennistiikassa yleisesti tarkoitetaan termeillä “onomatopo(i)eettis-deskriptiivinen” tai “deskriptiivis-onomatopo(i)eettinen”. “Ekspressiivinen” on melko karkea kattotermi, joka ei ota kantaa siihen, onko tietty sana “onomatopoeettinen” tai “deskriptiivinen”. Hintonin, Nicholsin ja Ohalan nelijaosta se kattaa kolme luokkaa: “imitatiivisen”, “synesteettisen” ja “konventionaalisen äännesymboliikan”. – Affektiivisuus on laajempi käsite kuin ekspressiivisyys. Tabusanat, kuten uskontoon tai sukupuolisuuteen liittyvät, ovat usein affektiivisia, mutta eivät välttämättä ekspressiivisiä, joskin alttiita ekspressiivistymään. (Esim. Koponen 1998a: 47.)

Fennistiikassa “ekspressiivisillä sanoilla” on voitu tarkoittaa muutakin kuin onomatopoeettisia ja deskriptiivisiä sanoja yhdessä. Esim. Erkki Itkonen (1966: 204) pitää ekspressiivisyyttä laajempaan käsitteeseenä: “Deskriptiivis-onomatopoeettisten sanojen ekspressiivinen luonne asettaa ne siten ’värittömän’ normaalisanaston rinnalla erikoisasemaan, mutta samaan kategoriaan — — affektipitoisten sanojen kanssa.” (Ks. myös mts. 347–348; Kulonen 1996: 26.) Vastaavalla tavalla menettelee myös Eino Koponen, joka määrittelee deskriptiivisyyden foneettis-morfologisesti mutta ekspressiivisyyden “pragmaattis-semanttisesti” (jolloin se on affektisuuden alakäsite). Hänen käsityksensä mukaan kaikki deskriptiiviset sanat eivät siis välttämättä ole ekspressiivisiä ja päinvastoin. (Koponen 1998a: 47, 49–50.)

Terminologian kirjavuus johtuu ekspressiivisen sanaston määrittelyn ja rajaamisen ongelmista. Palaan tähän kysymykseen sivulla 53. — Koska ekspressiivisiä sanoja on monellakin lailla pidetty poikkeuksellisina, niiden vastakohtana on voitu puhua “normaaleista” sanoista (esim. Erkki Itkonen 1966: 204, Terho Itkonen 1977: 47). Kun en kuitenkaan halua leimata ekspressiivisiä sanoja “epänormaaleiksi”, jaan sanaston neutraaleihin ja ekspressiivisiin sanoihin.

4.2. Ekspressiivisten sanojen tutkimuksen ongelmia: äännesymboliikka, kielen synty, “mielivaltainen” variaatio

Eräs ekspressiivisiin sanoihin liittyvä ongelma on äännemaalailu tai -symboliikka, kysymys siitä, onko yksittäisillä äänneillä tai äänneyhdistelmillä semanttista sisältöä. Tunnettuja esimerkkejä ovat “taajuuskoodi” — esim. *i* esiintyy monien eri kielten pienuutta, korkeaa ääntä tai nopeaa, kevyttä liikettä merkitsevissä sanoissa ja vastaavasti erityisesti *u*:lla ilmaistaan suurta kokoa, matalaa ääntä tai hidasta, raskasta liikettä — sekä erilaisten eläinten (kuten käen tai kukon) tai näiden ääntelyn nimitysten samankaltaisuus useissa erisukuisissa kielissä (esim. Jespersen 1954: 402; Rytönen 1940a: 50–52; Ullman 1962: 85–87; Anttila 1989: 14–15). Myös yksikön 1. ja 2. persoonan pronomineja on tulkittu äännesymbolisesti (Erkki Itkonen 1966: 80). (Uudempiä äännesymbolisia tutkimuksia Malkiel 1990, erit. 69–80; Hinton et al. 1994a; jälkimmäisestä ks. myös Pajunen 1997.)

Anton Sieberer on esittänyt käsityksen “latentista” äännesymboliikasta: äännesymboliikka ei sinänsä luo sanoja, mutta on olemassa äännesymbolisia tendenssejä, jotka tulevat ilmi, kun sanan säännöllinen kehitys käy sattumalta yksiin niiden kanssa. (Ullman 1962: 86–87; Erkki Itkonen 1966: 349). Vastaavia ajatuksia on myös Malkielillä (1990: 70–71): kieliyhteisö voisi valita kahdesta keskenään kilpailevasta variantista sen, jonka sanahahmo sopii parhaiten yhteen tarkoitteen kanssa (“ — — that competitor whose shape best harmonizes with its referential context”).

Fennistiikassa on kiinnitetty paljon huomiota ensimmäisen tavun vokaalivaihteluun, ja varsinkin onomatopoeettisten verbien yhteydessä (esim. *kilistä* — *kalista* — *kolista*) sen on nähty kuvastavan erilaisia merkitysvivahduksia. Tällöin *i* kuvaa tyypillisesti pienuutta, hiljaista ääntä tai nopeaa liikettä; *o* tai *u* suuruutta, voimakasta ääntä tai hidasta liikettä; *ö* on erityisen pejoratiivinen. (Penttilä 1922: 84, 1963:108; Rytönen 1940a: 22–23; Mäger 1959: 523–524; Häkkinen 1983: 17; Leskinen 1991.) Nämä havainnot ovat sopusuunnassa edellä mainitun “taajuuskoodin” kanssa.

Kaikkia äänneen ja merkityksen vastaavuuden tendenssejä ei kuitenkaan tarvitse selittää “määrä-äänneiden määrämerkityksillä”. Varsinkin, jos tarkastellaan vain yhtä kieltä, ne voidaan tulkita yksinkertaisesti siten, että tietyt sanat (tai sanahahmot) ovat konventionaalistuneet, jopa fraasiutuneetkin tiettyihin yhteyksiin (Länsimäki 1987: 263). Tämä käy hyvin ilmi Heikki Leskisen artikkelista “Vieläkö nuoret nurisevat?” (1991), joka perustuu opiskelijoille tehtyyn kyselyyn. Kun informanteilta on kysytty subjektia erilaisille ekspressiivisille verbeille (“Mikä mielestäsi hurisee?” jne.), joissakin tapauksissa kaikki ovat antaneet saman tai samantapaisen subjektin. Esim. *hurista* on yhdistetty aina eri koneiden moottoreihin, *kopista* kenkiin ja askeleisiin, *kohista* luonnonilmiöihin (koski, meri, rankkasade tai tuuli). (Mts. 357–360.) Informantit eivät ole ajatelleet niinkään verbien

äänneasua, vaan he ovat yksinkertaisesti tottuneet liittämään tietyn verbin tiettyyn kontekstiin. Vielä selvemmin tämä käy ilmi, kun heitä on pyydetty kuvaamaan herätyskellon ääntä: vaikka herätyskelloja on monenlaisia ja niiden äänet vaihtelevat suuresti, valtaosa ehdotuksista on muotoa *pirisee* ~ *pärisee* (mts. 362). — Korpuspohjaisissa, ekspressiiviseen sanastoon liittyvissä tutkimuksissa on useimmiten tyydytty vain esittelemään ekspressiivisille sanoille tyypillisiä äännteitä kvantitatiivisin menetelmin eikä yksittäisten äännteiden merkityksestä ole sanottu mitään ainakaan eksplisiittisesti (esim. Kiviniemi 1971: 23–31; Lehtinen 1979: 264–265; Länsimäki 1987: 259–264).

Äännesymboliikkaan liittyvää tutkimusta on usein vähätelty tai se on leimattu suorastaan diletanttimaiseksi ja epätieteelliseksi. Muotoa ja merkitystä ei ole voitu jyrkkään erottaa toisistaan, kuten Saussurelta periytyvä ajatus kielellisen merkin arbitraarisuudesta edellyttäisi, ja äännesymboliikkaa kohtaan tunnettu vastenmielisyys on lyönyt leimansa myös ekspressiivisten sanojen tutkimukseen yleensäkin. (Esim. Malkiel 1990: 1–2; Hinton et al. 1994b: 1; Silverstein 1994: 40–42.) Toisaalta myös historiallis-vertaileva metodi edellyttää muodon ja merkityksen riippumattomuutta toisistaan, joten “historiankin puolelta on löytynyt syytä deskriptiivisten sanojen käsittelyn karttamiseen” (Anttila 1976: 126–127).

Toinen ekspressiivisiin sanoihin liittyvä ongelmallinen tutkimuskohde on kielen synty. On esitetty, että äännesymboliikka on pohjimmiltaan “esikielellistä”, kielestä tai kulttuurista riippumattonta (esim. Hinton et al. 1994b: 11; Silverstein 1994: 40). On myös oletettu, että koko kieli on alun perin syntynyt luonnon äänien ja muiden akustisten ilmiöiden jäljittelystä, erilaisten tunteiden ilmauksista ja eleisiin liittyvistä äännteistä. Ekspressiivinen sanasto heijastaisi yhä sanaston vanhinta kerrostumaa, aikaa jolloin symbolifunktio ei ollut vielä kehittynyt. (Ks. Paul 1960: 174–188; Penttilä 1922: 83; Jespersen 1954: 413–443; Ravila 1952: 262–263; Erkki Itkonen 1966: 79–81; Korhonen 1993: 287–288; Rytkösen käsityksistä ks. Tainio 1995: 441). Yleensä katsotaan kuitenkin, että kielitieteen keinoin ei ole mahdollista tutkia niin kaukaisia aikoja kuin kielen syntyä. Oletetaan, että varhaisimmatkin kielirekonstruktiot ovat täysin kehittyneitä, nykyisiin kieliin verrattavia, eikä kielen synty — eikä näin ollen siihen liitetty ekspressiivinen sanastokaan — sovi vakavasti otettavan kielitieteellisen tutkimuksen aiheeksi. — Suomessa kielen synnyn tutkimuksen puolesta on viime aikoina puhunut Mikko Korhonen (1993: erit. 316, 323–326 ja siinä mainittu kirjallisuus).

Kolmas syy, miksi ekspressiivisiä sanoja ei ole pidetty soveliaana kielentutkimuksen aiheena, on niiden laaja variaatio ja “poikkeukselliset” äännesuhteet, mitä on pidetty suoranaaisena mielivaltaisuuksena. Ekspressiivisiä sanoja on pidetty hyvin nuorina, jopa abnormaaleina “epäsanoina”, joita kuka tahansa voi luoda helposti lisää ikään kuin tyhjästä (“alkusynty”, esim. Korhonen 1993: 303). Asenne tulee esiin varsinkin Ahti Rytkösen *tm*-sanatutkimusta koskevassa debatissa (ks. Tainio 1995: 440). Rytköstä moitittiin siitä, että hän tutki sanastoa, jota ei ollut olemassaakaan tai joka oli

“mielivaltaisen kielenmuodostelun tulosta, individuaalista, tilapäisluonteista tai ainakin hyvin suppea-alaista” (Penttilä 1940: 247).

Vaikka ekspressiivisiä sanoja ei olisikaan pidetty suoranaisesti mielivaltaisina, on niitä kuitenkin pidetty nuorina, koska niitä ei ole pystytty tyydyttävästi etymologioimaan (s. 69). Tämä taas on vähentänyt niiden arvoa tutkimuskohteena. SMSA:nkin keruussa ekspressiivisiä sanoja on ajoittain jopa tietoisesti vältelty (Rytkönen 1940a: 40–41; Tuomi 1989: 13). SMSA:n tietojen voidaan kyllä hyvällä syyllä olettaa olevan puutteellisia jo siksikin, että ekspressiiviset sanat esiintyvät harvoin niissä puhetilanteissa, joissa murretta on yleensä pantu muistiin (vrt. Länsimäki 1987: 257). Rytkönen puhuu voimakkaasti sen puolesta, että myös ekspressiivisen sanaston on noudatettava konventionaalisia muotoja, joskin konventionaalisuus on eritasoista kuin muussa sanastossa, ja tähän käsitykseen Aarni Penttiläkin yhtyy arvostelussaan (Rytkönen 1935: 101–102; 1940a: 10; Penttilä 1940: 247–248; Tainio 1995: 441). Ajatus onkin myöhemmin tullut vallitsevaksi: vaikka ekspressiivisen sanaston variaatio onkin laajaa, se ei ole mielivaltaista. Niinpä esim. Maija Länsimäki (1987: 258–259) toteaa, että ekspressiivisiä *in* : *ime* -johdoksia “luodaan kerralliseen tarpeeseen”, mutta huomauttaa joukossa olevan vakiintuneitakin ja kiinnittää huomiota “morfologiseen samakaa-vaaisuuteen” (s. 64–66).

Epäilevä tai vähättelevä suhtautuminen ekspressiivisiin sanoihin on ollut vallalla kielitieteessä yleisimminkin, ei vain fennistiikassa (vrt. s. 11). Esim. Leonard Bloomfield on sitä mieltä (1965: 157), että kuka tahansa voi luoda kieleen sellaisia “nonsense”-sanoja kuin esim. *falderol* (*fol-de-rol*), *gadget* tai *tra-la-la*, joskin hän erottaa nämä “symbolisista” ja “imitatiivis-onomatopoeettisista” sanoista, jotka lähimmin vastaisivat ekspressiivisten sanojen kategoriaa (vrt. s. 44). Bloomfieldin asenne äännesymboliikkaan ja ekspressiivisyyteen on yleensäkin torjuva, mikä on jättänyt jälkensä myös amerikkalaisen strukturalismiin (Malkiel 1990: 6, 9–14).

Suomessa jonkinlaisena sovittelevana puheenvuorona voi pitää Paavo Ravilan artikkelia Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä (1952). Ravila tarkastelee ekspressiivisiä sanoja varsinkin äänneopin kannalta ja kytkee ongelman melko laajasti kansainväliseen tutkimukseen. — Jälkimmäinen seikka jäi Rytköseltä tekemättä, mikä saattoi osaltaan vaikuttaa hänen tutkimuksensa saamaan kohtaloon (Anttila 1976: 127; Tainio 1995: 442).

“Affektipitoiset sanat paljastavat eräitä omalaatuisia säännönmukaisuuksia, minkä takia niiden tieteellinen käsitteleminen on täysin mahdollista.” (Ravila 1952: 274.)

4.3. Ekspressiivisten sanojen juuret

Rytkösen ajatus ekspressiivisten sanojen “(konsonanttivartalosisista) juurista”, joiden rakenne on yleensä muotoa CVC (s. 14), on osoittautunut kestäväksi, vaikka nimitykset vaihtelevatkin. Puhutaan mm. “kannasta”, “vartalosta”, “ytimestä” ja “tyvestä” (Penttilä 1963: 256–257; Erkki Itkonen 1966: 204; Anttila 1976: 127–128; Häkkinen 1985: 28; Länsimäki 1987: 265; Kulonen 1996: 25–26). Jo aiemmin Ruoppila (1934: 28–29) on antanut esimerkkejä sanoista, joilla hänen mukaansa on yhteinen “vartalo” *tur* (*tura, turautua, turia, turikka, turilas* ja *turjus*). Eri termien voidaan katsoa tarkoittavan samaa: yleismerkitystä kannattava osa, jonka ympärille ekspressiiviset sanat voidaan ryhmitellä äänteellisten ja semanttisten yhtäläisyyksien perusteella ja jota voidaan muunnella konsonanteja ja vokaaleja vaihtelemalla (näin esim. Erkki Itkonen 1966: 204).

Terminologian kirjavuus johtuu osittain siitä, että on haluttu välttää “juuri”-termiä, jota Donner käytti sittemmin kritisoidussa vertailevassa sanakirjassaan (1874) ja johon ainakin Setälä suhtautui torjuvasti (vrt. Häkkinen 1983: 153; Koivulehto 1998a: 242–243). Aarni Penttilä (1940: 253) epäileekin, että yksistään tämän termin käyttö on riittänyt aiheuttamaan “vastenmielisyyttä” Rytkösen teoriaa kohtaan – vaikka Rytkönen yleensä onkin varustanut “juuren” lainausmerkein. (Ks. myös Koponen 1999: 524, erit. alav. 29.) – Lieneekö sattumaa, että käsite “juuri” esiintyy samoihin aikoihin kuin Rytkösellä myös Bloomfieldillä “symbolisten” sanojen (ks. s. 44) yhteydessä, esim. hän kirjoittaa sanoista *flip, flap, flop*, että ne voidaan johtaa yhdestä juuresta: “If we take *flap* as the basic form of this root, we shall describe *flip, flop* as derivatives — —” (Bloomfield 1965 [1933]: 242–243).

Tässä työssä käytän termiä “juuri” tarkoittamaan fonologista ja semanttista ainesta, jonka ympärille ekspressiivisiä sanoja voidaan ryhmitellä synkronisesti. Juuri on aina konsonanttiloppuinen, mutta se voi olla kompleksisempikin kuin CVC-tyyppi (esim. *kalk-, tutj-, reuh-*). Varsinkin kompleksisempia juuria voidaan myös yhdistää — esim. *kVlk-* (*kilk-, kalk-, kolk-*) tai *Cutj-* (*tutj-, hutj-, mutj-rutj-*). Nimitän tällaisia yhdistetyiksi juuriksi. Yhdistettyjenkin juurien pitää olla semanttisesti mielekkäitä. Samaan juureen voi yhdistyä ja usein yhdistyykin eri alkuperää olevia aineksia [vrt. 5.1.]. Juuri ei kuitenkaan ole vain kuvaustekninen apuneuvo, vaan myös kognitiivisena käsitteenä relevantti (ks. s. 72–73). Se ei ole sinänsä etymologinen selitys, joten se on erotettava indoeuropeis-tiikan juuri-käsitteestä (s. 19).

“Tällainen [juuri] saattaa etymologisesti palautua miten moneen lähteeseen hyvänsä — —. Mutta onomatopoeettisten sanojen kohdalla — — [sillä] ei ole suurtakaan merkitystä, esim. kaikki e.m. *kohm*-sarat selittyvät esteettä yhdestä *koh-*juuresta.” (Rytkönen 1940a: 81–82).

Erityisen selvästi juuret ja niiden variaatio näkyvät onomatopoeettisissa *CVCise*-verbisarjoissa, jotka myös otetaan yleisimmin esiin ekspressiivisistä sanoista puhuttaessa. Eero Kiviniemellä on aineistossaan (1971, erit. 24–25) kaikkiaan 410 *CVCise*-juurta (joista hän käyttää nimitystä “kanta”), joista 19 tosin esiintyy vain *-na*, *-nä*-loppuisissa nominikorrelaateissa. Suppeampia taulukoita ovat esittäneet Anttila (1977: 28) ja Austerlitz (1994: 253). Verbejä voidaan jaotella joko niin, että ensimmäisen tavun vokaali vaihtelee, esim. *kahisee* – *kihisee* – *kohisee* – *kuhisee* – *kähisee* – *köhisee*, tai niin että konsonantisto vaihtelee: esim. *hurisee* – *jurisee* – *kurisee* – *lurisee* – *murisee* – *nurisee* jne.; *kohisee* – *kolisee* – *komisee* – *kopisee* – *korisee* (Leskinen 1991: 358–361, vrt. Koponen 1999: 520–521). Yleismerkityksen kannalta merkitsevin lienee sisäkonsonantti, ts. edellä esitetyistä sarjoista viimeisimmässä merkityserot ovat suurimmat. Vokaalia on pidetty äännesymboliikan kannalta merkittävänä (vrt. s. 46). Vaikka vokaalilla onkin tässä mielessä vahva erottelukyky, vokaalin suhteen vaihtelevat juuret ovat silti usein semanttisesti lähellä toisiaan. (Kiviniemi 1971: 29, 31; vrt. Leskinen 1991: 355.) Esimerkiksi voidaan ajatella, että verbeille *kihistä*, *kuhista*, *köhistä* jne. yhteistä on “*k-h*-runko” (siis yhdistetty juuri *kVh-*), joka kantaa yleismerkitystä ja jonka täsmällisempi onomatopoeettinen merkitys osoitetaan vokaalilla (Anttila 1977: 28–29, 1989: xii). – Yhdistettyjen juurien kannalta tämä merkitsee sitä, että *kVh*-tyyppi on yleensä mielekäs, *Cur*- tyyppi sekin joskus mahdollinen (varsinkin jos 1. ja 2. tavun rajalla on harvinaisehko konsonanttiyhtymä), mutta *koC*-tyyppi yleensä semanttisesti arvoton. – Alpo Räisänen (1978: 339–340) tarkastelee vastaavia korrelaatioita “vartalonsisäisen johdon” käsitteen avulla. Hänen mukaansa onomatopoeettis-deskriptiivisiä sanoja voidaan muodostaa “vartalofoneemeja varioimalla”, ja niin hän liittää toisiinsa esim. sellaiset muodot kuin *hilkkuu* ~ *hulkkua* ~ *holkkua* ~ *helkkyä* ~ *hylkkyä* ~ *hölkkyyä* ja *lätkätä* ~ *mätkätä* ~ *rätkätä*. Räisänen ei kuitenkaan postuloi taustalle minkäänlaista juurta vastaavaa käsitettä, hän vain toteaa, että “välitöntä kantasanaa” ei useinkaan ole osoitettavissa.

Juuret eivät rajoitu vain *CVCise*-tyyppisiin verbeihin ja *CVCina*-nomineihin, vaan niiden avulla voidaan yhdistää mitä kirjavin joukko erilaisia verbejä, nomineja ja partikkelejakin (esim. *kilistä* – *kalista*, *kilke* – *kalke*, *kilkutin* – *kalkutin*, *kilin* – *kalin*, *kilk* – *kalk*). Nimitän tällaisia sanaryhmiä pesyeiksi (Koponen 1998a: 49; hänellä sellaisia esimerkkejä kuin *vilistä*, *vilkkua*, *vilkuu*, *vilahtaa*, *vilkas*). Pesyeitä on vaikea rajata, koska sama äännesekvenssi voi sisältyä sellaisiinkin sanoihin, jotka eivät enää tunnu kovin ekspressiivisiltä, ja semanttiset suhteet käyvät muutenkin ongelmalliseksi (esim. Koposen *tVr*-sanat, s. 18). Hyvänä rajauskriteerinä voi pitää sitä, että saman juuren pesyeeksi voidaan yhdistää vain sellaisia sanoja, joilla on äännevastineita myös muiden juurten pesyeissä, erityisesti sellaisten jotka eroavat toisistaan vain vokaalin tai alkukonsonantin suhteen. Esimerkiksi esitän asetelmassa 4.I joukon *tut*-alkuisia sanoja ja niiden korrelaateiksi *tyt-*, *hut-* ja *hyt-* alkuisia sanoja, jotka ovat peräisin SMSA:sta ja etymologisista sanakirjoista (SKES, SSA):

(4.I)	<i>tut-</i>	<i>tyt-</i>	<i>hut-</i>	<i>hyt-</i>
	<i>tuta(h)uttaa</i>		<i>huta(h)uttaa</i>	<i>hytäyttää</i>
	<i>tutajaa</i>	<i>tytäjää</i>	<i>hutajaa</i>	<i>hytäjää</i>
	<i>tutera</i>		<i>hutera</i>	
	<i>tutilas</i>		<i>hutilas</i>	
	<i>tutina</i>	<i>tytinä</i>	<i>hutina</i>	<i>hytinä</i>
	<i>tutisko</i>		<i>hutisko</i>	
	<i>tutista</i>	<i>tytistä</i>	<i>hutista</i>	<i>hytistä</i>
	<i>tutistaa</i>	<i>tytistää</i>	<i>hutistaa</i>	<i>hytistää</i>
	<i>tutistuttaa</i>	<i>tytistyttää</i>	<i>hutistuttaa</i>	
	<i>tutisuttaa</i>		<i>hutisuttaa</i>	<i>hytisyntää</i>
	<i>tutjata</i>		<i>hutjata</i>	
	<i>tutjottaa</i>		<i>hutjottaa</i>	
	<i>tutkailla</i>		<i>hutkailla</i>	
	<i>tutke</i>		<i>hutke</i>	<i>hytke</i>
	<i>tutkia</i>	<i>tytkiä</i>	<i>hutkia</i>	<i>hytkiä</i>
	<i>tutkua</i>	<i>tytkyä</i>	<i>hutkua</i>	<i>hytkyä</i>
	<i>tutu</i>	<i>tyty</i>	<i>hutu</i>	<i>hyty</i>
	<i>tutura</i>	<i>tytyrä</i>	<i>hutura</i>	
	<i>tututtaa</i>	<i>tytyttää</i>	<i>hututtaa</i>	<i>hytyttää</i>
	<i>tutuuttaa</i>		<i>hutuuttaa</i>	<i>hytyyttää</i>

Kaikki edellä samassa sarakkeessa esitetyt sanat voidaan perustellusti yhdistää “pystysuoraan” saman juuren alle pesyeeksi, kunhan pidetään mielessä että ne eivät välttämättä ole alun perin samaa lähtöä. Eri sarakkeiden sanoja ei voi yhdistää pesyeiksi. Mikäli on tarvetta operoida esim. yhdistetyillä juurilla (esim. tässä *tUt-*, joka käsittää sekä *tut-* että *tyt-* juuret) tai käsitellä muuten yhdessä muotoja, joita ei voi liittää samaan pesyeeseen, käytän nimitystä “sikermä” (vrt. Koponen 1998a: 49). Esimerkiksi *tutura* ‘niittäjältä pystyyn jäänyt heinätukko’, *tytyrä* ‘lyhyestä, lihavasta ihmisestä’ ja *hutura* ‘nuori tyttö, hupakko’ kuuluvat eri pesyeisiin, mutta ne voidaan tarvittaessa liittää sikermään *CUt(t)UrA*, johon edelleen kuuluvat esim. *tuttura* ‘jyrkkä mäki, mäennyppylä; tuuhea puun latva; hiusnuttura’, *nuttura* ‘tiukkaan solmituista hiuksista’ ja *tytyrä* ‘jyrkkä mäki, mäennyppylä’).

Mitä laajempia tällaiset eri pesyeiden väliset korrelaatioryppäät ovat, sitä paremmin niitä voidaan käyttää etymologistenkin päätelmien tukena. Esimerkiksi sellaiset sanat, joille on edellä esitetty vastineita kaikissa neljässä pesyeessä — osa niistä on johto-opillisestikin täysin säännönmukaisia — voidaan perustellusti yhdistää omiin juuriinsa myös etymologisesti (todennäköisesti lisää vastaavia muotoja löytyisi vielä *rut-*, *ryt-*juurista). On ilmeistä, että *tutj-*, *hutj-* (*tj-* ~ *rj-* ~ *lj-*) alkuiset muodot voidaan yhdistää “laajenteina” (vrt. Koponen 1998a: 48) *tut-*, *hut-* pesyeisiin; vrt. *rutista* ~ *rutjottaa*, *mutista* ~ *mutjottaa*. — SSA käsittelee em. *hut-*, *hyt-*alkuisia sanoja kirjavasti: Sanalle *hutista* (*hutajaa*, *hutistaa*, *hutisuttaa*) se antaa vastineet karjalasta ja virosta. *Hutja* on “tod. näk. *hutjua*-verbiin liittyvä deskriptiivislähtöinen sana”. *Hutjua*-verbistä todetaan, että se on “deskriptiivinen sana, vrt. *hutista*, *tutjua* sekä *hutkia*”. Edelleen s.v. *hutkia*: “deskriptiivinen sana, vrt. *hutista*, *hutjua*”. Toisin sanoen todetaan, että sanat ovat deskriptiivisiä, ja verrataan niitä ristiin toisiinsa.

Yllättäen (SSA s.v. *hutra*) käytetään käsitettä “vartalo”, jota ei muiden *hut*-alkuisten sanojen yhteydessä esiinny: “Mahdollisesti alkuaan johdos samasta *hut*-, *hute* -vartalosta, joka esiintyy sanoissa *hutera*, *hutiloida*, *hutista*, ks. näitä.”

Harkitseminen arvoinen mahdollisuus on, että *tutkia* (*tutka*, *tutkain* jne.) kuuluisi etymologisesti *tut*-pesyeeseen. Sekä *tyt*-, *hut*- että *hyt*-juurista tunnetaan *k*-laajenne, kuten *tytkiä*, *tytkätä*, *tytkyä*, *tytkyttää*; *hutkia*; *hytkää*, *hytkiä*, *hytkyä* jne. SSA:ssa sanaa *hutjua* verrataan sanaan *tutjua*, mutta sanaa *hutkia* ei verrata sanaan *tutkia*; myöskään SKES ei oleta *tutkia*, *tutkain* -sanoille ekspressiivistä alkuperää. SKES mainitsee erikseen s.v. *tutkia*, että verbiä on verrattu myös vepsän *tut'sk*-alkuisiin sanoihin. Nämä kuitenkin “lienevät deskriptiivis-onomatopoeettisia sanoja”, joihin SKES yhdistää koko joukon suomen murteiden *tutk*-, *tytk*- ja karjalan *stut'sk*-alkuisia sanoja. *Tutkia*-verbi pidetään näistä erillään ja yhdistetään “johdoksena” sanaan *tutka*, jolle edelleen esitetään (s.v. *tutkain*) epävarma sgr. rekonstruktio **tu ōka*. Erikseen SKES vielä mainitsee, että *tutkia*-verbille “ei ole todettu mitään konkr. merkitystä”. Jos *tutkia* kuitenkin liitetään *tut*-juureen, voidaan olettaa, että alun perin *tutkiminen* on ollut jonkun (esim. jään kantavuuden) kokeilemista — sen *tutisuttamista* tai *hytkyttämistä*. Tällä tavalla voidaan myös motivoida *tutkain* ‘kepin pää, kärki’.

Vastaavia eri juurien välisiin rinnakkaistapauksiin perustuvia ajatuksia oli jo Ahti Rytkösellä: Hän esim. yhdistää sanan *tuhma* ‘tyhmä’ *tuh*-juureen (ja *tuhista*- jne. sanoihin) sillä perusteella, että on olemassa paralleeli *vohma* ‘huokuva ilmavirta, leyhkä; tyhmä, tyhmyri’ ja ääntä merkitseviä sanoja *vohina*, *vohista*. Edelleen hän rinnastaa esim. suhteet *tihinä* — *tohina* — *tuhina* ja *vihinä* — *vohina* — *vuhina* (Rytkönen 1940a: 13–14, 23) ja *ähkä* — *ähmä* ja *uhka* — *uhma* (mts. 64). Todistellessaan, että *pätkä* on “peruudeltaan onomatopoeettinen sana”, hän esittää sellaisia paralleeleja kuin *pätkä* — *pätkiä* — *pätkähtää*, *lätkä* — *lätkiä* — *lätkähtää*, *mätkä* — *mätkiä* — *mätkähtää* jne. (mts. 67). Rytkönen ei kuitenkaan vienyt tätä paralleelijaatusta systemaattisuuteen asti, jolloin häntä päästiin arvostelemaan siitä, että hän liitti juuriin mitä moninaisimpia aineksia. Vastaavalla tavalla myös Koivulehto kritisoi sitä, että Koponen on yhdistänyt *pohtaa*-verbin onomatopoeettiseen sanajuureen *poh*- (~ *puh*-; vrt. *pohista* ~ *puhista*): “Verbi ***puhtaa* on tuntematon. — — Kuten on *puhista*, *pihista*, on kyllä myös *suhista*, *sohista*, *sihista*, *sähista*, mutta ei ***suhtaa*, ***sohtaa*, ***sihtää*, ***sähtää*.” (Koivulehto 1998b: 246; vastine Koponen 1998b.)

Toisaalta tällaisessa vertailussa aivan eri lähtöäkin olevat sanat voivat rinnastua toisiinsa, joten eri pesyeiden välisissä, “vaakasuorissa” etymologisissa johtopäätöksissä täytyy olla paljon varovaisempi. Tätä lienee Rytkönenkin ajatellut, kun hän varoittaa “rinnakkaislinjojen” etymologisesta yhdistämisestä, esim. *hohmuta* ja *hormuta* (1940a: 25; Penttilä 1940: 251). Sanoja, joilla ei ole lainkaan äänteellisiä ja semanttisia korrelaatteja muissa pesyeissä, on hyvin kyseenalaista yhdistää johonkin pesyeeseen. Usein ilman korrelaatteja jäävät sanat voidaankin osoittaa myös diakronisesti

erillisiksi (esim. edeltä *pohtaa*, jolle Koivulehto on esittänyt germaanisen etymologian). Vastaavasti sellaisilla sanoilla kuin *tyteeni* ja *tytenä* 'aladobi' ei ole korrelaatteja *tut-*, *hut-* tai *hyt-* pesyeissä (**huteeni*, **hyteeni*, **tutena*, **hytenä* jne.) ja ne ovatkin selvästi venäläisperäisiä (ks. tarkemmin s. 80). Usein tällaisissa tapauksissa semantiikkakin vahvistaa sen, että sanoja ei tule liittää ekspressiivisiin pesyeisiin.

4.4. Ekspressiivisten sanojen erityispiirteitä

Edellä on jo luonnehdittu ekspressiivisiä sanoja sellaisissa määritelmillä kuin että ne tuntuvat olevan "äänteellisesti motivoituja" tai "kuvailevan äänteellisesti tarkoitettua". Käytännössä rajanveto tällaisten subjektiivisten tuntemusten avulla on hankalaa.

"Kenelle lankeaa tuomarin sija jaoiteltaessa kielen sanoja oikeihin ei-deskriptiivisiin ja ei-oikeihin deskriptiivisiin sanoihin?" (Rytkönen 1935: 97.)

"While there would be a fair measure of agreement on the more obvious types of onomatopoeia, such as imitative interjections, the more subtle and more interesting cases will often be a matter of personal opinion; their evaluation will depend on the speaker's sensitivity, his imagination, his cultural background, and other imponderables." (Ullman 1962: 89.)

"Se, miten paljon äänneasu todellisuudessa kuvaa tarkoitetta (vaikka ääntäkin, missä yhteydessä äänteellinen motivaatio on selvin), on tulkinnanvarainen kysymys." (Kulonen 1996: 27.)

On siis tarpeen etsiä objektiivisia keinoja erottaa ekspressiivinen sanasto neutraalista sanastosta. Koponen (1998a: 46) kiinnittää tähän huomiota ja pohtii, erotetaanko ekspressiiviset sanat muusta sanastosta ensisijaisesti merkityksen vai äännestruktuurin perusteella. — Kuten edellä (s. 45) on mainittu, Koponen (1998a: 49) erottaa terminologisesti toisistaan semanttisin kriteerein ("affektiiviset, onomatopoeettiset, ekspressiiviset") ja sananmuodostusopillisin kriteerein ("deskriptiiviset") määritellyt sanat. Esim. sana *laapotin* on ekspressiivinen silloin, kun se merkitsee 'vanhaa, huonoa jalkinetta', mutta merkityksessä 'tietynyyppinen (tuohi)virsu' se ei ole (mts. 47). Ratkaisu on elegantti, mutta avoimeksi jää, miten rajanveto käytännössä onnistuisi esim. metaforatapauksissa. (Vrt. Rytkönen 1937: 103.) Joka tapauksessa Koponenkin päätyy käyttämään monimutkaista termiä (onomatopoeettis-)deskriptiivinen sikermä" (mts. 49), joka siis sisältää sekä semanttisen ("onomatopoeettisen") että formaalisen ("deskriptiivisen") kriteerin.

Sekä semanttiset että formaaliset kriteerit tukevat toisiaan ja kaikkia myös tarvitaan vedettäessä rajaa ekspressiivisen ja neutraalin sanaston välille. Toisin kuin neutraaleiden, ekspressiivisten sanojen merkitystä ja muotoa ei voi jyrkästi erottaa toisistaan. Ekspressiiviset sanat eroavat semanttisesti neutraalista sanastosta, ja ne on voitu koodata kielen järjestelmässä omaksi ryhmäkseen myös

formaalisin keinoin. Niillä voi esimerkiksi olla neutraalista sanastosta poikkeava, fonologis-morfologinen asu [s. 000], jota Raimo Anttila on nimittänyt “kanoniseksi hahmoksi” (“canonical shape”). Sen puitteissa esim. vokaalit ja konsonantit voivat vaihdella laajasti, jolloin formaalinen joustavuus vastaa merkityksen epämääräisyyttä. (Anttila 1976: 131; 1977: 31–34.) — Käsitteenä “kanoninen hahmo” voidaan rinnastaa “sanahahmoon” (s. 72). — Joissain kielissä formaalinen koodi voi olla foneettinen tai jopa fonologinen (s. 68). Ekspressiiviset sanat voivat olla myös syntaktisesti erityisasemassa, niin että varsinkin Afrikan kielten tutkimuksessa on pohdittu, pitäisikö ne laskea omaksi sanaluokakseen (Childs 1994: 180–181).

Tässä luvussa esitän piirteitä, joita on aiemmassa kirjallisuudessa (varsinkin Rytönen 1935, 1937, 1940a; Länsimäki 1987) pidetty suomen kielen ekspressiiviselle sanastolle tyypillisinä, ja annan lisäesimerkkejä omasta aineistostani, varsinkin *tut-*, *tyt-*, *kVI(k)*-juuriin liittyvistä sanoista ja *kalkkala*, *kalkkare*-sikermään läheisesti liittyvistä *kakkare*-sikermän sanoista. Joillekin piirteille löytyy vastineita monista muistakin kielistä, mutta toiset ovat selvästi kielisidonnaisia.

4.4.1 Semanttisia piirteitä

a) Merkityksen ja muodon “monimonisuus” (polysemia, homonymia, synonymia)

Kun ekspressiivisten sanojen semantiikkaa on yritetty määritellä, on yleensä törmätty siihen tosiasiaan, että toisaalta yhdellä sanalla voi olla monta tarkoitetta, toisaalta yhteen tarkoitteeseen voidaan viitata usealla eri sanalla — ilmiö on toki yleinen neutraalissakin sanastossa, mutta ekspressiivisten sanojen yhteydessä se on erityisen silmään pistävä. Neutraalien sanojen tilanne on lisäksi usein historiallisesti motivoitavissa (esim. polysemia voidaan selittää siten, että kyseessä on alun perin ollut yksi sana, joka on eriytynyt semanttisesti; homonymia siten, että erilähtöisten sanojen äänneasut ovat langenneet yhteen; synonyymeista toinen voi olla omaperäinen, toinen lainattu). Ekspressiivisille sanoille puolestaan merkityksen ja muodon “monimonisuus” on luonteenomaista, mikä on ristiriidassa sen käsityksen kanssa, että kielessä vallitsisi pyrkimys yksiyksiseen suhteeseen. (“Yksi muoto, yksi merkitys”; ks. Anttila 1989: 107–108 ja siinä mainittu kirjallisuus.)

Monitarkoitteisuudesta Rytönen (1940a) huomauttaa moneen otteeseen. Esim. “*kumma kotjake* voidaan savossa sanoa mistä hyvänsä kummastusta herättävästä esineestä tai olennosta”; *lotistaa* taas voi tarkoittaa “suhteellisen runsasta satamista, veden virtaamista, läiskivää juoksemista”, lisäksi Rytönen esittää sellaisia lause-esimerkkejä kuin “ahmatti *lotistā* voita leivälleen” ’vetelee runsaasti’, *sää laskuva (tullal) lotistā* ’se tulee kalliiksi’. (Mts. 65, 78.) Länsimäen (1987: 268) mukaan ekspressiivisellä sanalla *lipotin* on seuraavia merkityksiä: ’lyhyet sukset, kevyet jalkineet, liperit, jalat, naisen sukupuolielin (klitoris), vetinen keitto, nopeasti kulkeva, epärehellinen ja viekas ihminen, pieni lapsi’. Myös Hahmon (1994) aineistossa on vastaavia monimerkityksisiä,

ekspressiivisiä sanoja, esim. *pirpana*, *renkkana* ja *ruippana* (mts. 218–222). Luvussa 5.3. esitellyistä sanoista suurin osa on polyseemisiä, esim. sanalla *kalkkara* on merkitykset 'kello' (5.3.3.1c), 'puhelias ihminen' (1g), 'jää- tai sontakakkara eläimen karvoissa' (2d), 'lapsi' (3a), 'kivekset' (4a), 'vaatteen tupsu' (7a), 'kellon punnus' (7a) ja 'päivänkakkara' (7d).

Vastaavasti samaa tarkoitetta voidaan kuvata usealla eri sanalla. Ruoppila toteaa (1934: 26): "Tuleen leimahtamista tarkoittavia sanoja olen Lemiltä voinut todeta ainakin viisi. Ne ovat: *läjähtää*, *lejahtaa*, *lekahtaa*, *lemahtaa* ja *levahtaa*." Myöhemmin hän esittää, että juuri tässä on yksi neutraalin ja ekspressiivisen sanan ero: Vokaalin vaihtuessa "normaalin" sanan merkityskin muuttuu (esim. *kela* – *kala* – *kola*). Ekspressiivisten sanojen äänneasun ja merkityksen "suhteet eivät ole läheskään yhtä selvät". (Ruoppila 1935: 128.) Rytkösen (1940a: 79) mukaan *luputtaa*, *lutkuttaa*, *lupsuttaa*, *lutsuttaa*, *lutjuttaa* kuvaavat kaikki imemistä eikä "— — ole väliä, sanotaanko sateen *rihmovan*, *sihnivän*, *tihmovan* tai *vihmovan*". Hahmo (1994: 361) esittää seuraavat *nA*-päätteiset sanat, joiden merkitys on 'tyhmä, yksinkertainen (ihminen)': *heippana*, *huppana*, *huuppana*, *hämppänä*, *hönttänä*, *höppänä*, *tölpänä*, *töppänä*, *älvänä*; *pulvana*, *tolvana*. Myös Länsimäki (1987: 231) toteaa, että "— — monilla tarkoitteilla on runsaasti ilmaisimia, eräillä kymmenittäin". Luvussa 5.3.3.1. (s. 101–104) on mainittu seuraavat 'kelloa' merkitsevät sanat: *kalkkala*, *kalkkalo*, *kalkkara*, *kalkkaro*, *kilkkaro*, *kilkeri*, *kalkkari*, *kalkatti*, *kilketti*, *kilistin*, *kalkatin*, *römpötin*, *rompotin*, *kilketin*, *kalkkana* ja *kilkkana*.

b) Onomatopoeettisuus

Ekspressiivisten sanojen todetaan yleensä kuvaavan ääntä, mutta myös nopeita tai hitaita liikkeitä ja ulkonäköä (esim. Ullman 1962: 84; Länsimäki 1987 passim., esim. 237, 257; Hinton et al. 1994b: 10). Varsinkin äänen kuvaamista (onomatopoeettisuutta) on pidetty ekspressiivisten sanojen tyypillisenä piirteenä. Rytkösen mielestä se on myös primääri merkitys, josta voidaan johtaa muita merkityksiä: 'jokin, jolle ko. ääni on ominaista; tulos jostakin äänen luonnehtimasta ilmiöstä; audittiivisen näkövastine; varsinainen kuvannollinen merkitys' (Rytkönen 1940a: 25–28; 52–53, 60–61; Penttilä 1940: 250). Myös Koponen olettaa, että samaan juureen liittyvillä pesyeillä on "onomatopoeettinen alkuperä tai motivaatio" (1999: 511 alav. 8, 517–518). — Robert L. Oswalt (1994: 302–303) antaa vastaavia esimerkkejä englannin sanasta *whack*, joka alun perin on onomatopoeettinen (esim. *the whack set the child to crying* 'läimäys sai lapsen itkemään'), mutta jota voidaan käyttää mitä erilaisimmissa merkityksissä: *whacking* 'valtava, mahtava'; *whacker* 'emävale'; *to have a whack at* 'yrittää, kokeilla jotakin', *out of whack* 'epäkunnossa', *whack off* 'masturboida', *whacked* 'poikki, lopussa', *whacky* 'omituinen; hullu'.

Synestesian kautta onomatopoeettisuus liittyy myös muiden aistihavaintojen, kuten näköha-

vaintojen kuvaamiseen. Esim. edellä mainittu (s. 46) taajuuskoodi koskee paitsi ääniä, myös näköhavaintoja (esimerkkejä Afrikan kielistä ks. Childs 1994: 191–193). Rytkönen liittää esim. adjektiivin *komea* samaan sarjaan kuin ääntä kuvaavat *kimeä* ja *kumea* (Lönnotilla *komea* 'doft ljudande, dånande l. skallande; — — *komea kello; komea ääni* 'grof röst'); vastaavasti *kireä* ja *korea* voivat pohjautua onomatopoesiaan (Rytkönen 1935: 95–96). Rytkösellä on myös esimerkkejä "selvästi" deskriptiivisistä sanoista, jotka liittyvät samaan pesyeeseen kuin onomatopoeettiset sanat: *värnyttä* 'itkeä, kitistä', vrt. *väristä*; myös *virnuta* 'kiljua', joka nykyisin yleisimmin liitetään ilmeeseen (vrt. *virnuilla*), ei ääneen (1940a: 56; lisäesimerkkejä ks. Hakulinen 1979: 329–330). Vastavaanlaista perustelua käyttää usein myös Koponen, jonka mukaan mm. *litistää* on alunperin ollut onomatopoeettinen, joten esim. *litteä* liittyy *litistä*-verbiin (1998a: 49), tai auringon *porottamisen* ja lumen *pyryttämisen* taustalla on "onomatopoeettinen juurisarja \sqrt{pVr} ", jolla on kuvattu "erityisesti palamisen ääntä mutta samalla myös muita avotulen saattoilmiöitä: valon ja lämmön säteilyä, säkenöintiä ja savun tupruamista" (1999: 518). Omasta aineistostani löytyy myös esimerkkejä, joissa *kilk*-alkuisilla verbeillä, jotka ovat tyyppillisesti onomatopoeettisia, on kuvattu näköhavaintoa:

Nas järvi kilkahtaa puitev välist (Paavo Tuomenoja 1933) [vrt. *pilkahtaa*]; *Kiih kyllä se kilikkaa vuan tul' siellä* [kivistä peltoa niitettäessä] (R.E. Nirvi 1935).

Vaikka tällaista synestesiaa on kiistatta olemassa, on silti liian rohkeaa vetää johtopäätöstä, että juuri onomatopoeettisuus olisi kaikissa tapauksissa alkuperäisin merkitys. Pikemminkin kyse on siitä, että eri aistihavainnot, varsinkin ääni ja liike, ovat kognitiivisesti sidoksissa toisiinsa niin, että niitä voidaan kuvata samoilla tai samanlaisilla sanoilla. Jo Paul (1960: 177–178) luettelee joukon saksan kielen ekspressiivisiä verbejä, jotka ensisijaisesti tarkoittavat erilaisia ääniä tai liikkeitä ("verschiedene Arten von Geräuschen und Bewegungen"). Hinton et al. (1994b: 3–4) kiinnittävät huomiota siihen, että monissa kielissä rytmistä, toistuvaa liikettä (kuten kävelemistä, huojumista ja tärisemistä) kuvataan samanlaisilla muodoilla kuin ääntäkin. He kutsuvat tällaisia sanoja liikeimitatiiveiksi ("movement imitatives"). Vaikka rytmikäs liike usein tuottaa ääntäkin, heidän käsityksensä mukaan äänen ja liikkeen rytmit ovat niin kiinteästi sidoksissa toisiinsa ihmisen hermojärjestelmässä, että niitä ei voi erottaa toisistaan. Tämä ilmenee myös suomen *CVCise ~ CVCAjA* -verbeissä, joilla kuvataan tyyppillisesti joko "jatkovaa ääntä tai värisevää liikettä" (Lehtinen 1979: 4–5; vrt. myös Ruoppila 1935: 135).

c) Tarkoitteen normipoikkeama, silmiinpistävyys

Ekspressiiviset sanat kuvaavat usein tarkoitteensa lisäksi — joskus sitä enemmänkin — puhujan tunnetta, asennetta tarkoitetta kohtaan. Tämä ilmiö lienee yleismaailmallinen; sen mainitsevat myös

Hinton et al. (1994b: 10) luetellessaan ekspressiiviselle sanastolle tyypillisiä semanttis-pragmaattisia piirteitä: “also the expression of opprobrium and stigma; — — expression of the evaluative and affective relationship of the speaker.”

Tyypillisesti tarkoite kiinnittää puhujan huomion tavalla tai toisella, se on poikkeuksellinen, siinä on jotain “liikaa” tai “liian vähän”. “Emotionaalisen puolen” ja “kielen käyttäjän henkisen asennoitumisen” merkitystä korostaa jo Rytkönen (1935: 93; 1937: 103). Koponen (1998a: 47) käyttää sellaisia nimityksiä kuin “jokin affektinen ominaisuus, fyysinen, psyykinen tai funktionaalinen normipoikkeama” ja “merkityksen neutraalista normista poikkeavaksi osoittava semanttinen lisäpiirre”. Tämä tulee toistuvasti esille myös Länsimäen (1987) tutkimuksessa: Esim. tarkoitteen laatuun perustuvan nimitysten perusteena on “jokin tarkoitteen silmäänpistävä, tavanomaisesta poikkeava ominaisuus” — nämä ominaisuudet voivat olla vastakkaisiakin (suksien lyhyys tai pituus, jalkineiden pienuus tai suuruus). Ainetta tarkoittavien sanojen motivaationa on “liiallinen laihuus, vetisyys, laimeus”. Puhumiseen perustuvilla nimityksillä kuvataan etenkin “liian paljon, liian kovaa ja epäselvästi” puhuvia ihmisiä. Myös ulkonäön suhteen “selvä poikkeama keskimääräisestä puoleen tai toiseen [pituus, lyhyys, lihavuus, laihuus jne.] herättää huomiota ja vaatii siis nimeämistä.” (Mts. 237, 246, 248, 251.) Vastaavia merkitysryhmiä on myös Sirkka-Liisa Hahmolla (1994: 361–362): normaalia pienempi (ihminen t. esine); tyhmä tai yksinkertainen (ihminen); hidas tai saamaton; juoppo; kevytmielinen; ulkonäöltään normaalista poikkeava olento; huonokuntoinen, kulunut tai rikkinäinen esine; leveä ja litteä; hellyttävä tai säällittävä. Omasta aineistostani löytyy vastaavia esimerkkejä, esim. ’pieni, huono kello’ (5.3.3.1c–e), ’puhelias, kovaääninen ihminen’ (1j–k), ’vilkas, puhelias lapsi’ (3c–d, 7k), ’ruma, laiha, vanha, huono, pienikokoinen hevonen’ (7h–i, k), ’kömpelö ihminen’ (7h–i). — Ekspressiivisillä sanoilla on siis usein myös “stilistinen motivaatio” (Länsimäki 1987: 270–274): ne ovat leikillisiä, humoristisia, pejoratiivisia.

d) Merkityksen tilannesidonaisuus

“Stilistiseen motivaatioon” liittyy se, että ekspressiiviset sanat “eivät — — yleensä ole tarkoitteensa normaaleja, eivät ainoita eivätkä ensisijaisia ilmaisimia, vaan tarkoitteella on myös muu, asiallinen, vakiintunut, neutraali nimitys” (Länsimäki 1987: xxvi). Ekspressiivistä sanaa ei käytetä siksi, että se on jonkin tarkoitteen nimitys, vaan siksi, että tuota tarkoitetta halutaan kuvata tavalla tai toisella. Vastaavasti Rytkönen (1937: 102–103) huomauttaa, että esim. sellaisessa ilmaisussa kuin *syödä iesiä* kummankin verbin “määritelmä” voisi olla identtinen, mutta merkitys ei, koska “emotionaaliset ainekset” ovat erilaiset. Ilmaisun merkitys on siis jotain enemmän kuin kaksi synonyymia peräkkäin. — Sanojen etymologia heijastuu usein myös niiden tyyliarvossa: *syödä* on ikivanha, “asiallinen” omaperäinen sana, *iesiä* taas nuori laina (< ven. *jest’* ‘syödä’; Rytkönen 1937: 100; Ruoppila 1986:

15–16), jollaiset ovat alttiita samaan ekspressiivistä sävyä, ja lisäksi tässä tapauksessa täysin “tarpeeton” laina, koska syömistä on voitu kuvata kielessä entuudestaan tunnetuilla sanoilla.

Ekspressiivisten sanojen käyttö on tilannesidonnaista, joten niille on vaikea abstrahoida merkityksiä. Länsimäki toteaaakin (1987: 269) että ne eivät ole yleisen käsitteen nimityksiä, vaan niiden tarkoite on aina reaalisesti olemassa; samoin Rytönen (1937: 103): “— — lähestulkoonkaan kaikki sanat [eivät] ole määriteltäviksi mahdollisten käsitteiden tai yleensä minkäänlaisten käsitteiden merkkejä.” (Vrt. kvalimerkki s. 71.) — Childsin (1994: 196) mukaan Afrikan kielten ekspressiiviset sanat eivät viittaa kontekstiin kuten “deiktiset sanat”, vaan pikemminkin ne saavat merkityksensä kontekstistaan. — Ekspressiivisten sanojen merkitystä ei tyypillisesti voikaan määritellä muuten kuin luonnehtimalla niiden käyttöyhteyksiä useammalla neutraalilla sanalla, tavallisimmin attribuuttien tai adverbien ja substantiivien tai verbien avulla: *höhö* ‘kuohkeasta, pehmeästä, vetelästä tms. aineesta’; *rutmikka* ‘likainen t. märkä olento’; *haastaa litmetellä* ‘puhua liukkaasti’ (Rytönen 1935: 91, 95, 98; SMS s.v. *höhö*). Erityisen selvästi tämä käy ilmi käännöksistä: *pussata moiskauttaa* ‘give a moist loud kiss’, *laulaa hoilottaa* ‘sing loudly and ungracefully’, *veistää nutustaa* ‘carve ahead slowly and gradually’ (Anttila 1977: 30). Vastaavia esimerkkejä löytää helposti muidenkin kielten ekspressiivisten sanojen käännöksistä: esim. guaranín *piriri* ‘(to make the sound of) fire burning dry grass; crackle of new money’, *tiriri* ‘splintering glass, just one crack’ (Langdon 1994: 98; ks. myös s. 66); japanin *koro-koro* ‘something hard and round rolls on’, *kyoro-kyoro* ‘to look around curiously without focusing on one thing’ (Hamano 1994: 149; ekspressiivisten sanojen käännösongelmista yleensä Childs 1994: 188, Silverstein 1994: 49).

4.4.2. Syntaktis-pragmaattisia piirteitä

a) Koloratiivikonstruktio

Ekspressiivisten sanojen tarkoitteilla on siis yleensä myös neutraali ilmaus. Se ilmenee myös käytännön kielen tasolla siten, että kieleen on koodautunut syntaktisia rakenteita, joissa ekspressiivinen sana liittyy neutraaliin sanaan. Näitä rakenteita nimitetään koloratiivikonstruktioiksi, minkä termin on kehittänyt Ahti Rytönen (1937, erit. 103–104; ks. myös Tainio 1995: 439).

Verbaalisesta koloratiivikonstruktiosta voidaan erottaa kolme tyyppiä. Ensimmäisessä, yleisimmässä tyyppissä on ekspressiivinen finiittiverbi, jonka edellä on neutraali verbi ensimmäisen infinitiivin lyhyemmässä muodossa, esim. *Jeesus synnit anteeksi antaa jaurauttaa; Varis lentää vätkistää* (Rytönen 1937: 95–96). Tyypin valta-alueita ovat Pohjois-Savo, Pohjois-Karjala ja Kainuu sekä Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa, mutta se on melko yleinen koko itämurteiden alueella sekä Etelä-Pohjanmaalla, Kymenlaaksossa ja Kaakkois-Hämeessä. Muista hämäläismurteista, lounaismurteista ja Peräpohjolasta sekä Länsipohjasta on mainintoja vain satunnaisesti.

- VarY: Pöy seppä siäl takkoo kalkuttaa (Toivo Lehtisalo 1926).
- SatE: Vam kyl se [emäntä] haukkuu kalkuttaa alvaria mutta kyl se nästistikkin ymmärsi ollak ko silles sanõ [tiukasti vastaan] (Eino Lepistö 1941)
- PohE: Isoj — — vain tartti lyörä kolkahuttaa ovem päälle, kuj jo herättihin (O.V. Haaramo 1910); PerS — — ja se kainalohnansas sitä [maitokannua] vierär retuutti sitte ja keppi käres ja, ja vei se isooäitee — — (LA 4071/65). SatP: Kih kus se [ruumisarkku] maalatakkit tuhurattiin nii siinä meni aikaa (LA 2031/107).
- HämK: Heino tullat tutjaa maantiellä [kävelee laiskasti] (Gunnar Tuominen 1912); Hol aina se välil nauraa kikertiä, ei se ihlah hiljain o (Katri Virta 1938).
- Kym: Kymi se mennä tuurittaa jos se on suimaantunu 'suutuksissaan' (Väinö Tala 1949); Vehk — — ne siel kyteen napsaa ja palaa (LA 3851/200).
- KarE: Lemi teä [lapsi] sen ku hoastoa kalkattaa (Veikko Ruoppila 1935); Nui — — käveliit ja juoksiit ja haastaa nalkuttelliit ni (LA 8211/178).
- KarK: Hii mut siin — — ku männä tuuvittaa nii peril ollaa — — (E. Jakonen 1953); Pari no ko kaikki käivät sillon naoramaa ni, se emäntä nuoin kahtuut tillisti — — (LA 8771/148).
- KarP: Kiih [varsa emän perässä] juostak kilikettä jälestä (R.E. Nirvi 1937); Lip käki kukkuuh helekytteel kevväillä ja siellä ja linnut laolo nii (LA 7881/96); Juuk voe veekkone Vihtasuollaek kääväh hinttovvaa ihan tuos (LA 7921/201).
- SavE: Juv rek männät tuutii lumessa (V. Tarkiainen 1935); Mik — — ku mie sinnel lumme koatuat tupsahi (LA 6861/137).
- SavP: Lep kesällä tehtiim parsattoo vastoo aena ja niillähä sitä kylpee ropsutettii ja tuota (LA 7221/72); LapL tultuvvaa anto [lääkäri], tapletit ja, sillo se kuoltaj jyräht (LA 7421/222); Vie ei kun tuikit, lapsen suuhuv voa ja — — hyssytellä istuiles siinä sängyssä sitä ja (LA 7461/410); RauL vestim minä yhtenäet talavena niitä tuhat kuussattoo metriä, yl' puolentoista kilometrij jos latoam mättäs — — (LA 7031/303).
- KesP: Lau ni että se, ol' sillonki, vähä suuttuva tuhahtana siihej ja (LA 6461/149).
- KesL: Soi — — kun se tuli niim pitkäl niim minä ampuap porautiv vielä — — (LA 6111/326).
- PohK: Vet sitte, hevoseet käyrä lonti omaa aikaansa — — (LA 4411/316); Perh mies sielä sarampäässä tikutak kilikutti [= hioi] vikahteta (Väinö Laajala 1932); Toho — — Oskari siinä, hyttysijä tappo siinä ovella, aina lyäl lopsahutti (LA 4531/36); HaaJ se oli nukkuak kahottanus sitte se mummu, siinä, tuvassa sängyssä ja (LA 4911/206).
- PohP: Yli siitä sitä ryypätä kurrautettiin siitä korvosta (LA 5221/528); Uta se [seppä] käit kylmiltään kallitak kilikuttaa vikatteita (J. Kemilä 1935).
- Kai: Sot — — kaks porrasta rinnakkae, missäe kävellä jylykyteltti (LA 7511/725); Hyr kun sano [koiralle] että tanssippas niin se kahellej jalallen nousi ja tanssatak kilikutteli (Lauri Lounela 1942).
- PerP: Kitt pitäa lähteä kävellä kalakuttelemhan kotia päin (Jalmari Tammela 1966).
- Ver: nauroa kikersi ja löi käsiän yhtee (Maija Juvas 1932); sieltä ne tulla kalkutti (Astrid Reponen 1932).

Toisessa tyyppissä infinitiivi on finiittiverbin jäljessä: *leivän kyrsä ärsöttää kontista näkyä; pimeässä äträstää tehdä*. Verbien välinen yhteys ei ole yhtä kiinteä kuin ensimmäisessä tyyppissä, koska niiden välissä voi olla muita sanoja, esim. *se kun lotjaa leivän päälle panna voita*. (Rytkönen 1935: 90.)

Toinen tyyppi on ensimmäistä harvinaisempi. Lauseopin arkiston 76 esimerkistä 17 — vajaa neljäsosa — oli toista tyyppiä. Toisesta tyyplistä on tietoja harvakseltaan, mutta se vaikuttaa olevan lounaismurteissa ensimmäistä tyyppiä yleisempi.

- VarU: Sam ja niit sik krahnattij ai Sannan kans pestä joka lauvantai ni mää niit ain pesi ja (LA 1731/59).
- VarY: Somero määkiv väänsin sik kun oli viljaa ittel ni, väänsin tehrä (LA 1611/234).
- SatE: Loi se oli tällai oikeen — — käret et se hapotteli sillai mua ottaas siitt oikee (LA 13 11/57).
- HämP: VesL sillä sitä nylkytettiin sittek kääntäis sitä, peltoo (LA 2611/176).
- HämE: Ren mitäs susi lotkotti mennä erellä ku se kuuli niitem puhheet ja äänet ja (LA 3 221/271).
- KarP: Kont minunniis sillä ukollani oli suoniraota jolla, suonneen, kavvaotti, lyyväj jotta (LA 7851/456).
- SavP: Nil se kum piif' kolojap puhtaaks vielä ja sitte semmošella viululla sitä kitkutelttiin sahatap poekki (LA 7371/58).

- SavE: Juv *kellokas lehmä kolokottel* tulla kottii iha yksinäse (K. Kontio 1945).
 PohK: Yvie *sinnehän sitä puohattiiv viijäj jokimyllyihinki* (LA 4632/74); HaaV — — *voe hyvä ihimek kun ne [hevoset] oli komijana kun ne posotti jossais seisujaj johon ne tuli kyllään nii* (LA 4851/313).
 Ink: Kall *vanha vatune, tutajä männä kirkkò* (Santeri Ankeria 1934).

Kolmannessa tyyppissä kumpikin verbi on finiittimuotoinen, jolloin ekspressiivisellä ja neutraalilla verbillä ei ole formaalia eroa (minkä vuoksi tätä tyyppiä voitu hakea LA:n konemuotoisista teksteistä): *Hevonen on juossut hölköttänyt peninkulman matkan; Hän puhui laverteli koko yön; Te istutte nolotatte tässä* (Rytkönen 1935: 90). Aineistossani on muutamia esimerkkejä eri murrealueilta.

- VarY: Köy *ajettiin kalkutettiin aika lail* (Pirkko Holmberg 1961).
 SatE: Vam — — *ja sit tuli päiväm päälles sinnes seðrapaikalleg kolkotteli* (Eino Lepistö 1939).
 SatP: Ika — — *soitettiin kilikutettiin koulun keloo ja huulettiin että tulipalo* (Elisa Laite 1957).
 PohE: Isoj *huonua oikotietä me vain tulimme kolokuttelimme* [hevosilla ja rattailla] (O.V. Haaramo 1910).
 HämK: Nas ne [lehmät] *söi kalkutti taas ahol vaa, mihkäs ne minua jäiti* (Jaakko Sivula 1961).
 Kym: Kymi *se köhi kilkutti niin että se kuulu tuan Hirvemmäel astikka* (Väinö Tala 1947).
 KarE: UusVI *lapsii heristeltii tutahutettii nouskaa pojat syömää* (Mirja Heininen 1968–1972).
 KarK: Sak *männnyö hil'joa tu'jakehteluo* (Lauri Hakulinen 1924).
 KarP: Tuup *männeppäs keitä jyräytä tolokun kahvi* — — (Aino Pesonen 1964).

Nominaalisessa koloratiivikonstruktiossa on ekspressiivinen substantiivi, jonka genetiiviattribuuttina on neutraali sana, esim. *Variksenpojan ruuhake; Äijän turilas; hatun lääppänä* (Rytkönen 1937: 95, 101); *muarin paarustin, tollaset suksen läpsyttimet, sellane euko raklatin, suuri eukon rompotin, aika pojan paarastin* (Länsimäki 1987: 270). Nominaalisesta koloratiivikonstruktioista on tietoja kaikilta murrealueilta, mutta yleisin se näyttäisi olevan savolaismurteissa.

- VarP: PyhR *kivèn kolkkar* [= pyöreä, iso kivi] (Saini Laurikkala 1927).
 SatE: Keik *no se mäjen tyttyrä siinä viäresä om Pukkimäki* (Timo Pelttari 1939).
 HämK: Hol *onhan siel vähä pilven kakkareit* (Veikko Ruoppila 1940); Myr *meiräh hevossell on sellaset kellon kilkuttimet* (Tyne Salminen 1910).
 KarE: Lemi *vähä on ninku semmo'sia pilvekokkareita* (Veikko Ruoppila 1934).
 KarK: PyhVI *vanha ämmä tutilas, heäki ol nii sievä* — — (Greta Karste 1932); Jaak *mie toin äitilleis avuks Lopotist sellasen tytön tutjakkien vua liekö tuost pättöy* (Jaakko Kilpiö 1976).
 KarP: Kiih [tummaverisestä naisesta:] *musta akan tuutakko* (R.E. Nirvi 1935).
 SavE: Puu ne [lehdokset] *o sitkeitä katkojak käsilä, muuta ku kahmoo sirpi kokkerola vua* (Salme Räsänen 1958).
 SavP: Maan *pikkuhen kellon kilkeä vasikan kàolassa* (Ahti Rytkönen 1928).
 PohP: Lim *siinäpä on huono konin kalkku* (Paavo Kytäkorpi 1933).
 Kai: Hyr *sitä kun ei ouk kun sitä pokaletta ja kiven kikarettä* [sorakuormassa] (Tahvo Liljeblad 1932);
 PerP: Rov [kansakoulussa on] *isoja pojankolkuroita* (Olli Artimo 1939); Kitt *ei ne ole länkiä, ne on längen kalkut* [huonot länget] (Tahvo Liljeblad 1931).

Rytkönen mainitsee, että tämän rinnalla esiintyy myös kahden nominatiivin liitto, esim. *kirvestappara* (1937: 102), mutta muita esimerkkejä hän ei esitä; kuitenkin toisaalla (*hevos*)*kotja* ja *hevosjokhmu* (Rytkönen 1940a: 111, 112). Tällaiset tapaukset ovat ilmeisen harvinaisia. Koska *hevonen*-sanasta käytetään yhdyssanamuotoa *hevos-*, tämä rakenne voitaisiin tulkita yhdyssanaksi; toisaalta aineistossa on yksi esimerkki, joka on selvästi sanaliitto (“pienet pojat kelkkerot”, ei ”*poikakelkkerot”).

Joka tapauksessa "määriteosa" on usein *s*-päätteinen: *hevos-, kirves*.

Kiih *em min oup* [koiranpennun] *piäkakkeŗroista puristelluk* (R.E. Nirvi 1935); Kiih *pienet poiŗjat kelekkerot* (R.E. Nirvi 1936); Sääm *hevoskokkura* 'huono hevonen' (Santeri Rissanen 1919); Lim *kirveskalkku* "huono, käytetty kirves" (Paavo Kytökorpi 1933).

Monissa Rytkösen esimerkeissä on koloratiivikonstruktion ekspressiivisen jäsenen paikalla käytetty myös sellaisia sanoja, jotka eivät ole mitenkään ekspressiivisiä: esim. *Syöä, purra jauhaa; Hirren pää maata pitkin tulla kynti; Ajaa, mennä, puhua paahtaa; Kirveen kuokka; Pilven naula; Ahvenen äyskäri* (Rytkönen 1937: 95–96, 100–101). Toisissa yhteyksissä samoja sanoja voitaisiin käyttää hyvinkin neutraalisti (esim. *jauhaa jyviä, kyntää peltoa, paahtaa kahvia*). Tällöin koloratiivikonstruktio lähenee metaforaa, mistä Rytkönenkin huomauttaa (samoin Anttila 1977: 31). Koloratiivikonstruktion "ekspressiivisten" sanojen ekspressiivisyys on suhteellista, mikä ilmenee jo siitä, että yhdessä ilmauksessa sanaa voidaan käyttää koloratiivikonstruktion ekspressiivisenä osana, kun se taas toisessa ilmauksessa saa itse ekspressiivisen lisän, esim. *Tuulla kiskoa*, vrt. *Kiskoa ruonistaa; Pojan kuha*, vrt. *Kuhan vönkki* (Rytkönen 1937: 103).

Toisaalta edellä esitetyt LA:n ja SMSA:n esimerkit ovat valtaosaltaan sellaisia, että tyyliero ekspressiivisen ja neutraalin ilmauksen välillä on selvä. Asetelmassa 4.III on aakkosväliltä A–K kaikki verbit, joita on käytetty Lauseopin arkiston verbaalisissa koloratiivikonstruktioidissa. Kahden vasemmanpuoleisen palstan verbit ovat lause-esimerkeissä 1. infinitiivissä, oikeanpuoleiset eri finiittimuodoissa (asetelmassa nekin on esitetty 1. infinitiivissä).

(4.III)	<i>ahtaa</i>	<i>kuolla</i>	<i>hapotella</i>	<i>jutkahtaa</i>
	<i>ampua</i>	<i>kutoa</i>	<i>helkytellä</i>	<i>jylkytellä</i>
	<i>haastaa</i>	<i>kylpeä</i>	<i>hilata</i>	<i>jyrähtää</i>
	<i>hengittää</i>	<i>kyntää</i>	<i>hintota</i>	<i>jöynätellä</i>
	<i>hypätä</i>	<i>kyteä</i>	<i>horrota</i>	<i>kaanistaa</i>
	<i>hyssytellä</i>	<i>kävellä</i>	<i>hurauttaa</i>	<i>kahottaa</i>
	<i>istua</i>	<i>käydä</i>	<i>hutkia</i>	<i>kalhuta</i>
	<i>juoda</i>	<i>kääntää</i>	<i>hylkytellä</i>	<i>kavauttaa</i>
	<i>kaataa</i>		<i>hympytellä</i>	<i>kiikuttaa</i>
	<i>kaatua</i>		<i>hörähdyttää</i>	<i>kolhata</i>
	<i>katsoa</i>		<i>istuilla</i>	<i>krahnata</i>
	<i>kerjätä</i>		<i>jonkuttaa</i>	<i>kurahtaa</i>
	<i>kiittää</i>		<i>jonottaa</i>	<i>kurauttaa</i>
	<i>kirota</i>		<i>julkata</i>	<i>kököttää</i>
	<i>kukkua</i>		<i>jumpata</i>	<i>köntätä</i>
	<i>kulkea</i>			

Jo tästä otoksesta käy selvästi ilmi ero verbien välillä. Oikeanpuoleiset, ekspressiiviset verbit ovat keskimäärin pidempiä ja niissä suositaan tiettyjä johtimia (vrt. s. 64–65). Ekspressiivisiä verbejä on myös enemmän kuin neutraaleja, mikä tässä otoksessa näkyy siten, että *h* ja *j* ovat silmiinpistävän

suosittuja alkukonsonantteina. Ilmiö ei kuitenkaan ole sidoksissa valittuun aakkosväliin, vaan neutraaliverbit toistuvat aineistossa useammin, ts. yhtä neutraalia verbiä voidaan käyttää useiden eri ekspressiivisten verbien kanssa. Kaikkiaan LA:n esimerkeissä on 48 neutraalia ja 71 ekspressiivistä verbiä (koko aineisto on esitetty liitteessä 2). Yleisin verbi on *mennä ~ männä*, joka esiintyy 11 kertaa, aina erilaisen ekspressiivisen verbin kanssa. Ekspressiivistä verbeistä suurin osa esiintyy vain kerran. Kaksi kertaa esiintyvät *lotkottaa*, *nalkutella*, *porauttaa* ja *vääntää*; lisäksi sama informantti käyttää verbiä *pöllyyttää* kahdessa eri konstruktiossa (*kerjätä pöllyytin*, *kiittää pöllyytettiin*). Sanaston tyyliarvosta ja yleiskielisyydestä kertoo jotain se, että asetelman 4.III neutraaleista verbeistä kaikki esiintyvät PS:ssa, ekspressiivisistä verbeistä vain noin kolmasosa.

Edellä esitettyjen verbaalisten koloratiivikonstruktioiden finiittiverbeillä on monia sellaisia piirteitä, jotka ovat tyypillisiä ekspressiivisille sanoille (mm. merkityksen tilannesidonaisuus, äänteellinen variaatio ja morfologinen samakaavaisuus). Tämä koskee myös nominaalisten koloratiivikonstruktioiden nominatiivimuotoisia sanoja. Voidaankin pitää yhtenä ekspressiivisen sanan tunnusmerkkinä, että sitä voidaan käyttää koloratiivikonstruktiossa. Jos tällaisesta ei ole dokumentteja, sanan ekspressiivisyys ei saa tältä osin tukea. Verbaalinen koloratiivikonstruktio on määritelmän kannalta tehokkaampi siinä mielessä, että se on syntaktisena rakenteena ainutlaatuinen (mikä mahdollistaa sen erottelun koneellisella haulla Lauseopin arkistosta), kun taas nominaalista koloratiivikonstruktiota vastaavaa genetiivi- ja nominatiivimuotoisen nominin liittoa käytetään monenlaisissa tehtävissä.

b) Käyttö predikatiiveina; tietyt määritteet ja niiden ketjuuntuminen

Länsimäen mukaan (1987: 269–270) ekspressiiviset *in* : *ime* -johdokset esiintyvät usein predikatiiveina: *On se lita semmonen vekotin; se on tua muari jo tuallaanen hissutin; olen aika klahjustin tän kulkemiseni kanssa; on siin sellane euko raklatin*. Tämä huomio voidaan yleistää koskemaan muitakin ekspressiivisiä nomineita, mistä Rytkösellä on runsaasti esimerkkejä: *Oot koko vohmo, kun kaikki vohmuvat multa* (Rytkönen 1940a: 89); *kyllä soon tuo poika semmonen vetmake* (mts. 95); *kyl siin o ritmakka poika* (mts. 157).

Kalan *kyl se o semne kakerlak ei sitä tier mikä ain o mieles* — (S. Saarnio 1952); *KanP Markankallio on semmonen nyrkkä paikka semmonen tuttura* (Anneli Räikkälä 1955); *Kuort tua pyärä on sellane tutajutin* — (Helmi Mäkelä 1983); *Pälkä on nää huaneekkin semmoosia kolkkaaria* — (Sinikka Hoppula 1960); *Ren — kun olen tämmönen kakkari* (Terttu Helminen 1938); *SavT se ol sellane vanha ukon turjakes* — (Lempi Lamminpää 1960); *Pari tuo ukko o sellane tutjana* — (Aili Suna 1965); *Kiih se ol semmoinen kilikuna [omapäinen lehmä]* (R.E. Nirvi 1934); *Juv [tottelemattomasta lapsesta] on tuo äeka tuuttef* (Arvo Inkilä 1936); *Maan on se koko kilikaenev [= virkeä, vilkas] toa laps, ee se vierastav vierastae* (Ahti Rytkönen 1928); *Tär oli se semmonen kilkkakello* (Inkeri Tuovinen 1936).

Kuten lause-esimerkeistä käy ilmi, ekspressiiviset nominit saavat yleisesti attribuuteikseen pronominaaleja (*sellainen, tällainen, tuollainen ~ semmoinen, tämmöinen, tuommainen*) tai taipumattomia adjektiiveja (*aika, eri, koko*); varsinkin jälkimmäiset ovat usein sävyltään negatiivisia (Länsimäki 1987: 269–270). Esimerkkejä, joissa ekspressiivinen nomini ei ole predikatiivina:

Vam ette oos semmosta tuljuakan [= tutisevaa keinutuolia] *ostanuk ko ne nykyaikasep pruucaa* (Eino Lepistö 1939); *Iit — — siin käy sellai kolkkina* [puukengillä kävellessä] *ettei riihell'olo eikä mikäh sellaišt jyryy piläh* (Aino Oksanen 1926–1930); *Lemi leikkelyöt sella'sia kakkaroiita* [punajuurista] *ja sokerjauhoja riputtoat välii* (Veikko Ruoppila 1938); *Kaav jos se* [villa] *semmoseen kalakkeroom männöö — —* (Anja Laine 1963); *Kitt — — on jäätyny tuo voi semmoseksi kolokarheksi, ettei ku murenee* (Jalmari Tammela 1964). ~ *SavT tälläist tutjuu* [vanhaa vaatetta] *meä en kylläkää enää peällein ilkiä panna* (Lempi Lamminpää 1964); *Kiih empä ou suanna tämmöistäkään tuutermullikkoo* [= kaatunut] *kovilleen* (E. Keronen 1935). ~ *Nmo tuallaasta kalaketta min e huali* (Aulis Ojajarvi 1938); *Oriv panisinko minä kutun kaulaan tommosen kilkuttajan* (Sefa Erkkilä 1924); *NurJ mitäs tommonne kokkare* [pieni sonni] *viäl lehmälle mahtaa* (Väinö Vilkemies 1936); *Jaal uus se* [lehmänkello] *on ostettava, mu ei tollaist kolkotint* (Aino Oksanen 1925). ~ *Sau pärèki ku se niistetè, siit jèè aika simmonen kakèri* [= karsta] (Maila Vehmaskoski 1970–1974); *Iit pajas käyp aika kalkeh* (Aino Oksanen 1926–1930). ~ *MuuV tulpa siihen* [verkkoon] *koko kikama ettei sua seleväks tänä päivänä* (K. Rissanen 1937).

Ekspressiivisten sanojen merkitystä voidaan tarkentaa vielä adjektiiveilla tai adverbilla. Koloratiivikonstruktiota, adjektiiveja tai adverbejä sekä pronominaaleja tai pronomineja käyttämällä ekspressiivisanoille voidaan muodostaa kokonaisia määritteiden ketjuja: esim. *turjakes, ukon turjakes, vanha ukon turjakes, tuollainen vanha ukon turjakes, niin vanha ukon turjakes että — —; lahmittaa, kävellä lahmittaa, kävellä lahmittaa hitaasti, kävellä lahmittaa hitaasti tuolla tavalla, kävellä lahmittaa niin hitaasti että — —*.

c) Käyttö määräyhteyksissä

Ekspressiivisiä sanoja käytetään usein määräyhteyksissä, joita ovat mm. sananparret, sanonnat, arvoitukset ja haistattelut (Länsimäki 1987: 269, esimerkkejä 238–241). Rytkösellä on esimerkkejä etenkin (*niin*) *kuin*-konjunktioilla muodostetuista vertauksista, joista osa voi olla sananparsiksi kiteytyneitä, osa kulloisessakin tilanteessa luotuja. Esim. *on lutevat olot kun Luamasella linnassa* (Rytkönen 1940a:145); *rutmii kun kalamiehen koira* (mts. 171); *se vosmi ruokoo kun näläkäinen hukka* (mts. 91); *niin männä vitmoi kun hevonen juoksussa* (mts. 97); *se hutmii viikatteella kun mies* (mts. 103). SMSA:ssa on sekä sellaisia vertauksia, joista on vain yksittäisiä tiedonantoja, että sellaisia, joista on useita toisintoja.

Sak koha tutajaa ko paistettu selti (Aapro Pitkänen 1932). — *Uta oli kàis sillä* [hevosella] *ajettu* [liikaakin] *kun tytäiti kun kàihla virrassa* (J. Kemilä 1932). — *PyhR värisee ja tutisee ni ikä haava leht tuu les* (Saini Laurikkala 1927). — *Vehma tytise ja vapise ko lankviht tuules* (Arvi Salo 1931); *Vam tutisee ko lan'kavihti tuulen käsissä* (Toini Jaakkola 1933). — *Juuk tutajaa kun sittuvan koiran perse* (Eero Kokkonen 1933); *KanN tut'isoo niinku vaevasem piä paskantaessa* (Vilho Rikkinen 1931); *Kart tutisoo kun koeran piä paskalla* (Matti Pohjolainen 1960). — *Myn tutisee ko vaevase onni tiku nokas* (Vieno Lehtinen 1931); *Myn tytise ja vap'ise niinku vaivase on köpi nokas* (Laina Hakula 1931); *Pad tutisia ja vapisia, kun vaivasen onni* (V. Hokka 1936–1937).

Monista eri kielistä on havaintoja, kuinka ekspressiivisiä sanoja käytetään erityisesti narratiivisissa tai performatiivisissa yhteyksissä, esim. saduissa ja tarinoissa (esim. Alpher 1994: 161; Childs 1994: 194–195; Silverstein 1994: 52–54). Varsinkin imitatiiviset interjektiot ovat yleisiä sarjakuvissa (esim. Oswalt 1994: 293; Rhodes 1994: 289–290). Äärimmäinen esimerkki kontekstuaalisesta erityisasemasta on Australian aboriginaalien viittomakieli, jossa käytetään ekspressiivisiä sanoja, vaikka ääneen ei muuten puhuta (Alpher 1994: 170, 172).

4.4.3. Äänne- ja muotorakenteen piirteitä

a) Äänneellinen variaatio ja morfologinen samakaavaisuus

Ekspressiivisille sanoille on tyypillistä laaja äänneellinen variaatio, suomen kielessä varsinkin 1. tavun vokaalin vaihtelu. Vaihtelua rajoittaa kuitenkin ”morfologinen samakaavaisuus” (Länsimäki 1987: 259), ts. ekspressiiviset sanat muistuttavat toisiaan esim. tietyn äänne- tai tavorakenteen suhteen, mihin ilmiöön perustuu myös edellä (s. 50–51) esitetty pesyeen käsite ja missä on avain diakroniseenkin tulkintaan.

Ekspressiiviset *in* : *ime* -johdokset ovat tyypillisesti muotoa ”tavu-tavu-*tin*” (Länsimäki 1987: 265). Esim. suksien nimitysten (mts. 232–233) samakaavaisuus ja keskinäiset yhteydet tulevat selvästi esiin, kun ne lajitellaan tavorakenteen perusteella:

- (4.IV) (C)CV.CV.tin: *klaputin, klipotin; hikitin, laputin, lipatin, lipotin, liputin, läpytin, läpötin, töpötin, hujotin, sojotin, tökötin*
 (C)CV.CVs.tin: *klavastin, klivastin; lipastin*
 CV.CV.sin: *lipasin*
 (C)CVC.CV.tin: *klapsutin; lipsotin, lipsutin, läpsytin, rotkotin, töpötin*
 (C)CVC.CVs.tin: *klahnustin*
 CV.CVV.tin: *latuutin*
 CVV.V.tin: *luiotin*
 (C)CVV.CV.tin: *klaasutin; luisutin, liipotin*
 CVV.CV.sin: *luikasin*
 CVVC.CV.tin: *liuskutin, läyskytin*

Jos tämä aineisto ryhmitettäisiin juurittain, noin puolet kuuluisi yhdistetyn *IVp*-juuren alle. Monet muutkin ovat sellaisia, että tarkempi tutkimus voisi liittää ne ekspressiivisiin pesyeisiin. Lisää jäsenhdokkaita löytyy jo NS:sta. Esim. *hujotin* voisi NS:ssa esiintyvien *huj*-alkuisten sanojen kanssa (*hujakka, hujan hajan, hujauttaa, hujeltaa, hujoppi, huju*) hyvinkin liittyä *huj*-juureen; *töpötin* *töp*-juureen (vrt. *töpehtia, töpinä, töpittää, töppänä, töppönen, töpätä, töpö*) ja *luikasin, luiotin* *luik*-juureen (vrt. *luikahtaa, luikaista, luikata, luikero, luikerrella, luikka*). Tällaisten yhdistelmien perusteltu tekeminen vaatisi tietenkin tarkempaa tutkimusta, jossa etsittäisiin paralleleja muista pesyeistä. Lopuille asetelman 4.IV sanoille voidaan esittää vertailukohtia joko neutraalista tai

ekspressiivisestä sanastosta: esim. *latuutin* (vrt. *latu*); *hikitin* (vrt. *hiki*; slangissa *hikilaudat* 'sukset', Karttunen 1979: 72); *tökötin* (vrt. toisaalta ekspressiiviset *tökerö*, *tökkiä*, *töksähtää*, *tökätä*, *tököttää* jne.; toisaalta venäläisperäinen *tökötti* 'koivu-, tuohiterva'); *sojotin* 'pitkä suksi' (vrt. *sojottaa*, *sojossa* jne.).

Vastaavanlainen "morfologinen kaava" on myös edellä (s. 49–50) esitetty (C)VCise-. Verbinjohdin *ise* (~ *AjA*) ja teon tulosta merkitsevä *na* ~ *nä* ovat ilmeisestikin sellaisia johtimia, jotka esiintyvät ainoastaan ekspressiivisissä sanoissa (Erkki Itkonen 1966: 248, 347; Anttila 1977: 27; Austerlitz 1994: 251). Historiallisestikin *AjA* (<**AiδA*) on Tapani Lehtisen (1979: 258) mukaan ollut ekspressiivisille sanoille tyypillinen, joskin monet **AiδA*-verbit ovat sittemmin sulautuneet supistumaverbeihin ja menettäneet ekspressiivisyytensä.

Myös *AhtA* ja *ertA* ovat — *ise*-johtimen rinnalla — ekspressiivisille verbeille tyypillisiä, vrt. esim. *tuhista*, *tuhahtaa*, *tuhertaa* (Anttila 1977: 27–28; *ertA*-verbeistä ks. esim. 5.3.7n—o s. 116). LA:n koloratiivikonstruktioiden ekspressiivisille verbeille tyypillisiä johtimia ovat *ttA* ~ *ttele* ja *AhtA* ~ *A(hd)UttA* (asetelmassa 4.V). Erityisen selvästi näkyy viehtymys verbeihin, joiden lopussa on *ut(t)*- ~ *yt(t)*-aines, kuuluipa vokaali näissä sitten "johtimeen" (*hörähdyttää*, *kavauttaa* jne.) tai "vartaloon" (*jonkuttaa*, *nalkutella*).

- (4.V) CV.CVt.tAA: *rykittää*; *kahottaa*, *mekottaa*, *jonottaa*, *posottaa*, *kököttää*
 CV.CV.tel.la: *hapotella*
 CVV.CVt.tAA: *viilettää*; *tuuhittaa*; *kiikuttaa*
 CVV.CV.tellä: *jöynätellä*
 CVC.CVt.tAA: *lotkottaa*, *mollottaa*; *jonkuttaa*, *ropsuttaa*; *nylkyttää*, *ryskyttää*
 CVC.CV.tellA: *kitkutella*, *nalkutella*; *helkytellä*, *hylkytellä*, *hymptytellä*, *jylkytellä*
 CV.CAh.tAA: *jyrähtää*, *kurahtaa*, *pölähtää*
 CV.Cäh.dyttää: *hörähdyttää*
 CV.Caut.taa: *kavauttaa*, *nasauttaa*, *pamauttaa*; *porauttaa*, *rohauttaa*, *romauttaa*; *hurauttaa*, *kurauttaa*, *tuhauttaa*
 CVC.Cah.taa: *juikahtaa*, *lupsahtaa*, *tupsahtaa*
 CVC.Cah.duttaa: *lopsahduttaa*
 CVC.Cäyt.tää: *rytkäyttää*
 CVCC.Cah.taa: *molskahtaa*

Kaksitavuisten *ttA*-johdoksien, ts. "tavu-tavu-*ttaa*" -tyyppisten verbien, säännölliset *in*-johdokset ovat neutraalisanastossa "tavu-tavu-*tin*" -tyyppisiä (esim. *tuulettaa* ~ *tuuletin*), joten LA:n aineisto on sopusoinnussa Länsimäen aineiston kanssa, vaikka ekspressiivisten sanojen johtosuhteet eivät olekaan säännöllisiä. Joillekin asetelman 3.V verbeille löytyy korrelaatti Länsimäen aineistosta, kuten *jonotin*, *kökötin*, *viilettimet*, *lotkotin*, *nylkyttimet* (Länsimäki 1987, sanahakemisto 318—).

Taipumus samakaavaisuuteen ilmenee myös SMSA:n lause-esimerkeissä, joissa toistuu usein kaksi tavu- ja johdinrakenteeltaan samanlaista ekspressiivistä verbiä tai nominia. Vrt. myös *jytikäisiä* — *jötikäisiä*, *ryhissä* — *röhissä*, *urissa* — *ärissä* (Ruoppila 1934: 24).

Teu on niin vilu, jotta leuat tutajaa ja hampaat lotajaa (Sylvia Äystö 1961). — Laih hytäjyttää ja tutajuttaa vaik on uusi kirkkokaati [esiliina] (Elna Rintala 1966).

Hin ne [rippikoululaiset] värisi ja tutisi ko pap kysel [kinkereillä] (Pirkko Vuorenpää 1978); Nas no on se nyn nii lujastik kiinnes siin ettei se sunkaa tutise eikä tarise (P. Tuomenoja 1930); Saari — — kyllä siinä vilu puistaa ja koko mies hytisöö ja tutisoo [kuin] säikähtynyt jänis (Semmi Heimonen 1966); Sot ei se ukki vapissu' eikä tutissu [kahvikuppia pidellessäänkään] (Lauri Lounela 1964); Ver se tut'isoo ja värisöö (Astrid Reponen 1930).

KanN siell on nyt lampaeta, vae mitäs siell on kilekattamassa ja kalakattamassa (Oskari Kuitunen 1922). — Hali nii sä olek ku mustalaise hevone, kaikemoisek kilkuttime ja kalkuttimek kaulas [”kiliseviä esineitä”] (Jalmari Lahti 1908); Iit kaikellaisii kilkuttimii ja nalkuttimii aisas (Aino Oksanen 1926–1930).

Monissa maailman kielissä ekspressiivisillä sanoilla on oma morfologinen kaavansa. Esim. eteläamerikkalaisessa guaranín kielessä onomatopoeettiset verbit ovat tyyppiä $CV_1rV_1rV_1$, ja ne muodostavat samantapaisia sarjoja kuin suomen $CVCise$ -verbitkin: esim. *piriri — tiriri — xiriri — wiriri* (vrt. *piristä — tiristä*); *piriri — perere — pororo — pärärä* (vrt. *piristä — porista*) jne. (Langdon 1994: erit. 96–97). Nigerianlaisessa jorubassa on sellaisia ekspressiivisiä sarjoja kuin *rogodo — rógódó — rugudu — rúgúdú*, jossa *r-g-d* kannattaa yleismerkitystä ”largeness” (Childs 1994: 183, 194 ja siinä mainittu kirjallisuus); tämä on vastaava järjestelmä kuin esim. suomen *kakkare*-sikermä (s. 98).

b) Alku- ja sisäsointu, reduplikaatio

Ekspressiivisten sanojen äänteellisen variaation yksi piirre on se, että ne mukautuvat helposti alku- ja sisäsointuun. Esim. sananparressa ”jolla ei ole *kirkkokimputtimia*, sillä ei ole *riihirimputtimia*” yhdyssanojen ekspressiivisissä perusosissa esiintyy paljon variaatiota, mutta ne ovat aina määriteosiensa mukaisesti *k-* ja *r-*alkuisia (*kimputtimet — rimputtimet, kemputtimet — remputtimet, kenkuttimet — renkuttimet* jne). Vastaava ilmiö esiintyy myös attribuutin ja ekspressiivisen sanan yhdistelmissä, kuten *reätälillä reksottimet; miestä myöten melkuttimet; jyväsyojä jylykuttimet; petäjistä peklottimet; katajaiset kalkuttimet* jne. (Länsimäki 1987: 238–240, 259–260.) Tämäkin Länsimäen havainto on yleistettävissä muihinkin ekspressiivisiin sanoihin kuin hänen aineistoonsa, vrt. *kesä tullak kellittää, lehmät mehtääm mellittää* (Rytkönen 1935: 101) ja seuraavia esimerkkejä:

Isok Mit on uuhuusen ukertamisesta jos ei karoonen [= pässi] kakerra (Vaasan Jaakkoo: 165); Äyr [arv.] koivuiset kokkerot katajaiset kakkerot siin keskel keikuttimet siin niinest niti natimet hienost o hiti vetimet petäjäst o perselauta [kangaspuut] (Amalia Lemetti 1967); Sak kuulin kellon kilkahukse, porokellom poukahukse (Lauri Hakulinen 1923); PyhVI [lorua:] tuota tuota tukkeroista, kanamuna kakkeroista (Anni Toiviainen 1932); Pari veikkonev venettä vesti, kilkkavalla kirvehellä, kalkkavalla kassaralla (Väinö Pajari 1927); Kiih Olli molli molokasilimä, kiven alla kilikasilmä (R.E. Nirvi 1935); Maan Jussi pussi puuta nussi, kekäleetä kelekuttel, kannompäetä kalakuttel (Ahti Rytkönen 1924); Kall koira haukkuu kolkuttelloo, mäen alla mänkyttellö — (Alli Laiho 1938).

Myös neutraalissa sanastossa alkusointu on yleistä, mutta tällöin ei ole kyse äännerakenteen labiiliudesta vaan siitä, että samanalkuiset sanat hakeutuvat samoihin syntagmiin, ks. Hakulisen (1979: 486–495) esimerkkejä alkusointufraseologiasta: *Aatamin aikainen, auta armias, heittää*

henkensä, hiiren hiljaisuus, hullua hurskaammaksi jne.

Alku- ja sisäsointuun rinnastuu myös osittainen tai täydellinen reduplikaatio. Rytkönen esittää myös reduplikaatiomuotoja, jotka hänen mukaansa ovat peräisin yhdysinterjektioista, kuten *pupu, puputtaa, papattaa, höhöttää; patpattaa, kotkottaa* (Rytkönen 1940a: 34–35; ks. myös Penttilä 1963: 258). Kettusella (1927: 22) on esim. *suutuksissa saatuksissa, hyörin pyörin, huiskin haiskin*; Hakulisella (1979: 494) *hujan hajan, kipin kapin, mullin mallin, nipin napin jne.*

Sam kalut on kikkarin kakkarin, niinkun kiilivän karjam paska (P. Lietzén 1945); *Heino sill on sittem mukan kaikellaist nujua ja tuljua* [kaikenlaisia tavaroita, *mullkua ja tulkkua*] (Gunnar Tuominen 1912); *KanN vaekka ne semmoeser rämyyn kanssa tekkö sitä työtä, ni ei ne tulokset kuitenkaat tahor riitteek kilekkii eikä kalakkii* (Oskari Kuitunen 1917); *Perh oli päässäjä ja käveli semmosta tuuterin taateria* — (Väinö Laajala 1931).

Osittainen tai täydellinen reduplikaatio on yleistä monien eri kielten ekspressiivisessä sanastossa (Hinton et al 1994b: 9; esim. englannista Malkiel 1990: 167–170; japanista Hamano 1994: erit. 156; Afrikan kielistä Childs 1994: 186).

c) Interjektiot

Vaikka ekspressiivisten verbien ja nominien rinnalla kiistatta onkin usein myös samaa juurta oleva interjektio (vrt. s. 14), näiden suhdetta tuskin voi selittää tavanomaisin johto-opillisin keinoin. Vaikka interjektiot joskus voivat käydä formaalisesti yksiin teoretisoidun juuren kanssa, on liian mekaanista ajatella, että ne edustaisivat konkreettista kantasanaa, josta verbit ja nomininit olisi sitten johdettu, tai että interjektiot olisivat takaperoisjohdoksia. Pikemminkin kyse on siitä, että samaan ekspressiiviseen pesyeeseen voidaan muodostaa eri sanaluokkiin kuuluvia sanoja kulloistenkin syntaktisten tarpeiden mukaan. Tässä mielessä ekspressiiviset interjektiot (imitatiivit) rinnastuvat taipumattomiin tai vajaaparadigmaisiin sanoihin, kuten konjunktioihin tai adverbeihin. — Suomen kielen interjektioista ja imitatiiveista on laajahko luettelo Penttilän kieliopissa (1963: 500–504); esimerkkejä ekspressiivisten sanojen kanssa “samavartaloisista” interjektioista on esittänyt myös Hakulinen (1979: 327).

Pern se sano kilk kalk ikä sep (Vilho Myrsky 1927); *Isoj ei menny' rikki* [kahvikuppi] *va ikka meni kilin kalin pitkin laattiaa* (O.V. Haaramo 1908); *Oriv* [lapselle:] *kuules kuinka kellot sannoo kilin kalin kilin kalin* (Sefa Erkkilä 1924); *Kiih* [opettajatar putosi portaita alas:] *piä pah kol'in kollii, ihan sil'imissä mual'ima musteh* (R.E. Nirvi 1937); *Juv lampaan kello pannoو että kili kili* (L. Kettunen 1906); *Perh vasara tuli kilin kolia katolta alas* (Väinö Laajala 1931).

d) Äänteet

Usein samaa tai samantapaista tarkoitetta kuvailevissa ekspressiivisissä sanoissa käytetään tiettyjä äänteitä keskimääräistä useammin (esim. Länsimäki 1987: 261–263); tämä käy myös ilmi asetelman

4.IV (s. 64) suksia kuvailevista ekspressiivisistä sanoista, joissa *l*, *p* ja *s* ovat yleisiä. Lauseopin arkiston ekspressiivisistä verbeistä (asetelma 4.V, s. 65) vastaavaa systemaattisuutta ei löydy, mikä onkin odotuksenmukaista, koska aineisto on semanttisesti kirjavaa. — Määrä-äänteitä suositaan tai torjutaan usein eri kielten ekspressiivisessä sanastossa, mutta tällaiset tendenssit ovat vahvasti kielikohtaisia ja konventionaalistuneita. Usein ekspressiivisissä sanoissa tavataan sellaisia äänteitä tai äänneyhtymiä, jotka ovat muuten kielessä harvinaisia, eivätkä ne välttämättä noudata samoja segmentaalisia, fonotaktisia tai prosodisia rajoituksia kuin neutraalit sanat (Hinton et. al. 1994: 6–7, 9; Childs 1994: 181–185.) Joissain kielissä ekspressiivisessä sanastossa käytetään sellaisia äänteitä, jotka ovat kokonaan tuntemattomia neutraalissa sanastossa (esim. Silverstein 1994: erit. 43; Alpher 1994: 162–163), tai jotka tunnetaan lisäksi vain lainasanoissa (vrt. s. 74).

Vaikka äänteet ovat sidoksissa tarkoitteeseen ja lisäksi eri kirjoittajilla on eri käsityksiä siitä, mitkä äänteet ovat ekspressiivisissä sanoissa suosittuja, joitain yleistyksiä voidaan silti yrittää tehdä suomen kielen osalta. Konsonanteista *k* näyttäisi olevan yleinen sekä yksin että eri konsonanttiyhtymien osana, varsinkin sanan sisällä. Lehtisen (1979: 260–261) mukaan “kantasannattomille” **AiδA*-verbeille on tyypillistä raskas vartalokonsonantisto (esim. *helkkää*, *helskää*, *ropsaa*), jossa on “huomiota herättävän usein” jäsenenä *k* tai *kk*, mikä tukee käsitystä niiden ekspressiivisestä alkupe-
rästä. Rytkösellä (1940a: 15) on esimerkkejä *ts(k)* ~ *t's(k)*, *rs(k)*-yhtymistä, kuten *lats(k)ahtaa*, *rits(k)ahtaa*, *nitskahtaa*, *jets(k)alleen*, *kär(sk)y*. Myös Nikkilän (1998a: 88–90, 96) esittämässä suffiksinvaihtotapauksissa on suffiksit *-kkV* ja *-skV*, kuten esim. *herkkä*, *kolkko*, *kalkku* (vrt. *hereä*, *kolea*, *kalu*); *penska*, *pulska*, *korska* (vrt. *peni*, *pullea*, *korea*). Nikkilä (mts.) esittää kaikkiaan kaksikymmentä suffiksia, joista kuudessa on *k*. Vastaavia esimerkkejä, joissa *k* on yleinen elementti, voidaan esittää sekä murteista että nykypuhekielestä, esim. kuoritun maidon nimitykset *latku*, *letku*, *pletku*, *litku* (Länsimäki 1975: 274); *renkku* 'rengas', *punkku* 'punaviini'; *talkkari* 'talonmies', *telkkari* 'televisio'; *kuorkki* 'kuorma-auto'; *urkka* 'urheilu' jne. (Anttila 1977: 31, Nahkola 1999: 205; vanhojen sananmuodostuskeinojen ja nykypuhekielen “slangijohtimien” yhtäläisyyksistä erit. Nahkola 1999: 212).

Sekä alku- että sisäkonsonanttina suosittuja ovat myös *h* ja *r* (Länsimäki 1987: 261; Kiviniemi 1971: 26). Kalevi Koukkusen (1993: 283) mukaan SSA:n *h*-alkuisesta omapohjaisesta sanastosta peräti 39% on “deskriptiivis-onomatopoeettista”. — Myös Austerlitzin (1994: 255) mukaan *h*, *k* ja *r* ovat yleisiä; hänen tuloksensa ovat samantapaisia kuin Kiviniemellä, koska kummankin aineisto koostuu *CVCise*-verbeistä (ks. s. 50). — *h*-alkuiset verbit näyttävät olevan yleisiä myös LA:n aineistossa, jossa niitä on kaikkiaan 10 kappaletta 71:sta eli n. 14% (ks. asetelmaa 4.III); muita suosittuja alkukonsonantteja ovat *j* ja *r* (kumpiakin 8 eli 11%). Luvut ovat samansuuntaisia kuin Kiviniemellä, jolla *h*:n osuus alkukonsonanttina on 13 %, *j*:n 9% ja *r*:n 11%.

Vokaaleista erityisen suosittu on *ö*, jonka on jopa oletettu ilmaantuneen vokaalisysteemiin lähinnä ekspressiivisen sanaston välityksellä; muutkin labiaalit (*o*, *u*, *y*) ovat yleisiä. Sen sijaan *e* näyttäisi olevan harvinainen. Myöhäsyntyisen *ö*:n suosio sopii hyvin siihen, että ekspressiivisissä sanoissa tavataan usein vierasperäisiä tai muuten epätavallisia äänneitä tai äänneyhtymiä]; myös *h* on suomessa suhteellisen nuori. (Kiviniemi 1971: 29 ja siinä mainittu kirjallisuus; Länsimäki 1987: 263–264; Austerlitz 1994: 249–255.) — LA:n aineistossa on 7 *ö*:n sisältävää ekspressiivistä verbiä: *hörähdyttää*, *jöynätellä*, *kököttää*, *köntätä*, *pöhriä*, *pöllyyttää* ja *pölähtää*.

4.4.4. Ikä ja levikki

Ekspressiivisiä sanoja on tyypillisesti pidetty suhteellisen nuorina (esim. Erkki Itkonen 1966: 80, 394, Häkkinen 1985: 103, Länsimäki 1987: 258, Kulonen 1996: 25). Niinpä ainakin epäsuorana todisteena ekspressiivisestä alkuperästä on pidetty sitä, että sanaa ei ole voitu etymologioda lähisukukieliä kauemmas (Lehtinen 1979: 258–259) tai sille ei ole voitu esittää selvää kantasanaa (Räisänen 1978: 339; vrt. Länsimäki 1987: xxvii). Tämä on tietenkin sopusoinnussa sen kanssa, että ekspressiiviset sanat ovat tyypillisesti ”epäsäännöllisiä” ja varioivat paljon: tällöinhän niitä on vaikea etymologioda. Kehäpäätelmän vaara on silti aina olemassa silloin, kun selittämättömyys voi johtua yhtä lailla selitettävästä ilmiöstä kuin selityskeinojen riittämättömyydestäkin.

Maija Länsimäen (1987: 231) mukaan murteiden *in* : *ime* -johtimisilla ekspressiivisillä sanoilla ei yleensä ole selvää alueellista levikkiä. Valtaosa hänen aineistostaan onkin sellaista, että saman muotoisesta ja merkityksisestä sanasta on tiedonantoja vain muutamasta pitäjistä. Vähintään kahdestakymmenestä pitäjistä tunnetaan ainakin *killutin*, *killutin* ja *päristin* (mts. passim., sanahakemisto 318—), mutta tiedonannot ovat hyvin hajanaiselta alueelta. Tätä ei kuitenkaan voi yleistää kaikkiin ekspressiivisiin sanoihin. Länsimäen esittämä hajanainen levikki on tyypillinen läpinäkyville yhdyssanoille tai johdoksille (esim. Tuomi 1989: 29–34). Muilla kuin *in* : *ime* -johtimisilla ekspressiivisillä sanoilla voi olla hyvinkin selvä alueellinen levikki. Esimerkiksi verbillä *latmistaa* ’juosta, mennä kiireesti ym.’ on Rytkösen mukaan tunnettu hyvin selvärajaisella alueella etupäässä Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa. SMSA:n myöhemmätkin tiedonannot, jotka eivät ole olleet Rytkösen käytössä, ovat samalta levikkialueelta. (Ks. karttaa 1). Rytkösen *tm*-sanoissa on useita sellaisia, jotka on tunnettu pääasiassa vain savolaismurteiden alueella, kuten *votmakka* (mts. 84), *vitmake* (mts. 96) ja *litmakka* (mts. 126).

Ekspressiivisiä sanoja on pidetty leimallisesti savolaisena tai itämurteisena piirteenä (esim. Tuomi 1989: 58). Ekspressiivinen sanasto onkin ilmeisesti laajempi ja sen käyttö on monipuolisempaa itä- kuin länsimurteissa. Kuitenkin monet ekspressiiviset sanat tunnetaan koko suomen kielen alueella — monet lähisukukielissäkin — ja koloratiivikonstruktiostakin on esimerkkejä kaikista

suomen murteista (s. 58–60). Mitään tietyyntyyppistä levikkiä ei siis voi pitää juuri ekspressiivisille sanoille ominaisena. — Ekspressiiviset sanat on myös liitetty “alkuperäiseen”, “luonnonvaraiseen” kulttuuriin ja kielimuotoon. Hakulisen Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksen aiemmissa painoksissa pidettiin itä- ja länsimurteiden eroa yleisemminkin kulttuurien eroista johtuvana (vielä 3. painoksessa 1968: 262; Savolainen 1999: 68); vastaavasti Childs (1994: 195) mainitsee, että Afrikan kielten ekspressiivisten sanojen käyttö korreloi negatiivisesti “länsimaalaistumisen ja kaupungistumisen” kanssa. Kun puhekieltä standardoidaan kirjakieleksi ja kulttuuri muutenkin yhdenmukaistuu, samalla vähenee variaatio, joka on juuri ekspressiivisille sanoille tyypillistä. Niitä ei joko oteta kirjakieleen ollenkaan tai ainakin niiden variaatio tasoittuu, jolloin niiden ekspressiivisyydenkin vähenee. (Vrt. Ruoppila 1934: 32.)

“Miten paljon kaikesta siitä, mikä nykyään on kielessä sosiaalista ja normatiivista, on alkuaan ollut yksilöllistä ja tilapäistä, muodoltaan ja merkitykseltään vakiintumatonta?” (Ruoppila 1934: 34.)

4.5. Ekspressiiviset sanat semiotiikan ja kognitiivisen kielitieteen näkökulmasta

Edellä on jo mainittu, että ekspressiiviset sanat ovat ongelmallisia erilaisten kielitieteellisten teorioiden kannalta (s. 11, 47–48). Niitä onkin käsitelty enemmän deskriptiivisessä käytännön kielen kuvauksessa kuin teoreettisesti. Raimo Anttila (1976, erit. 1977) on tulkinut suomen ekspressiivistä sanastoa semioottisesti.

Eräs perustavanlaatuisista semioottisista prosesseista on valinta. Ensimmäinen valinta (kielellisten merkkien jako) on jako diakriittisten merkkien (fonologia) ja sisällön välillä, toinen on jako kieliopillisten ja leksikaalisten muotojen välillä, ja kolmas on jako ekspressiivisten ja neutraalien muotojen välillä. Kieli voi käyttää samoja keinoja erotellakseen sekä kieliopilliset että ekspressiiviset muodot “symbolisesta päälinjasta”: esim. englannin vahvat verbit (*drink—drank—drunk*) ja ekspressiivisten sanojen vokaalivaihtelu (*clink—clank—clunk*). (Anttila 1976: 130; 1977: 33–35; 1989: xi–xii.) Suomessa tällaista yhtäläisyyttä ei ole, mutta toisaalta on ilmeistä, että ekspressiiviset sanat eroavat neutraalista sanastosta, paitsi merkityksensä, myös morfologis-fonologisten piirteidensä perusteella (ks. s. 53–54). — Koska ekspressiiviset sanat voivat muuttua normaaliksi sanastoksi, siirtyvät niiden erityispiirteetkin normaalin sanaston ominaisuuksiksi. Tällöin kieli pyrkii koko ajan löytämään uusia keinoja, joilla se voi merkitä ekspressiiviset muodot muusta sanastosta poikkeavaksi. Vierassanat palvelevat tätä tarkoitusta tarjoamalla uutta materiaalia, josta valinta voidaan tehdä: äänneitä ja äänneyhtymiä, tavorakenteita, sanahahmoja jne.

Semiotiikan käsitteet ikoni, indeksi ja symboli ovat tulleet lingvistiikassa yleiseen käyttöön, ja lingvististen merkkien mainitaan olevan yleensä nimenomaan symbolisia, kun taas ekspressiiviset sanat, varsinkin onomatopoeettiset, ovat ikonisia. Ikonisuus tai symbolisuus on kuitenkin vain yksi merkin kolmesta "kulmasta". Tarkempi jaottelu on merkkitrikotomia (kaavio 1).

Kaavio 1. Merkkitrikotomia. (Anttila 1976: 129; 1989: x.)

	1. Merkki mahdollisuutena	2. Merkki todellisuutena	3. Merkki sääntönä/lakina
I merkki suhteessa itseensä: signans	kvalimerkki (tone)	sinmerkki (token)	legimerkki (type)
II merkki suhteessa objektiin (referenttiin): signatum	ikoni	indeksi	symboli
III merkki suhteessa interpretanttiin: signification	reema	disentti	argumentti

Kaaviosta johdetaan erilaisia täysisiä merkkejä siten, että valitaan III riviltä yksi sarake, II riviltä toinen ja I riviltä kolmas. Ekspressiiviset sanat ovat tyypillisesti muotoa III1-II1-I2 tai I3, ts. ne sijoittuvat I riville ja 1. sarakkeelle ("ensiyskenttä"). Kvalimerkki edustaa merkkiä pelkkänä laatuina, sisäisen objektin (referentin) kannalta se edustaa puhdasta ideaa tai kvaliteettia, ja ulkoisen objektin kannalta se on abstraktiivinen, mahdollisen merkki. Kvalimerkki ei siis viittaa niinkään konkreettisiin esineisiin, vaan niiden mahdollisiin ominaisuuksiin. Tämä sopii yhteen sen kanssa, että ekspressiivisille sanoille on vaikea määrittellä täsmällisiä merkityksiä (s. 58) ja koloratiivikonstruktiossa niiden rinnalla on neutraali sana, esim. *pojan kelkkura, kävellä kelkkerehtää*. Kaikki pojat eivät ole *kelkkuroita* eikä kaikki käveleminen ole *kelkkerehtimistä*; ekspressiivinen sana kuvaa poikaa ja kävelemistä niitä tietyissä olosuhteissa, tietystä näkökulmasta. Ikoni edustaa referenttinsä puhtaasti abstrakteja ja formaaleja piirteitä kuvina (diagrammeina). Sisäisen interpretanttinsa kannalta se on hypoteettinen, ulkoisen interpretantin kannalta emotionaalinen. Se on siis aina vertaus, metafora, ja siihen suhtaudutaan tunteenomaisesti (vrt. s. 56–57). (Anttila 1976: 128–129; kaavion tulkinnasta yleensä Anttila 1989: x–xi.)

Koska ekspressiiviset sanat ovat tyypillisesti ikoneita, niiden äänneasun ei tarvitse olla sen spesifisempi kuin merkityksenkään. Äänneasun ei kuitenkaan voi olla mitä tahansa, koska myös ekspressiivisillä sanoilla on oma sanahahmonsensa (s. 20–22), ne ovat "samakaavaisia" (s. 64–66). Sanahahmo on taas alemmalla tasolla oma lakinsa, jota yksittäisten sanojen tulee noudattaa. Esim.

suomen *kihistä*–*kähistä*–*köhistä*-verbien kanoninen hahmo on *kVhistA*. Sen voidaan ajatella olevan tässä taulukossa tyyppiä III1-II1-I3, remaattis-ikoninen legimerkki eli yleinen diagrammi. Koska se on legimerkki, sen suhde itseensä on lainomainen: ts. sanahahmo merkitsee tiettyä asiaa. Mutta koska se on ikoni, sen muoto kuvaa merkitystä ja muodon häilyvyys merkityksen häilyvyyttä. Legimerkin konkreettinen edustuma on sinimerkki, esim. *köhisee*. Viimein kvalimerkki III1-II1-II on puhdas laatu, siis tässä tapauksessa vokaali *ö*, joka kuvaa tietynlaista äänen vivahdetta. Ikonisuus ei suinkaan välttämättä tarkoita mekaanista vastaavuutta äänteen ja ilmiön välillä, vaan se on aina abstraktia. Diagrammissakin on siis symbolisia aineksia. (Anttila 1976: 130; 1977: 35–36; 1989: xii.)

Semioottisen ja kognitiivisen lähestymistavan välillä on havaittavissa selviä yhtäläisyyksiä (vrt. Leino 1993: 22; Anttila 1981: 16; 1991: erit. 28–31; perheyhtäläisyyden käsitteestä ks. Anttila 1974: 336). Esimerkiksi edellä esitetty suhde legimerkin ja sinimerkin välillä on samantapainen kuin kognitiivisen kielitieteen skeeman ja elaboraation suhde. Kognitiivisessa kieliopissa skeemat ovat yleistyksiä, jotka koskevat konventionaalisia ilmauksia. Skeemojen pohjalta voidaan edelleen elaboroida uusia ilmauksia. (Esim. Taylor 1989: 65–68; Leino 1993: 40–44, 52, 68; niissä mainittu kirjallisuus; ks. myös s. 23–24.) Diakroniselta kannalta mielenkiintoinen on tietysti suhde sanahahmon (kanonisen hahmon, legimerkin, skeeman) ja yksittäisten sanojen välillä. Voidaanko tietyissä tapauksissa olettaa, että yksittäinen sana on “elaboroitu” eli muodostettu jonkin sanahahmon perusteella, vai onko sanahahmo pelkkä abstraktio, joka voidaan tehdä vain yksittäisten sanojen perusteella? Ekspressiivisten sanojen muodostamat pesyeet ovat ainakin joissain tapauksissa niin säännöllisiä, että voidaan hyvällä syyllä väittää, että sanahahmo todella muokkaa yksittäisiä sanoja. On myös esimerkkejä siitä, että erilähtöiset ainekset ovat mukautuneet tiettyyn sanahahmoon, kuten *tytinä* (s. 85). Toisaalta on ilmeistä, että sanahahmo on voinut alun perin syntyä sattumalta, samantapaisten sanojen uudelleen motivoinnin kautta. Yksittäistapauksissa kronologiaa voidaan siis perustella suuntaan tai toiseen.

Kognitiivinen kielioppi on ekspressiivisten sanojen kannalta erityisen mielenkiintoinen siksi, että se kiinnittää paljon huomiota variaatioon. Leksikaalisten yksiköiden variaatiota – esim. polysemiaa – kuvataan siten, että yksiköllä on sekä semanttinen että fonologinen napa, jotka kumpikin “voidaan analysoida kompleksiseksi kategoriaksi”. Kategorioita voidaan tarkastella skemaattisina verkkoina, joissa on solmuja, ts. ne kuvataan erilaisten skeemojen elaboraatioina ja näiden välisinä suhteina. (Leino 1993: 44, 104, esimerkkejä mm. 141, 142; ks. myös s. 23–24) Skeemaa väljemmän tulkinnan kategorioiden luonteesta tarjoaa prototyyppi, jota on pidetty kielenkäytössä keskeisempänä kuin skeemaa. Prototyyppi on kategoriansa, luokkansa, tyypillinen edustaja, ja muut jäsenet liitetään luokkaan sen perusteella, miten paljon ne muistuttavat prototyyppiä (“perheyhtäläisyys”). Luokkaan kuuluminen on asteittaista; jotkut jäsenet ovat parempia

esimerkkejä luokasta kuin toiset. Merkitykset ketjuuntuvat, ja hyvinkin erilaiset merkitykset voivat liittyä epäsuorasti toisiinsa. (Taylor 1989: 40–46, 65–68, 119; Leino 1993: 107–109, 161; Karlsson 1994: 193–194; niissä mainittu kirjallisuus.)

Korostaessaan liukuvarajaisia kategorioita ja erilaisia verkkomalleja kognitiivinen kielitiede tulee lähelle niitä käsityksiä, joissa leksikko, varsinkin ekspressiivinen, on esitetty toisiinsa liittyvien sanojen verkkona tai ryhmänä. Esim. Rytönen puhuu *tm*-sanojen “järjestelmästä” (1940a: 22), Anttila (1974: 335) “yhtäläisyyksien ja erojen kudoksesta”, Räisänen (1978: 330) “sanarypäistä” ja “sanaperheistä”, Lehtinen (1979: 246) “sanapesyeistä” ja Koponen (1988: 97, 1998a: 57) “verkoista”; Anttilan (1981: 17) mukaan “sanat ovat kentän napoja”, ja myös Länsimäki (1975: 276) puhuu “kentästä”. Äänneasun ja merkityksen vaihtelu on asteittaista, mutta jonkin yhteisen nimittäjän (esim. sanahahmon tai juuren) avulla voidaan abstrahoida kategoria, jonka piirissä olevat sanat vaikuttavat toisiinsa monin tavoin, vaikka ääripäiden välillä olisi suuriakin eroja. Seuraavassa luvussa käsittelem tällaisia kategorioita.

5. LAINATUN JA EKSPRESSIIVISEN SANASTON SUHTEESTA

5.1. Vierasperäisten äänteiden ja sanojen ekspressiivistyminen

Ekspressiivisessä sanastossa esiintyy usein äänteitä tai äänneyhtymiä, jotka tunnetaan muuten vain lainasanoissa. Yleensä tämä ilmiö on selitetty siten, että se on alun perin vierasta vaikutusta. Suomen läntisissä murteissa tällaisia ovat *f* ja sananalkuiset klusiiliyhtymät, jotka on omaksuttu ruotsista, ja itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä soinnilliset klusiilit ja sananalkuinen *tʃ*-affrikaatta, jotka ovat venäjän vaikutusta. (Penttilä 1922: 84–85; Kettunen 1927: 19–20; Ravila 1952: 270–271; Erkki Itkonen 1966: 133–134.) Esim. sm. *sukeltaa*, karj. *tʃukeltoa*; sm. *tipauttaa*, karj. *tʃipahuttoa* ~ *tʃibauttoa*; sm. *mätkähtää*, karj. *mätškätä* ~ *mätškähteä* (Erkki Itkonen 1966: 204–205; SKES s.v. *mätškätä*, *sukeltaa*, *tippa*¹; SSA s.v. *mätškätä*). — Vastaavia esimerkkejä voidaan löytää muistakin kielistä, kuten saksan *tsch* [*tʃ*] (slaavilaisista kielistä) ja *ž* (ranskasta) tai amerikanenglannin *ʃm* (jiddišistä) (Ravila 1952: 267; Anttila 1989:168). Mayakieliin lukeutuvassa huastecissa *s*, *r* ja *rr* tunnetaan vain ekspressiivisissä sanoissa ja espanjalaisissa lainasanoissa (Kaufman 1994: 68, 73; kirjoittaja suhtautuu kuitenkin epäilevästi siihen että nämä äänteet olisi lainattu espanjasta, mts. 74). Ilmiötä on selitetty siten, että harvinaiset, vierasperäiset äänteet ovat jo itsessään ekspressiivisiä. Ne tarjoavat yhden keinon erottaa ekspressiiviset sanat formaalisesti neutraalista sanastosta. (Ks. s. 70.) — Rytönen suhtautuu yleensä epäillen ajatukseen, että vierasperäisiä äänteitä tai äänneyhtymiä käytettäisiin “äänneaalailun välineenä”. Hänen mukaansa *s* ~ *ts* ~ *tʃ*-vaihtelu ei ole vierasta vaikutusta, vaan osoitus kantasuomalaisten “rinnakkaislinjojen” olemassaolosta. Samoin hän torjuu ajatukset siitä, että *tm*-yhtymä olisi kokonaan venäläisperäinen. (Rytönen 1940a: 9–10, 16, 79–80, 183.) Sekä liudennus että affrikaatio ovat yleisiä keinoja ilmaista ekspressiivisyyttä (Austerlitz 1994: 255; affrikaatoista espanjassa Malkiel 1994: 212–213; kreikassa Joseph 1994: 223–226; liudennuksesta japanissa Hamano 1994), joten äännesymboliikka lienee itäisissä itämerensuomalaisissa kielissäkin tukenut *s*, *t* > *tʃ*-kehitystä yhdessä venäjän vaikutuksen kanssa.

Vierasperäisten äänteiden lisäksi myös kokonaisiin lainasanoihin liittyy helposti ekspressiivisiä mielteitä, jotka voivat olla hyvinkin etäällä lähtökielen alkuperäisestä merkityksestä (Ravila 1952: 273; Ullman 1962: 89; Erkki Itkonen 1966: 349–350; Anttila 1976: 128; Childs 1994: 197; Joseph 1994: 231–233). On myös havaintoja, että monikieliset yksilöt voivat käyttää äidinkieltensä ekspres-

siivisiä sanoja muissakin kielissä (Childs 1994: 198). Etymologian kannalta tämä merkitsee sitä, että ekspressiivisyys ja vierasperäisyys liittyvät usein toisiinsa. Kuitenkin on huomautettu, että sekä SKES että SSA eivät tuo tätä näkemystä aina esille, vaan ne ovat taipuvaisia pitämään ekspressiivisiä sanoja omaperäisinä tai käyttämään ekspressiivisyyttä argumenttina lainaetymologiaa vastaan.

— — traditional bias in Fennistics in Finland: maximize inheritance and shun descriptive vocabulary, although assignment to the latter category is not necessarily any explanation at all. — — affective colour secures immediate naturalization, and thus we feel that it has always been there.” (Anttila 1977: 111–112; kyse on *pirskottaa*, *priiskata* jne. -sanojen yhteydestä venäjään, ks. myös SKES s.v. *priiskata* ja SSA s.v. *piristä*².)

“Lainasanojen lähtökieliseen deskriptiiviseen sävyyn tai niiden kuvailevaksi tajuamiseen suomessa ei SSA:ssä huomatakseni ole puututtu” (Nikkilä 1997: 304). — — “Aiheettomalta tuntuu *liiste* ’pitkä puusäie’ -sanan katsominen deskriptiiviseksi sillä perusteella, että sillä olisi yhteyttä *listiä* ’leikata juureksista naatit’ -sanaan. [Joka SSA:n mukaan (s.v. *listiä*) on “ehkä deskr.-lähtöinen”.] Viimeksi mainitun yhteydessä viitataan myös venäjän *list* ’lehti’ -sanan mahdolliseen vaikutukseen; *listiä* voisi kaikei kokonaan perustua venäjän sanaan — —.” (Nikkilä 1997: 306.)

Samassakin sanassa voi olla vaikutteita kummaltakin taholta, ja ekspressiivinen motivaatio on voinut vaikuttaa vierasperäisen sanan merkitykseen tai äänneasuun. (Pulkkinen 1963: 94–95 antaa esimerkkejä SKES:n III osasta; ks. myös Suhonen 1979: 247; Länsimäki 1975: 271–272, 276, 1987: 233–234; Koponen 1988: 96–97; 1998a: 56; Koivulehto 1998a: 243). Tarkastelen kysymystä ensisijaisesti suomen kielen venäläislainojen kannalta.

Ahti Rytkönen (erit. 1937, 1940b) on kiinnittänyt runsaasti huomiota siihen, että venäläisperäisiä sanoja käytetään itämurteissa ekspressiivisesti. Hän esittää ensiksikin sellaisia tapauksia kuin *parran kuontalo*; *vene*, *sängyn lotja* ja *pojan maltsikka*, joissa kiistatta venäläisperäistä sanaa käytetään koloratiivikonstruktion ekspressiivisenä jäsenenä (ks. myös *syödä iesiä* s. 57–58). Toiseksi hänellä on myös rohkeampia rinnastuksia kuten (*tulla, mennä, juosta*) *rutnittaa ~ rutmittaa* (vrt. *rutnikka ~ rutmikka* ’likainen, märkä olento’ < ven. *trúdnik*) ja *laiha sian sirnihtä* (vrt. ven. *černéc* ’munkki’, *černíca* ’nunna’) (Rytkönen 1935: 95; 1937: 100–102; SKES s.v. *sirnitsa*; ks. myös Turunen 1988: 111–112). Rytkösen myöhemmin esittämistä rinnastuksista on SKES:aan hyväksytty lisäksi ainakin *utvia* ’udella, urkkia, tiedustella’ < *otvia* + *utsia* (Rytkönen 1940b: 71; SKES s.v. *utvia*). *Tm*-sanojen osalta Rytkönen esittää vain joitain epävarmoja rinnastuksia, kuten *vosmia* ’ottaa salaa’ (ven. *vozm-* ottaa’), *vetma ~ vetmake ~ vitmake* ’veltto, laiska’ (ven. *védma* ’velho’), joista kummatkin mainitaan myös SKES:ssa (Rytkönen 1940a: 92, 95, 99; SKES s.v. *vetma, vosmia*). Rytkönen oivalsi hyvin, että eri lähtöä olevat ainekset voivat sekaantua toisiinsa:

“Varmaa on, että deskriptiivisten — samoin kuin muidenkin — vaihtelusarjain syntymisessä on eri alkuperää olevien yhteen ja likelle sattuneiden sanojen osuutta.” (Rytkönen 1935: 101.)

“Itämerensuomen *tm*-sanasto — — [on] rahtusen venäjän kieleen pohjautuvaa, suurimmalta osalta omaperäistä. Venäläis- ja omaperäisen aineksen tarkka toisistaan erottaminen ei kuitenkaan ole aina mahdollista. — —

Ilmeisimmältä näyttää, että venäjistä – sikäli kuin sieltä on jotain vaikutusta tullut – on saatu vain kielessä entuudestaan olevan kaltaista ainesta, mikä sitten on erottamattomasti sulautunut viimeksimainittuun.” (Rytkönen 1940a: 183.)

Kun erilähtöiset lekseemit rinnastuvat synkronisesti kielenpuhujan tajunnassa, on tie erilaisille ekspressiivistymille, kontaminaatioille ja ”kansanetymologioille” avoin (vrt. ”sanahahmo” s. 20–22, ”konventionaalinen äännesymboliikka” s. 44–45). Venäläisperäisiä lainoja ovat käsitelleet tältä kannalta Veikko Ruoppila ja Aimo Turunen (ks. s. 32–33). Maija Länsimäellä (1987: 233–234; ks. myös Koponen 1998a: 47) on esimerkkejä siitä, miten alkuaan venäläisperäiset jalkineen nimet ovat mukautuneet omaperäiseen *in : ime* -johdosten systeemiin: *laapottimet, laapattimet* (< ven. *lápót*); *uulattimet, uulettimet, uulittimet, uulottimet* (< ven. *úlegi* jne.). Sirkka-Liisa Hahmo (1994) luettelee 67 *nA*-pääteistä sanaa, jotka ovat slaavilais- tai venäläisperäisiä (taulukko mts. 353–354). Osa näistä on ainakin teoreettisesti langennut yhteen omaperäisten *CVCinA*-tyyppisten sanojen kanssa (ks. s. 85).

Pisimmilleen vietyinä eri alkuperää olevien suhteiden analysointi on voinut johtaa erilaisiin graafisiin esityksiin (esim. Länsimäki 1975: 274; Anttila 1992: 3–4). Hyvin yksityiskohtainen analyysi on Terho Itkosen artikkelissa Karjalais-suomalainen suksiretki (1977; ks. myös SKES, SSA s.v. *potasma*). Itkonen lähtee liikkeelle karjalan *potašva* ~ *potašma* ’potkusuksi’ -sanasta, joka liittyy toisaalta omaperäisiin ilmauksiin *potaltaa* ja *potka*, toisaalta venäjän sanaan *podóšva* ’antura’. Sanan venäläisperäisyyden puolesta puhuu se, että sekä *šma-* ~ *sma-* että *šva-* ~ *sva-*loppuiset sanat ovat karjalassa ja suomessakin hyvin harvinaisia (vrt. *pohtaa* ja *tyteeni, tytenä* s. 52–53). Epäodotuksenmukaiset äännesuhteet Itkonen selittää ”affektin” ja kansanetymologian (*potata*-verbiin assosioitumisen) avulla. ”Näin siis *potašva* ja *potašma* (*potazma*) selittyvät venäjän *podošva*-sanan jälkeläisiksi ensimmäisessä ja toisessa polvessa” (Mts. 30).

Suomen puolella tunnetaan sana tunnetaan mm. asuissa *potaska* ja *potakka*, jotka ovat Itkosen mukaan ”venäjän *podošva*-sanan perillisinä – – kolmatta polvea” (mts. 35). Hän tarkastelee edelleen sanan muita semanttisia ja foneettisia variantteja ja sen ekspressiivistymistä ja kontaminoitumista omaperäisen sanaston kanssa. Mm. *pätäkki, pätäskä, läpäskä, pättävä, lotoska* ja *lotakka* ovat ”neljättä polvea”, *potaska* ”kaiketi jo viidettä polvea” (mts. 46). Itkonen päättyy aina täsmälliseen kaavioon, ”sukupuuhun” (ks. kaaviota 2 s. 78), minkä jälkeen hän toteaa rohkaisevasti:

“– – ekspressiivistyneiden normaalisanon ja puhtaiden ekspressiivisanon historian seurua [ei] aina ole niin toivotonta kuin harvapiirteisen aineiston valossa voi näyttää. Uudet sanat eivät synny ilman kytköksiä entisiin elementteihin, ja nuo kytkökset voidaan joskus täsmällisestikin paljastaa, kun vain saadaa.hankituksi riittävä tutkimusmateriaali.” (Mts. 47–48.)

Käyttämäni asteittainen malli on paljon velkaa Terho Itkosen ”polvi”-käsitteelle, joskin ”polvi” on käsitteenä ”astetta” selvemmin diakroninen ja siis myös etymologinen selitys.

lähtien. Myöhemmin *syltyksi* on kutsuttu myös aladobia, jäykkää, viipaleiksi leikattavaa lihahyytelöä, jota valmistettiin suoraan ruoaksi eikä säilöttäväksi. (Talve 1973: 46.) Esim. vuodelta 1977 Etelä-Karjalan Saarelta on tieto, että *syltty* on tarkoittanut sekä aladobia että "keitettyjä sisälmyksiä, jotka pilkottiin pieniksi ja suolattiin" (Suomalainen 1978: 15).

Sylttyyn verrattuna aladobi on kansanomaisena ruokalajina sangen myöhäinen tulokas. Se tuli tunnetuksi ensin Länsi-Suomessa 1700-luvulla pitoruokana samoihin aikoihin kuin mm. lanttu-, peruna- ja maksalaatikot, kahvi, tee ja sokeri sekä hyytelöt yleensäkin. Pitokokit olivat usein saaneet koulutuksensa kartanoissa tai pappiloissa, ja he levittivät säätyläisten tapoja varakkaiden talonpoikien keskuuteen. Näin aladobi levisi vähitellen juhlaruoksi myös Länsi-Suomen maaseudulle. Itä-Suomen ruokakulttuuri taas sai samoihin aikoihin uusia piirteitä lähinnä Pietarin ja venäläisen huvila-asutuksen vaikutuksesta; näin yleistyivät Kannaksella ja laajemminkin mm. sienet, hapankaali ja tee. (Uusivirta 1998: 11–13, 95.) Ilmeisesti aladobikin on tullut Itä-Suomeen tätä kautta.

Aladobia on tehty erityisesti nuoren vasikan lihasta, mutta myös lampaan päistä ja sorkista (esim. Suomalainen 1978: 37). Aineistossani on tietoja paitsi pikkuvasikan, myös lehmän, sian ja lampaan lihan käytöstä.

Taip roavoa lihast tul' hyvä tytinä mut sikkoakip pantii sekkoa (Marja Tiainen 1961); *KanJ tytinää tehti, jos lehmä tapettii* (Liisa Peltonen 1966). — Suojärvi *lehmän koppuloiz da lambahan peälöiz laitah studehie* (KKSK s.v. *stuteni*).

Aladobi on tunnettu monin paikoin lähinnä pitoruokana, jota on syöty alkuruokana niin häissä kuin hautajaisissakin. Sitä mainitaan syödyn myös pääsiäisenä, kun lehmät poikivat ja pikkuvasikoita teurastettiin runsaasti, samoin syysteurastusten jälkeen (B. Räsänen 1980: 26; M. Räsänen 1980: 135, 144–145; Valonen et al. 1982: 12, 17–18). Myös SMSA:n lause-esimerkeissä on muistumia siitä, että aladobi on ollut pitoruokaa, joka on tullut tunnetuksi vasta suhteellisen myöhään, informanttien muistitiedon aikana.

Jää tytinää laitettii pitoloihi ja kestilöihi ruuvvaks (Toini Ikävalko 1957); *Vahv sitä aikaa ei keittäneet tytinää ollenkaa* (Veikko Ruoppila 1938); *UusVI mitkäs pijot ne o mis ei tytinää oo* (Arvo Peusa 1960); Mik "vuosisadan vaihteessa ruvettiin pikkuvasikan lihasta keittämään sylttyä, *tytinää*, alatoopia, mitä nimiä siitä käytetään" (Jaakko Valkonen 1961).

Aladobilla on useita kansanomaisia nimityksiä, joita on esitellyt yksityiskohtaisesti Matti Punntila artikkelissaan "Punsasta hyytelöön" (1995). Yleisin on *alatoopi* (~ *alatooki*, *alatooppi*, *alatouvi* jne). Idässä yleinen nimitys on *tytinä* eri variantteineen. Ahdasalaisempia ovat mm. etupäässä Lounais-Suomessa tunnettu *sile* ja Kymenlaakson *punsa*. Kirjakielen *hyytelö* lienee suhteellisen myöhäinen, omaperäisistä aineksista luotu sana, jolla tosin on kansanomaistakin käyttöä (rinnalla *hytelö*, *hytelä*,

hytälö, hyytelä, hytläke, hytläskä; ks. SSA s.v. *hyyde*; SMS s.v. *hyytelä, hyytelö*).

Nimitykset ovat etupäässä lainaa (*punsan* etymologia on tuntematon). *Aladobi* ja *sile* ovat ranskalaislähtöisiä kulkusanoja, jotka lienevät tulleet meille ruotsin kautta. *Syltty* (joka siis tunnetaan myös *aladobin* nimityksenä) on ruotsalaisperäinen, keskiaikainen lainasana; ruotsalaislainoja ovat myös pohjalaismurteiden *pylsy* ja *lummuusi*. Venäjään on yhdistetty sekä *tytinä* että Kymenlaaksosta mainittu *petsonkka* (< *pečënka* 'maksa'). (SSA s.v. *aladobi*; Ruoppila 1986: 38; Grönholm 1988: 152; Punttila 1995: 95–96.) *Aladobin* nimitysten kahtalainen alkuperä tukee edellä mainittuja kulttuurihistoriallisia päätelmiä, joiden mukaan *aladobi* on levinnyt Suomeen sekä lännestä että idästä. — Lisäksi aineistossa on sellaisia ilmeisen satunnaisia, joskus leikkimielisiäkin 'vapisemiseen' liittyviä ilmauksia kuin *tutiseva, vapiseva, hytisevä* jne. (ks. myös B. Räsänen 1980: 120–121; Punttila 1995: 96), joista tarkemmin ks. s. 86.

5.2.2. *Tytinä* ja sen eri variantit

Tytinä ja sen eri variantit tunnetaan yhtenäisellä alueella luovutetussa Karjalassa, Kymenlaaksossa, Etelä-Savossa ja Pohjois-Karjalan eteläosissa, linjan Lapinjärvi — Iitti — Mäntyharju — Mikkeli — Heinävesi — Liperi kaakkoispuolella (ks. karttaa 2). — Etelä-Karjalan museo järjesti 1977 kansanomaisia ruokalajeja koskevan kyselyn, johon saatiin tietoja kaikkiaan 22 pitäjältä nykyisen Etelä-Karjalan maakunnan ja luovutetun Karjalan alueelta. *Tytinä* mainittiin 11 pitäjältä. (Suomalainen 1978: 51–52.) Nimitys esiintyy muissakin perinteisiä ruokalajeja esittelevissä teoksissa (esim. B. Räsänen 1980: 120; M. Räsänen 1980: 198). — Yleisimmin *tytinä* tarkoittaa juuri *aladobia*, mutta joskus *tytinäksi* on nimitetty pelkkää hyytynyttä lihalientä, niin että esim. Kymenlaaksossa on puhuttu *punsan tytinästä*, jolloin *punsaksi* on nimitetty syltyn lihapaloja. Myös *stúdeň*-sanalla voi olla sama merkitys, esim. Dal' (s.v. *stúda*): "zastužennyj gov'azyj ili rybyj navar" ('jäähdytetty naudanliha- tai kalaliemi').

Vla kyl mie sit punsaa niiv vähän otin — — paljast tytinäähän mie enämmäkseh söin (SKM: 254); *Lav kylhä se syltty on hyyvää ku siin on tyytenijää seas* (Brynolf Klaus 1960).

Tytinä on yhdistetty venäjän sanaan *stúdeň* 'aladobi' (verbistä *studit'* 'jäähdyttää'). Ensimmäisen kerran etymologian mainitsee Väinö Karvinen (1910: 11), joka antaa *tytinälle* merkitykseksi yksinkertaisesti 'liharuoka'. Veikko Ruoppila mainitsee *tytinän* 'aladobi, lihahyytelö' kirjoituksessaan kannakselaiskirjailija Unto Seppäsen tyylistä (1958: 22) ja selittää sen niin ikään venäläislainaksi. Ruoppilan mukaan (ib.) *tytinä* on "kansanomaisena ruokalajina verraten myöhäinen mutta oli 1930-luvulla Kannaksella yleisesti tunnettu".

SKES mainitsee niin ikään venäjän originaalin, mutta lisää: "mahd. kansanetymologisesti

liittynyt sanoihin *tytistä* 'väristä, hytistä, vapista', johd. *tytinä* — —" (SKES s.v. *tytinä*; V osa ilm. 1975). Myös Sirkka-Liisa Hahmo (1994: 286–287; ks. myös Koponen 1995: 221) ja Matti Punttila (1995: 96–97) esittävät sanan venäläisperäiseksi. Hahmo luettelee vastineita vatjasta ja inkeroisesta, Punttila myös virosta ja karjalasta. Kumpikin huomauttaa myös *tytistä*-verbistä. Karvinen ja Ruoppila eivät sen sijaan mainitse tätä "kansanetymologista" tulkintaa lainkaan.

Tytinä-sanan eri varianttien suhde originaaliin vaihtelee. Ne voidaan asettaa jatkumoon, jonka toisessa päässä on äänteellisesti odotuksenmukainen variantti, toisessa päässä jo vahvasti muihin sanoihin assosioituvat variantit: ven. *stúderŭ* > sm. (*stuteni*, *tuteni*); *tyyteni*, (*styyteni*, *tyyteniä*); *tyytenä*, *tytenä*; *tyytinä*, *tytinä*; *tyytinki*, *tytinki*, *tyteeni*, *tyyteli*, *tytelö*. (Sulkeissa esitetyt variantit on dokumentoitu suomen kielen alueelta, mutta ne ovat todennäköisimmin lainaa muista ims. kielistä.) Seuraavassa esityksessä variantit on jaettu kolmeen asteeseen; kartassa 2 eri symbolit esittävät eri asteita.

5.2.2.1. *tyyteni*, *tytenä*, *tyytenä*

Venäjän *stúderŭ*-sanan odotuksenmukainen vastine suomen itämurteissa olisi **tuuteni*, josta ei aineistossani kuitenkaan ole mainintoja. Impilahdelta, Suojärveltä ja Salmista on tiedonantoja varianteista *tuteni* ja *stuteni*, mutta ne ovat ilmeisiä karjalaisuuksia. Karjalan kielessä tunnetaan yleisesti *studerŭ*; tietoja on mm. Suojärveltä ja Salmista (KKSK s.v. *stuteni*). Karjalaisperäisiä ovat myös joissain perinneruokakirjoissa esiintyvät *studenŭ* ~ *stuteni* -nimitykset (esim. M. Räsänen 1980: 198).

Suomalaiset *tytinä*-sanan variantit ovat kuitenkin lähes poikkeuksetta etuvokaalisia (*tut-*alkuisista ks. lukua 5.2.3). Substituutio ven. *u* > sm. *y* on odotuksenmukainen silloin, kun originaalin *u*:n edellä on liudentunut konsonantti. Vaikka venäjän vokaalijärjestelmässä ei ole etuvokaaleita, vokaalit ääntyvät etisinä liudentuneiden konsonanttien jäljessä, mikä näkyy joissain suomalaisissa vastineissa (esim. *pätäk* < *paták*, *räät* < *rad*; Plöger 1973: 151, 170, 267; ks. myös s. 32 vokaalisointuun mukautumattomia tapauksia). Sanassa *stúderŭ* on kuitenkin liudentumaton konsonantti *u*:n edellä.

Paitsi suomessa, myös virossa (*tüdin*, *tüüdinä*, *tüüden*, *tüding*, *tüdinges*), vatjassa (*stüüteni*) ja inkeroisessa (*stüüteni*, *stüüdeniä*) sana on säännöllisesti etuvokaalinen; virossa takavokaalinen poikkeus on VMS:n mainitsema *tudin* (Hahmo 1994: 286; Punttila 1995: 96–97; VMS s.v. *tüdin*). Sana on niin nuori, että se ei ole voinut saavuttaa näin laajaa ims. levikkiä muuten kuin lainautumalla erikseen useammalle taholle. Etuvokaalisuutta ei siis voi selittää suomessa (tai missään muussakaan yksittäisessä ims. kielessä) tapahtuneen satunnaisen, epäsäännöllisen kehityksen avulla, vaan sen täytyy johtua originaalista.

Varteenotettava mahdollisuus on, että originaalissa olisikin ollut — toisin kuin venäjän yleiskielessä — liudentunut *r'*. Viitteitä tällaiseen löytyykin venäläisistä lähteistä. Dal'in sanakirjassa (s.v. *stúda*) on sekä muoto *stúderh* että *st'úderh*. Samaan etymologiseen yhteyteen kuuluvat myös *stúdennyj* ja *st'údeno* 'kylmiä', jotka Preobraženskij (s.v. *studit'*) mainitsee etymologisessa sanakirjassaan nimenomaan pohjoisina variantteina.

Toinen mahdollisuus on, että *u* olisi jostain muusta syystä ääntynyt niin etisenä, että se olisi voitu substituoida ims. kielissä *y*:llä. Vokaalin jälkeinen konsonantti on liudentunut ja sanan kaikki konsonantit ovat dentaaleja, joiden ääntöpaikka on suhteellisen etinen. Kiistattomia rinnakkaistapauksia ei ole helppo esittää, koska epäodotuksenmukaiset etuvokaalit voidaan usein selittää myös vokaalisoinnun avulla (vrt. Kalima 1952: 59–60). Kettunen (1927: 25) tosin mainitsee, että "setukaismummo" käytti ylioppilaasta sanaa *tüdenk* "kai venäl. ääntämistä lähennellen" (vrt. ven. *studént*). Oli selitys mikä tahansa, se ei koske kaikkia ims. kieliä. Karjalan vastineet ovat takavokaalisia ja *t* on niissä liudentumaton, joten ne perustuvat yksiselitteisesti venäjän yleiskieleen.

Odotuksenmukaista **tuuteni*-varianttia lähinnä on *tyyteni*, josta on mainintoja lähinnä Luoteis-Laatokan murteiden ja Sortavalan siirtymämurteiden alueelta, lisäksi Kiteeltä. Yhteys venäjään on ilmeinen; ainoa oudoksuttava seikka on etuvokaalisuus. — Aineistossani yksittäiset *tyyteniä* (Lavansaari) ja *styyteni* (Kallivere) heijastavat ims. kielten välisiä kontakteja. *Tyyteniä* muistuttaa inkeröisen *stiiüdeniä*-sanaa, ja kuten edellä on mainittu, *styyteni* tunnetaan myös vatjassa ja inkeröisessä.

Kurk vaskan lihast suap hyvviä tyytenii (Toivo Immonen 1962); Harlu sijan päästä ku keittää, ni siintä suapi makiita [= maukasta] tyytenii (Maija Jaatinen 1961); Kite vasikasta keitetii tyytenii (Leena Makkonen 1968).

Lav kylhä se syltty on hyyvää ku siin on tyytenijää seas (Klaus Brynolf 1960).

Kall Martim päiväks keitetii jalat, jalkoist tehtii styytenii (Aili Laiho 1938).

Jatkumossa seuraava variantti on *tytenä*, josta on mainintoja viidestä Etelä-Kannaksen pitäjältä Koivistolta Terijoelle. Tosin siinä on lyhyt vokaali ja loppuvokaalikin on epäodotuksenmukainen, sillä venäjän originaali päättyy liudentuneeseen konsonanttiin, jolloin suomessa loppuvokaali on yleensä *i* (Kalima 1952: 75–76; Plöger 1973: 284). Odotuksenmukainen toisen tavun *e* tuo kuitenkin *tytenän* lähemmäksi originaalia kuin esim. *tytinä*. — Seiskarista on lisäksi maininta pitkävokaalisesta variantista *tyytenä*; vrt. Lavansaaren *tyyteniä* ja Kalliveren *styyteni*.

Koiv — — siit ko jäähyttiit, kiehuut yheks tytenäks [eläimen suolet saippuaa tehtäessä] (Arvo Inkilä 1941); UusVI [lehmä tapettiin, kun emäntä kuoli:] nii hyväst muista ku — — [äitini kuoltua] Omenaa kettiit [= nylkivät] ja laittoit siihe kuntoo jot sai ruveta keittämää tytenää (Mirja Heininen 1968–1972).

Seis teurastukse jälest tehtii ai tyytenää, sorkist ja sisälmyksist (Oili Karihalme 1967).

Kuten luonnollista onkin, maantieteellinen ja äänteellinen läheisyys ovat sidoksissa toisiinsa. Kaikki tiedonannot ensimmäisen asteen varianteista (*s*)*tyyteni*(ä) ~ *t*(*y*)*ytinä* ovat suomen murteiden periferiasta ja venäjän vaikutuspiiristä. (Ks. karttaa 2.) Luoteis-Laatokan ja Sortavalan alueen murteisiin venäjä tosin on vaikuttanut eniten karjalan kielen välityksellä, mutta Etelä-Kannaksella venäläinen huvila-asutus oli ennen ensimmäistä maailmansotaa laajimmillaan. Myös Suomenlahden saarilta yhteydet Pietariin ja Inkerinmaalle ovat olleet vilkkaat.

5.2.2.2. *tyytinä, tytinä*

Suppea-alaisesta variantista *tyytinä* on tietoja Raudusta, Kurkijoelta ja Lumivaarasta. Koska se esiintyy enimmäkseen toisten varianttien rinnalla, se voitaisiin tulkita *tyytenin* ja *tytinän* kontaminaatioksi. Toisaalta se on myös originaalin yksikön genetiivin säännöllinen äännevastine (ks. s. 88–89), jolloin se voitaisiin lukea myös ensimmäiseen asteeseen. Johdonmukaisinta lienee kuitenkin tarkastella jatkumon kaikkia variantteja saman originaalin, yksikön nominatiivin kannalta. Tällöin *tyytinä* ja *tytinä* voidaan lukea samaan asteeseen, joskin *tyytinä* on originaalia lähempänä ensimmäisen tavun kvantiteetin vuoksi. *Tytinä* on sekä levikin laajuuden että SMSA:n tiedonantojen määrän perusteella yleisin variantti:

Lapinj myä porlammilaiset ollah aina oltut ton tytinän ystävii (Marja-Liisa Salmi 1966); *Kymi [kun keitetyt lihat oli syöty loppuun] — lopultah ei ollu ku pelkkää tytinää pytös pohjal, mut hullon hyvää s ool vaan syärä sekiin* (Lyyli Lukkari 1960); *Lemi tuo tytinä on nii öllöttäveä* (Aino Soukkio 1967); *VirL punsa se on sen nimi ja sitten tuota tytinä oikein ennevvanhanen nimi on, se on tytinää* (Marja-Riitta Laitinen 1972); *Joutse sillo jätettii [teuraasta] tytinäks kaik nyt ei ennää* (Mirja Paajakoski 1968); *HeiJ siin myö roposteltii lihat irti luista tytinäks mänevät —* (Lempi Vanhanen 1980); *Joh tytinä pantii pottiloihe jäähtymää* (Rauno Velling 1957); *Räi tänä päivän o luahtpäivä ko sika tapetua, tekijäisist keitetii tytiniä* (Matti Räsänen 1965); *Sääm — siihe [rieskan päälle] kum panna voita ja ottaa tytinee suolaks se o herkkuu kerrassaa* (Martta Olkkonen 1960).

Kuten edellä (s. 79–80) on mainittu, *tytinä* on yhdistetty venäjään, vaikka äännesuhteet eivät olekaan ongelmattomia. Levikki ja edellä mainitut kulttuurihistorialliset seikat todistavat kuitenkin vahvasti venäjän vaikutuksesta. Sana tunnetaan juuri niillä alueilla, jotka kuuluivat vuoteen 1917 saakka Pietarin markkina-alueeseen: samantapainen levikki on mm. sellaisilla kiistatta venäläisperäisillä sanoilla kuin *sitnikka* ~ *sitniekka* ~ *siitniekka* 'vehnäleipä' tai *litkat* 'kaupan harjakaiset' (Karste-Liikkanen 1968: 253) tai *kus(s)akk/a, -o* ~ *pus(s)akk/a, -o* 'vyö' (Ruoppila 1967: kartta 59) — Muutamat hajamaininnat (Veteli, Haapavesi, Alavus ja Eurajoki), joita on vaikea selittää venäläis-kontaktien avulla, voivat olla lainaa evakkojen kielenkäytöstä tai itsenäisestikin vapinamotivaatiosta syntyneitä. Vapinamotivaatio on muokannut mitä ilmeisimmin myös *tytinän* äänneasua niin, että se on etääntynyt originaalista. Palaan tähän kysymykseen jäljempänä (s. 84–85).

5.2.2.3. *ty(y)tinki ~ tyteeni ~ tyyteli ~ tytelö*

Suhteellisen suppealla alueella Savonlinnan siirtymämurteiden seudulla tunnetaan variantti *tytinki* (Juvalla *tyytinki*). Tämä sisältää päätteiden tai "pseudojohtimen" (termistä ks. s. 15) *-nki*, joka tunnetaan monessakin lähinnä ruotsalaisperäisessä sanassa. Semanttisesti ja äänteellisestikin lähellä on *tuuvinki ~ tuuninki* (< ruots. *stuvning* 'muhennos'), jota on voitu käyttää monenlaisista ruuista, mutta jonka yleisin merkitys Savossa on 'nauris-, herne-, peruna- tms. muhennos; tällaisesta paistettu laatikko' (M. Räsänen 1980: 182).

Muista tämän asteen varianteista on vain yksittäisiä mainintoja. Savitaipaleelta on mainittu *tyteeni*, jossa epäodotuksenmukainen vokaalien kvantiteetti (pro *tyyteni*) on sellaisten yleisten lainasanojen vaikutusta kuin esim. *karteeni* 'kaihdin', *kapteeni* tai *korsteeni* 'savupiippu'. — Vastaavasti Länsimäki (1975: 272) esittää, että kuoritun maidon nimitys *kurnaali* on muodostettu *kurna*-kannasta; mallina ovat olleet sellaiset vierasperäiset sanat kuin *hospitaali*, *linjaali*, *manttaali* jne. — Parikkalasta ja Kiteeltä on ilmoitettu *tyteli*; vastaava *l ~ n*-vaihtelu on myös esim. sanoilla *kalkkala ~ kalkkana* 'kello, kulkunen', missä tapauksessa tosin *l* on alkuperäisempi (ks. s. 103). Kanneljärven *tytelö* rinnastuu *hytelö*-sanaan, joka tunnetaan sekä kaakkois- että savolaismurteissa ja joka on semanttisesti läheinen; vrt. Kite *rasva on sellasta hytelöö* [mutta läski on jäykkää]. (Ks. SMS s.v. *hytelö*.) Lisäksi mm. Etelä-Karjalassa tunnetaan *hutelo* 'hatara, horjuva, heikko, hutera; hutilus, hätikkö, höperö', esim. *Hei! se o nii hutelo, jot tutajaa* (SMS s.v. *hutelo*). Rinnakkaisuus *tytelö*—*hutelo*—*hytelö* perustuu ekspressiivisten *tyt-*, *hut-* ja *hyt-*juurten läheisyyteen (vrt. asetelma 4.I s. 51). **Tutelo* on kuitenkin tuntematon.

Kaikki kolmannen asteen variantit muistuttavat *tyyteni ~ tytinä* -variantteja, mutta ovat assosioituneet myös muihin sanoihin. Niiden levikki sijoittuu enimmäkseen *tytinän* ydinalueen laitamille, yhä kauemmas venäjän välittömästä vaikutuspiiristä. Ne ovat juuri sellaisia "säännöttömiä variantteja", joita on nimitetty rönsyiksi (ks. s. 17–18). Venäläisperäistä niissä on enää alku (*tyt-* ~ *tyyt-*), loppuosan variaatio voidaan selittää kontaminaation tai "suffiksinvaihdon" avulla (ks. s. 15–16). — Kun joistain varianteista on aineistossa vain yksi maininta, voidaan sen todenmukaisuus tietysti kyseenalaistaa ja selittää se informantin satunnaiseksi muistivirheeksi. Vaikka lähdekritiikkiä ei tulekaan aliarvioida, kysymys eri muotojen todenmukaisuudesta ei kuitenkaan ole kokonaisuuden kannalta ratkaiseva. Muistivirheet ja väärinkäsityksetkään eivät ole mielivaltaisia, vaan kertovat jotain siitä, miten eri sanat liittyvät toisiinsa informantin tajunnassa ja mihin suuntiin sana voi varioida — vaikka tietty variaatio olisikin tapahtunut vain yhden kerran.

5.2.3. Vapinamotivaatio

Edellä (s. 79–80) on jo viitattu mahdollisuuteen, että *tytinä* olisi ainakin osittain samaa lähtöä kuin ekspressiivinen *tytistä*-verbi. Semanttinen yhteys 'aladobiin' ja 'vapisemisen' välillä on ilmeinen ja se mainitaan useissa tiedonannoissa:

YHär [sp.] *tutajaa kun syltlykuppi* (Selma Kivimäki 1934); *Suu sit sanotaa tytinäks vissiin sitä vasten kun se tytisee* (Laina Porkka 1916); *VirL kun se vapis nii se ol tytinä* (Marja Nurminen 1972); *Saari sitä sanotaa tytinäks ko se sillee tytäjää ko sitä liikuttaa* (Aune Laukkanen 1972); *Sul onks siula vilu vae näläkä, ku hytiset ku tytinä* (Jossi Hopeakoski 1967);

Erityisesti kannattaa huomata edellisen esimerkkiryhmän ensimmäinen tiedonanto, jossa käytetään *syltly*-sanaa; rinnastus siis ei ole *tytinä*-sanan kansanetymologinen tulkinta kuten muissa tapauksissa. Myös perinneruokien keittokirjoista käy joskus ilmi, että toimittaja on käsittänyt *tytinän* tarkoittavan nimenomaan 'vapisemista': "Jos vettä oli runsaammin, alatoopista tuli enemmän tytisevää tai hytisevää, mutta jos lihaa oli paljon, tytinä oli kiinteää." (B. Räsänen 1980: 121.)

Tytinä 'vapina' on tyypillinen ekspressiivinen substantiivi, jonka rinnalla on verbikorrelaatti *tytistä* (~ *tytäjää*) (ks. s. 50). Juuri *tyt-* (*tytistä* ~ *tytäjää* ~ *tytinä*) tunnetaan lähinnä vain Suomessa. Tiedonantoja on harvakseltaan eri murrealueilta (ks. myös Kiviniemi 1971: 25; lisäksi edellä on jo esitetty esimerkkejä, jotka ovat *tytinä* 'aladobi' -sanan provosoimisia):

Sau [kun hevonen piehtaroituaan pudisti itseään, sanottiin] *et terve o kosk se päristä semmot, oikke ni et tytisee kaik* (Maila Vehmaskoski 1970–1974); Viht [täytyy panna naula kattilan alle] *ettei se tytise [kuumetessaan]* (Matti Vilppula 1968–1972); *Hol vilus tytisie, kun ol liika vähäv vaatteit piellä* (Katri Virta 1937); *Tyt [kun vanhemmat olivat kalastamassa] myö lapset tytistii siel rannal kylmissää välistä* (Oili Karihalme 1969); *RisJ kun oekkeel lyyvääm [äksyä hevosta] miehen käestä pari kerittoa se alakkaa jo oekkeen tytistä* (Tahvo Liljeblad 1934). — Sau [minua vietiin autolla sairaalaan:] *sit ku se hytinä ja tytinä loppu, ni sit avo silmän* (Maila Vehmaskoski 1970–1974); *Uta empä min ook kummemmassa tytinässä ennen olluk kun [sähköhieronnassa]* (J. Kemilä 1932). — *Miet mä paleltusi nii et rupes oikken tytistytämä* (I. Heinola 1935).

Kuten esimerkeistä käy ilmi, *tyt*-juurella kuvataan 'vapisemista', eritoten 'kylmästä vapisemista'. Semanttisesti läheisiin *tut-*, *hut-* ja *hyt*-juuriin verraten *tyt*-juureen liittyviä sanoja on vähemmän (ks. asetelmaa 4.I s. 51), ja toisin kuin näillä, *tyt*-juurella ei myöskään ole vastineita muissa itämerensuomalaisissa kielissä. VMS:ssa kuitenkin on tiedonanto Lügänuusesta, siis rantamurteiden alueelta, sanasta *tiidisem(m)a* 'tudisema'. (Lähisukukielten vastineita *hut-*, *hyt-* ja *tut*-sanoille ks. SSA s.v. *hutista*, SKES, SSA s.v. *hytistä*; SKES s.v. *tutista*.) Vaikuttaa siltä, että *tyt-* on suhteellisen myöhäinen, *tut*-juuren etuvokaalinen variantti. Varsinkin ekspressiivisissä sanoissa on paljon taka- ja etuvokaalin vaihtelua, ja etuvokaalisia variantteja on yleensä pidetty affektisempina (esim. Ruoppila 1934: 29–30; Saukkonen 1962; Austerlitz 1994). Uusi variantti *tyt-* voidaan käsittää *tut*-juuren affektiseksi variantiksi, mutta yhtä lailla se assosioituu myös *hyt*-juureen; huom. myös Sauvon

tiedonanto edellisessä esimerkkiryhmässä: *sit ku se hytinä ja tytinä loppu* —).

Vaikka *tytinä* onkin muussa kuin 'aladobin' merkityksessä suhteellisen harvinainen, se liittyy kuitenkin saumattomasti suomen *CVCinA*-sanojen järjestelmään. Se on tavallaan ollut potentiaalisesti olemassa muiden vastaavien sanojen muodostamassa verkostossa, käytettiinpä sitä taikka ei. On ilmeistä, että tämä järjestelmä on muokannut myös sanan *tytinä* 'aladobi' äänneasua tarjoamalla sille "morfologisen motivaation" (Koponen 1995: 221) ja etäännyttänyt sitä venäjänkielisestä originaalista. Sirkka-Liisa Hahmo on esittänyt väitöskirjassaan kaikkiaan 67 *-nA*-päätteistä venäläisperäistä lainasanaa, joista kahdeksan on muotoa *CVCinA*: *pasina*, *perinä* (~ *perina*), *pätinä*, *rotina*, *surina*, *tarina*, *tupina* ja *tytinä* (1994: 364). Toiset näistä ovat täysin säännöllisiä, mutta toiset enemmän tai vähemmän ongelmallisia, kuten *rotina* (mts. 268), *tarina* (mts. 280–281) ja *tytinä*. Kun vertaillaan näitä kahdeksaa sanaa Kiviniemen aineistoon (1971: 25), huomataan, että siinä esiintyvät kaikki muut *CVC*-yhdistelmät paitsi *per-* ja *pät-*. Toisin sanoen sellaiset verbimuodot kuin *pasista*, *rotista*, *surista*, *tarista*, *tupista* ja *tytistä* ovat faktisia, joten myös vastaavat *-nA*-korrelaatit ovat ainakin potentiaalisesti olemassa. Koska ne lankeavat yhteen venäläisperäisten sanojen kanssa, näillä sanoilla on ainakin teoriassa mahdollisuus motivoitua kahteen suuntaan.

Koska *tytinän* yhteys venäjän originaaliin on ilmeinen, sen yhteyttä 'vapismiseen' voidaan pitää sekundaarina. Kyseessä on mitä ilmeisimmin sanan uudelleenmotivointi (tai -tulkinta), "kansan-etymologia", jollaiselle lainasanat ovat erityisen alttiita, koska ne ovat kohdekielessä motivoimattomia eikä niillä ole yhteyksiä muuhun sanastoon. — Termin "kansan-etymologia" (*Volksetymologie*) loi Ernst Förstermann 1800-luvun puolivälissä. Hän esitti termiä "kansan-etymologia" käytettäväksi ensinnäkin niissä tapauksissa, joissa sana siirtyi kielen sisällä häviämässä olevasta sanaperheestä johonkin toiseen, elinvoimaiseen perheeseen; toiseksi, juuri sellaisissa tapauksissa kuin *tytinä*:

"Lainattujen sanojen tai nimien (tai niiden fragmenttien) yhdistäminen sopivasti samantapaisiin, omaperäisiin sanaperheisiin, jotka ovat elinvoimaisia — sillä hinnalla, että ne melko usein laajenevat semanttisesti ja efekti voi olla jopa koominen, tarkoituksella tai tarkoituksetta." (Förstermann 1852; Malkielin 1993: 19 mukaan.)

Termi on myöhemmin saanut osittain vähättelevän sävyn, kun siitä on englanninkielisessä kirjallisuudessa käytetty sellaisia termejä kuin "popular etymology" tai jopa "false etymology". Förstermann käytti kuitenkin sanaa *Volk* romanttisessa, ei vähättelevässä mielessä: hän tarkoitti sillä tavallaan kieliyhteisön kollektiivista tajuntaa (Malkiel 1993: 19–20). Alkuperäinen ajatus siis oli jokseenkin sama kuin Lakoffilla (1987: 452): kansan-etymologiat ovat psykologisesti todellisia, vaikka ne historiallisesti olisivatkin "väärä". Lakoff kuitenkin väittää kärjistetyksi, että "historialliselle kielitieteelle" kansan-etymologia olisi vain "todellisen" etymologian vastakohta, vaikka koko termi on alun perin luotu tietynlaisten historiallisten kehityskulkujen selittämiseksi. (Ks. myös Ullman 1962: 103–104, 220–222.)

Kansanetymologioissa semanttisen yhteyden ei tarvitse olla kovinkaan selvä, kunhan jonkinlainen äänteellinen ja semanttinen vastaavuus on olemassa. Raimo Anttila (1989: 92) on esittänyt kuvaavia esimerkkejä siitä, kuinka kansanetymologia toimii hyvinkin haetun tuntuisen semanttisen yhteyden varassa: Englannin sana *asparagus* 'parsa' on voitu tulkita uudelleen niin, että siitä on tullut *sparrow grass* 'varpusen ruoho'. Suomen *jaloviina* on turistien kielenkäytössä muuttunut asuun *yellow wine* 'keltainen viini'. Semantiikka ei ole aivan mielivaltaista — onhan vihanneskin eräänlainen ruoho ja jaloviina ainakin kellertävää — mutta tärkeämpää kuin tulkinnan loogisuus on ollut sanan motivointi tuttujen, äänteellisesti läheisten elementtien avulla. (Lisäesimerkkejä ranskasta, saksasta ja englannista ks. Ullman 1962: 102–103.) Suomessa vastaava esimerkki on *liikavarvas* < rts. *liktorn*, *liktå* (SKES, SSA s.v. *liikavarvas*). — Lainasana voi myös muuttua jonkin omaperäisen sanan homonyymiksi kokonaan ilman semanttista yhteyttä. Ojanen (1987: 402) esittää Ruoppilan (1986) kirjasta sellaisia esimerkkejä kuin *läjät* 'mäkivyöt' (< ven. *šlejá* 'id.'), *lonkka* 'särkemis- tai pilkkomispaikka' (< ven. *lómka* 'kivilouhos'); erilaisten sanojen äänteellisestä yhteen lankeamisesta ks. myös Hahmo 1995.

Toisaalta edellä on jo mainittu, että *tytinästä* on tietoja myös kaukaa varsinaisen levikkialueen ulkopuolelta. Lisäksi aineistossani on levikiltään hajanaisia mainintoja sellaisista varianteista kuin *tutajavainen*, *tutina*, *tutiseva* ja *tutisevainen*, jotka viittaavat 'vapisemiseen' vielä suuremmin kuin *tytinä* — yleisemmän *tut*-juuren kautta.

Teu *tutajavaane* 'aladobi' ['leik.™] (Saara Annala 1947). ~ Kuri *tutina* "hyytelösylytty, vasikanlihasta keitetty, tullut nimitys kai siitä kun se niin helposti tutajaa" (Samuli Paulaharju 1906). ~ Vesa [vasikanhyytelöä kutsuttiin ennen:] *tutisevata* (Aino Aaltonen 1960). ~ AJär *se Punikin vasikka oli niim pikkune jotta minä keitin sen kokonaa tutisevaiseks* (Aino Hanhisalo 1964).

Silloin kun tällaisia variantteja käytetään *tytinän* levikkialueella (esim. Vehk *tytisevä*, Keri *tutina*), ne ovat tulkittavissa siten, että vaikka sanan vapinamotivaatiota onkin pyritty selventämään, sanahahmo olisi silti alun perin venäjän vaikutusta (jolloin voitaisiin puhua *tytinä*-varianttien neljännessä asteesta). Maantieteellisesti etäisemmät pohjalaismurteiden esimerkit (sekä etu- että takavokaaliset) viittaavat taas siihen, että 'aladobi' ja 'vapiseminen' on voitu yhdistää itsenäisestikin, ilman venäjän vaikutusta. Kyseessä ei enää ole kansanetymologia, vaan metonymia, ilmiön nimeäminen yhden erityispiirteen perusteella. Siksi *tut*-alkuisia sanoja ei kokonaisuudessaan enää ole syytä yhdistää venäjään eikä laskea *tytinä*-sanan varianteiksi. — Vapinamotivaatiolle löytyy paralleeli ainakin venäjältä. Dal' esittää sanakirjassaan (s.v. *stúda*), että jäähdytettyä liha- tai kalalientä on kutsuttu myös nimellä *drožálka*, joka on johdos verbistä *drožat* 'vapista, täristä'.

Kokonaisuutena on ilmeistä, että suomen murteiden *tytinä* 'aladobi' on tulosta kahden motivaation sattumanvaraisesta kohtaamisesta: toisaalta venäjänkielisen originaalin äänneasu on ollut

lähellä suomen *CVCinA*-järjestelmää, toisaalta sen tarkoitteen 'aladobin' yksi olennainen piirre on 'vapiseminen, tutiseminen'. Miksi sitten *tytinä* on valtavariantti, ei *tutina*, vaikka jälkimmäisestäkin on mainintoja ja originaalin perusteella takavokaalinen variantti olisi odotuksenmukaisempi? Originaalin ääntämistä koskevien selityksien lisäksi on toinenkin mahdollisuus: Se, mitä edellä (s. 84) sanottiin etuvokaalisten ekspressiivisten sanojen affektiivisuudesta, tuo mieleen selityksen, että *tytinä* olisi yleistynyt suomessa 'aladobin' nimityksenä niin ikään affektisyydestä. Kyseessä olisi siis eräänlainen sanaleikki, jonka tehoa etuvokaalisuus on lisännyt.

5.2.4. *tyyteni* ~ *tytinä*; *piitteni* ~ *piittinä*

Mielenkiintoisen paralleelin aladobin venäläisperäisten nimitysten kahtalaisuudelle (*tyyteni* ~ *tytinä*) muodostaa 'siirapilla maustetun kuuman veden, varimakean' nimitys (ven. *sbíteň*), jossa on vastaavaa variaatiota: *piitteni* ~ *piittinä* (SKES, SSA s.v. *piittinä*; Hahmo 1994: 251–252). Kartassa 3 on esitetty *piittinän* variantit vastaavalla tavalla kuin *tytinän* variantit kartassa 2, jolloin eri symbolit tarkoittavat eri asteita. Ensimmäistä astetta edustaa *piitteni*, jonka levikki on samantapainen kuin *tyytenin*, eli se rajoittuu karjalan kielen välittömään vaikutuspiiriin. Karjalassa sana tunnetaankin muodossa *zbiitehi* ~ *sbiiteni* ~ *sviiteni* (KKSK s.v. *spiiiteni*). – Viron Inkeristä on maininta variantista *piiteni* (vrt. *styyteni*).

KorS *piitteniks* sanottiin siirappivettä rinkelin keralla joivat (Leena Penttinen 1955); PieJ [kitkerästä juomasta:] *sehän on koko piittennii, ihan kulukkuu hakaroepi* [= kirvelee] (Martta Miinalainen 1972).

Yleisempi variantti on *piittinä*, josta on mainintoja lähinnä kaakkoismurteiden alueelta ja Kymenlaaksoista. Kymenlaaksossa tunnetaan myös *piitinä* (Iitissä *piitinäinen*). *Piit(t)inä* edustaa toista astetta, ja sen levikki on hyvin samantapainen kuin *tytinällä*: ydinalue on Kannas, mistä se on levinnyt myös Etelä-Savoon ja Kymenlaaksoon. Tosin *pii(t)inän* levikki on jonkin verran suppeampi kuin *tytinän*, ja SMSA:ssa sekä tiedonantoja että lause-esimerkkejä on huomattavasti vähemmän.

UusVI *talvel sai ko olliit talvel kylälukust siit sai ostaa piittinä, ol myöjii* (Mirja Heininen 1968–1972); Vuoksela [sp.] *liek hää saant ostaneeks koko piittinä Pietarist* (Helge Rontu 1964).

Etelä-Savossa, Kaakkois-Hämeessä ja Keski-Suomen kaakkoisosissa tunnetaan *piikkinä*. Se on jo etäännyntynyt huomattavasti originaalista (*kk* pro *tt*) ja sen merkityskin on osittain hämärtynyt, joten se edustaa kolmatta astetta. *Piikkinä* tunnetaan myös levikkialueen laitamilla samaan tapaan kuin *tytinän* kolmannen asteen variantit, osittain jopa samoissa pitäjissä.

Pari *piikkinä* "kauralimapuuro, jossa on kauran kuoret mukana" (Helmi Kaskinen 1960); Joutsa *keitäppäs piikkinätä kun niiv viluttoä* (Ludvig Loukola 1922); Joutsa *piikkinä* 'nauriin keitinvesi' (Leena Sarvas 1974); Hart *ytelätä of kum mitä piikkinätä*. (Kirsti Nieminen 1936); KorL *sitten tehtiin semmosta, pantiin tota siirappia ja vettä ja siitä tehtiin semmosta piikkinävettä nimellä, sen kanssa syötiin se kauraryynpuuro* (Seija Isomäki 1967).

Epäsäännöllisestä *t* ~ *k* -vaihtelusta on jonkin verran esimerkkejä sekä lainasanoista että omaperäisestä sanastosta (ks. Ruoppila 1934: 27; Hahmo 1994: 252). Toisaalta *piikkinän* motivaatiota olisi voitu yrittää selvittää *piikki*-sanan avulla. Kahdesta em. lause-esimerkistä (Pielisjärveltä ja Hartolas-ta) käy ilmi, että sana on alkanut merkitä yleensä 'pahanmakuista juomaa', joka on liian makeaa tai kirvelee kurkussa, siis tavallaan 'piikikästä juomaa'. Tällainen tulkinta olisikin voinut tukea sitä merkityksenkehitystä, joka heijastuu Korpilahden ja Parikkalan esimerkkilauseissa: 'kaurapuuron kanssa syötävä juoma' > 'kaurapuuro, jossa on kauran kuoret mukana', ts. "piikikäs kaurapuuro". — Semanttinen yhteys on kieltämättä haetun tuntuinen, mutta edellä on jo viitattu siihen, miten vierasperäisiä sanoja on voitu motivoida uudelleen sangen horjuvankin yhtäläisyyden varassa.

Toisin kuin *tytinä*, *piittinä* ei assosioitu ekspressiivisiin sanoihin (korrelaattina esim. **piittä*). Kuitenkin rinnakkaisuus *tyyteni* ~ *tytinä* ja *piitteni* ~ *piittinä* on ilmeinen, ja tähän on olemassa selvä syy, joka tarjoaa *tytinä*-variantinkin tulkintaan uuden näkökulman.

Tytinän ja *piittinän* venäläiset originaalit ovat hyvin samantapaisia, suffiksilla *-en* muodostettuja verbijohdoksia. (Kirjaimellisesti *stúden* 'jäähdytetty' < *studít* 'jäähdyttää'; *sbíteen* 'sekoitettu' < *sbít* 'sekoittaa'.) Niiden toisen tavun *e* on ns. väistyvä vokaali, joka obliikvisijoissa jää pois: esim. yksikön genetiivimuodot ovat siis *stúdná* ja *sbítná*. Koska sanat opitaan yleensä lausekontekstissa, on luonnollista, että monet venäläislainat perustuvat muuhun sijaan kuin yksikön nominatiiviin ja niistä näin ollen puuttuu väistyvä vokaali: tällaisia lainoja ovat esim. *kantka* 'huono hevonen, kaakki' < *konék* : yks. gen. *konká*; *kupsa* 'kauppias' < *kupéc* : *kupcá* ja *vortsa* 'palatsi' < *dvoréc* : *dvorcá* (Jarva 1995: 86). Usein tämäntyyppisissä sanoissa tavataan myös kahtalaisuutta, kun sana on voitu lainata joko yksikön nominatiivista tai jostain taivutetusta muodosta: esim. *kupetsa* ~ *kupsa* (< *kupéc* : *kupcá*; SSA s.v. *kupitsa*) ja *sovokka* ~ *souhka* 'jauhokauha' (< *sovók* : *sovká*; SKES s.v. *savokka*).

Myös puheena olevien varianttien kahtalaisuus voi perustua siihen, että toiset (*tyyteni*, *piitteni*) on lainattu nominatiivista, toiset (*tytinä*, *piittinä*) jostain muusta sijasta. Vaikka *tytinä* ja *piittinä* ovat *ä*-päätteisiä, ei niiden välttämättä tarvitse perustua juuri yksikön genetiiviin, sillä loppuvokaali ei useinkaan heijasta venäjän sijapäätteitä (Kalima 1952: 74–75). Toisaalta yksikön genetiivi on venäjässä sangen karakteristinen juuri ainesanoille, koska sitä käytetään erilaisten mittaa ja määrää osoittavien sanojen yhteydessä, esim. *kusók stúdná* 'pala tytinää', *stakán sbítná* 'lasi piittinää'.

Vaikka lähtömuodoksi oletettaisiinkin vain obliikvisijojen vartalo (*stúdn-*), *tytinä* on helpompi selittää sen kuin yksikön nominatiivin avulla. Silloin toisen tavun *i* ei olekaan venäjän *e*:n vastine,

mikä olisikin epäodotuksenmukaista, vaan siirtymävokaali, jolla vältetään vieras konsonanttityhtymä (-*dn-* > *-*tn-*). Yksikön genetiivin avulla voidaan vielä selittää loppuvokaalin kvaliteetti (liudentuneen konsonantin jäljessähän -*i* olisi odotuksenmukainen, ks. s. 81). — Vastaavasti myös kehitys *sbítŕa* > *piittinä* on täysin odotuksenmukainen. Venäläisissä lainasanoissa yleisesti vokaalien välissä *d* > *t*, mutta *t* > *tt*. Sama suhde koskee muitakin klusiileita. (Kalima 1952: 62–64; Plöger 1973: 270–272.) — Äännesuhteiden pohjalta selittämättä jää enää *tytinän* ensimmäisen tavun vokaalin kvantiteetti, odotuksenmukainenhan olisi kehityskulku *stúdná* > *tyytinä*, mikä onkin faktinen (ks. s. 82). Tällöin *tyytinän* ja *tytinän* suhde voitaisiin selittää myös niin, että edellinen on venäjänkielisen sanan säännöllinen vastine, jälkimmäinen ekspressiivisten sanojen *CVCinA*-järjestelmään mukautunut variantti.

5.3. Kalkkala, kalkkare -sikermä

5.3.1. Sikermä murteissa ja aiemmassa kirjallisuudessa

Suomen murteissa tunnetaan joukko *kVlk-* (*kalk-*, *kelk-*, *kilk-*, *kolk-*, *kulk-*, *kälk-*, *kölk-*) alkuisia sanoja, joiden kolmannessa tavussa on *r*; äänneasu voidaan esittää skemaattisesti muodossa *kVI(k)kVr-*. Sanojen merkitys vaihtelee, mutta ne ovat selvästi kytköksissä sekä toisiinsa että sellaisiin *kVlk-*alkuisiin sanoihin, joiden kolmannessa tavussa on *l*: tällaisia ovat *kalkkala*, *kalkkale*, *kalkkalo*, *kalkkaloitella*, *kilkilö* ja *kilkula*. Käytännössä kaikki käsiteltävät sanat voidaan siis esittää kaavalla *kalkkal-* ~ *kVI(k)kVr-* (~ *kilkilö* ~ *kilkula*). Nimitän niitä yhdessä *kalkkala*, *kalkkare* -sikermäksi, jonka rajaan äänneasun perusteella. Sikermän sanoja on käsitelty yhdessä myös aiemmassa kirjallisuudessa (esim. SKES, SSA s.v. *kalkkala*; Plöger 1973: 61–62; vrt. SMS s.v. *kalkkala*, *kalkkare* jne.).

Kaakkoismurteissa ja Inkerin suomalaismurteissa tunnetaan sana *kalkkala(inen)* ~ *kalkkalo* 'aisakello, kulkunen; lehmän- tai lampaankello' (Inkerissä myös 'pellavan siemenkota, perunan hedelmä'). Tässä merkityksessä, jota nimitän ensimmäiseksi, tunnetaan myös hajanaiselta alueelta *kVI(k)kVr-*sanoja (*kalkkara*, *kalkkaro*, *kilkkaro*, *kilkeri* ja *kalkkari*); äänteellisen rajauksen perusteella sikermän ulkopuolelle jäävät *kalkkana*, *kilkkana* ja *kalkka*. (Kartta 4.) Laajemmalla alueella lähinnä kaakkois- ja savolaismurteissa sekä keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa tunnetaan sanat *kVlkkare* (*kalkkare* ~ *kelkkare* ~ *kilkkara* ~ *kolkkare* ~ *kölkkäre*), *kalkkara*, *kalkkaro*, *kalkkero* ja *kalkkura* (myös *kalkkale*, *kalkkala*, *kalkkalo*) merkityksessä 'jää-, sonta- ym. kakkara (vars. eläimen karvoissa); takku', jota nimitän toiseksi merkitykseksi. Samamerkityksisiä, mutta äänteellisin perustein sikermän ulkopuolisia ovat *kakkale*, *kakkala*, *kakkalo*, *kikkelo*, *kakkula* ja *kalkku*. (Kartta 5.) Sikermän sanojen kolmas merkitys on 'lapsi' (kartta 6) ja neljäs 'kivekset, miehen t. urospuolisen

eläimen sukupuolielimet' (kartta 7). Nämä sanat ovat sekä äänteellisen variaation että levikin hajanaisuuden perusteella vakiintumattomampia kuin 1. ja 2. merkityksen sanat. Myös niihin liittyy sikermän ulkopuolisia sanoja: 3. merkityksessä 'lapsi' varsinkin yleissuomalainen *kakara* ja 4:nnessä 'kivekset jne.' mm. *kalkku*, *kilkku* ja *kilkki*. Viidennessä merkityksessä 'olla jaloissa, tiellä; pitää kalisevaa ääntä' tunnetaan useita verbejä, jotka ovat joko *ehtAA-* ~ *ehdella-*päätteisiä (*kVI(k)kAreh-*, *kVI(k)kerek-*) tai *OidA-* ~ *OitA-* ~ *OiTAA-*päätteisiä (*kVIkkaroi-*, *kVI(k)keroi-*, *kVI(k)kuroi-*). Edellisillä verbeillä on suhteellisen selvärajainen, itäinen levikki (kartta 8a). Jälkimmäisistä on tietoja lähinnä kolmelta erilliseltä alueelta: Varsinais-Suomesta, Keski-Pohjanmaalta ja Peräpohjolasta (kartta 8b). Kuudennessa merkityksessä 'poron kaulamerkki' tunnetaan sanat *kilkula* ~ *kilkura*, *kilkuri*, *kilkilö* ja *kilkero*, karjalan puolelta myös *kilkaro*, *kilkelö* ja sikermän ulkopuolelle jäävä *keikkalo*. Levikki on pohjoinen (kartta 9). Lisäksi sikermään kuuluu sanoja, joita ei voi lukea edellä mainittuihin merkitysryhmiin; niitä on esitelty luvussa 5.3.3.7. (s. 114–117).

Koko *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän levikki on laaja, mutta ei kuitenkaan yleissuomalainen (ks. karttaa 10). Enimmät maininnat ovat linjan Virolahti–Joutsa–Keuruu–Lapua pohjois- ja itäpuolelta; lisäksi sikermällä on erillinen levikkialue Varsinais-Suomessa. Lähes tai kokonaan tuntematon sikermä alueilla SatE SatL SatP HämP HämE HämK Kym KesE. Sikermän levikki jatkuu kielirajan yli karjalan kielen alueelle. Palaan levikkeihin sikermän diakronisen tulkinnan yhteydessä luvussa 5.3.4. (s. 117–120).

Kalkkala, *kalkkare* -sikermän sanoja ei voi selvästi erottaa toisistaan, koska niiden äänneasun ja merkityksen suhde on ekspressiivisille sanoille tyypillisesti monimoninen (s. 54–55). Jos "sana" määritellään äänneasun perusteella, samalla sanalla voi olla useita merkityksiä ja samassa merkityksessä voidaan käyttää useita eri sanoja. Tällöin sikermässä olisi n. 70 sanaa (ks. asetelmaa 5.I s. 96), joista valtaosa olisi polyseemisiä. Jos taas samankin äänneasun eri merkitykset (esim. *kalkkara* esimerkeissä 1c, 2d, 3a, 4a, 7a, 7d) määriteltäisiin erillisiksi sanoiksi – siis homonyymeiksi –, sikermään kuuluisi useita satoja sanoja. Sen lisäksi, että sanat ovat monin tavoin kytköksissä toisiinsa sikermän sisällä, niillä on yhteyksiä myös sikermän ulkopuolelle. Edellä jo mainittujen sanojen (*kalkkana*, *kilkkana*; *kakkale*, *kakkala*, *kakkalo*, *kakkula*; *kalke*, *kalkku* jne.) lisäksi sikermään liittyvät läheisesti ekspressiiviset *kV(k)kVr-* ja *kVI(k)-*sikermät (*kakkara*, *kikkare*, *kokkare*; *kalista*, *kilistä*, *kalkattaa* jne.); nimitän edellistä *kakkare*-sikermäksi.

Kalkkala, *kalkkare* -sikermällä on pitkät kirjalliset perinteet, sillä *kalkkal/a* ~ *-o* on ensimmäisen kerran mainittu jo Agricolan Rucouskiriassa (1543): *Rvpecat Herralle leickitzemen Culkuisilla/ Ja weisacat Herralle Calcaloilla*. Merkitys 'helisevä soitin, symbaali' kuuluu selvästi 1. ryhmään. Porthan mainitsee lisäyksissä, joita hän on tehnyt Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen 1770-luvun alussa, sanat *kalckana*, *kalckara* 'det som gör buldret, i kråk slamror'. (VKS s.v. *kalkkal/a*, *-o*;

Jussila 1998: 83). Nämä lisäykset päätyivät Gananderin sanakirjan lähteiksi (Hormia 1961: 54).

Gananderilla sikermän sanoja on huomattavan paljon. Hänellä on ensinnäkin (6858) *kalkka*; *kalkkala*, *kalkkales*, *kalkkalo*; *kalkaro*, *kalkkara*, *kalkkares* 'något som hänger och klappar ihop, ijsbitar, eller annat, som wid hänger, slingrar'. Esimerkkejä ovat *kaikki hangat kalkkaleisa* 'alla roorpinnarne i ijs', *kaikki hangot kalkaloisa* 'båda årpinnorne i ijs flijkor', *kaikki kynnys kalkaloisa* 'tröskeln alt i ijspiggar' (sama lause-esimerkki myös 11 333, *kynnys*), *pajjan kaulus kalkkalassa* 'i rim'. Vastaavia esimerkkejä on toistenkin hakusanojen alla: *jonk'on huntu huutehessa*, *iho liwi iljannessa*, *pajjan kaulus kalkkalassa* 'i rim, frost och ijs' (4665, *hundu*; samat säkeet ovat myös SKVR XII2: 7446, johon ne on otettu Gananderin *Mythologica Fennicasta*); *kaikki hankaat kalkaloisa*, *kuurasa perän pitäjä* 'årorne isige och styrman i rimm' (11 090, *kuura*; myös hakusanan *puras* (19 704) kohdalla on kehotus "vid. *kalkkaleet*", esimerkkinä *purahassa on purren keula* 'båtframstammen ijsig'. Kaikki nämä esimerkit ovat katkelmia folkloresta. Laajin Gananderin käytössä ollut kansanrunolähde on Karl Fredrik Berghin kokoelma, joka lienee alun perin kerätty Savossa (ks. Hormia 1961: 70–73, 147, 433).

Vastaavia säkeitä ovat esim. *hyyss' on kokka*, *jeässä rinta*, *pu[r]ahassa purren keula*, *kaikki honka kalkkar[a]ssa* (SKVR XIII: 4650, Rovaniemi; Beckerin lisäyksiä Gananderin *Mythologia Fennicaan*); *onpas huntu huutehessa*, *iholiivi iljante'essa*, *paijan kaulus kalkkarassa* (SKVR XIII: 4588, Paltamo).

Säe "paidan kaulus kalkkarassa (~ kalkkaroissa, kalkkarossa, kalkkareessa, kalkkareissa, kalkkaloissa)" on SKVR:ssa yleinen, varsinkin "tulen sanoissa", ja sitä edeltävissä tai seuraavissa säkeissä toistuvat *jää*, *hyy*, *halla*, *huurre*, *huude* ja *iljanne*. Säe tunnetaan Vienan Karjalasta, Pohjois-Savosta ja Pohjois-Karjalasta, Pohjois-Pohjanmaalta ja Kainuusta. Etelä-Karjalasta on SKVR:ssa vain yksi muistiinpano.

hallassa hamehen helmat, *paijan kaulus kalkkaloissa* (SKVR I4: 271, Kontokki — myös KKS s.v. *kalkkalo* —, vastaavat säkeet myös 297, 513); *hallassa on hameen helemat*, *paijankaulus kalakkarassa*, *iho kaikki iljanteessa* (SKVR VII3: 755, Rautavaara; myös VII: 3211, 3221, 3225; VII3: 106.); *hyyssä on sukka*, *jäässä on kenkä*, *hallassa on hamehen helma*, *paijan kaulus kalkkareissa* (SKVR XII1: 4524, Piippola; myös XII1: 4524, 4534, 4546, 4553, 4557, 4569, 4584, 4586, 4608, 4614–4616, 4618, 4619, 4621, 4625; XII2: 5416, 8513); *jonka hunnut huutehessa*, *iholiivi iljennessä*, *paian kaulus kalkalossa* (XIII3: 8715).

Gananderin hakusanan *kalkkana*, *kalkkara* (6859) selitys viittaa pelkästään ääneen: 'det som gör buldret, i kråk slamror' ja on siis täsmälleen sama kuin em. Porthanin lisäys. *Kalkkares* (6860) on selitetty 'ijs bijtar under hästbuken', esimerkki *hewosen mahan eli jalan alle tulee kalkkareet kuin on uhku wettä* 'af watn, som upsprittar formeras runda ijsbällar, under häst hofwen eller buken, som hänga wid håren'. Vielä Gananderilla on *kalkarehtaa* (6861) 'det slingrar hängande', esimerkkinä *tuppi wyötä kalkarehtaa* 'knifslidan slingrar'. Näillä esimerkeillä ei ole vastineita kansanrunoudessa.

Edellä mainitut Gananderin esimerkit ja selitykset ovat sopusoinnussa murre tietojen kanssa, joskin niissä on 3. tavussa *l* huomattavasti useammin kuin SMSA:n ja SKVR:n perusteella olisi oletettavaa — varsinkin kuin inessiivin pääte (esim. *kalkaloisa*) viittaa selvästi keski- ja pohjois pohjalaisiin murteisiin. Gananderin selityksissä korostuu ennen kaikkea 2. merkitys, joskin ne viittaavat aina jäähän tai huurteeseen (“ijs, ijspigg, ijsbällar, rim, frost”), eivät esim. lantaan tai muunlaisiin takkuihin. Toisaalta niissä tulee esille myös kaliseva ääni (“klappar, gör buldret, slamror”) ja heiluminen, roikkuminen (“hängar, slingrar, slingrar hängande”), jotka liittyvät 5. merkitykseen. Ainoa Gananderin tieto, jolle ei löydy vahvistusta murteista tai SKVR:sta, on hakusanan *istara* ’trollskap’ (5498) alla: *itzellensä istaransa, kotihinsa kalkaransa* ’hem förewijses dess egna trollskap’; SMS:n mukaan (s.v.) *istara* ’tarttuma, tartuntatauti t. sen (kuviteltu) aiheuttaja, vihat’.

Lönnotin sanakirjassa (1874) sikermän sanoja on enemmän ja selityksetkin ovat monipuolisempia. Ensinnä on *kalkalo* ’hårtofs, -tapp, -valk’, ts. 2. merkitys. Sanan *kalkkala* merkityksen kuvaus on ’slamra, slammer- l. sklammertyg, skramla, skramlande ting, bjellra, klingel; isklimp; hänge, hårvalk (*kalkalo*), rugg (*takku*)’; edelleen *kalkkalat* ’nedhängande och pinglande saker, skallrande små ispiggar (sådana som af andedrägten bildas på kragen i kölden), torr smuts och dynga som hänger vid illa ansade kreatur m.m.’ *Kalkkala, kalkkalat* -sanojen selityksissä tulee siis esille, kuten Gananderillakin, toisaalta 2. merkitys ’jääkokkare’ ja edelleen ’heiluminen, roikkuminen’, mutta esille tulee nyt jään lisäksi myös karvojen tai hiusten takkuisuus ja eläimen karvoihin kuivunut lanta, joka on SMSA:ssa tyypillisin merkitys. Erilaisten ääntä kuvaavien ilmausten lisäksi (“pinglande, skallrande”), joita oli jo Gananderilla, Lönnotilla tulee suoranaisesti esille myös 1. merkitys ’kello, soiva esine’. Samoja tai samantapaisia merkityksen kuvauksia on myös s.v. *kalkkale(inen), kalkkalo(inen), kalkkaloita* ’rugga’, *kalkkana, kalkkara, kalkkare*; vastaava on myös s.v. *kolkkare, kolkkareet* ’klabbar; skramlande ting som hänga vid ngt’. Esimerkkilauseita: *parta, nuotta on jääkalkkaleissa* ’vid skägget, noten hänger skramlande ispiggar’ (s.v. *kalkkale*, huom. tässä kuten myös s.v. *kolkkare* erit. viittaus ääneen “skramlande”); *hallassa hamehen helmat, paidan kaulus kalkkarassa* (s.v. *kalkkara*); *kaulus on kalkkareissa pakkasessa* ’kragen har i kölden piggar (af is l. rimfrost)’ (s.v. *kalkkare*). Kaksi jälkimmäistä lause-esimerkkiä ovat vastaavia kuin Gananderilla ja pohjautuvat kansanrunouteen. Lisäksi Lönnotilla on erikseen (s.v. *kalkkare*) *kullan kalkkareet, kultakalkkareet* ’guldhängen’. Merkityksen “hänge” (’norkko, urpu’) Lönnot on ilmeisesti abstrahoinut kansanrunouden kielikuvasta, jossa joko kuuset tai koivut ovat “kult akalkkaroissa”.

kuuset on kultakalkkarois, petäjät hopia võissä (SKVR VII5: 3244, Suistamo); *kuuna p[ai]sto] kuu[sen latvat], päiv[änä] pet[äjän] kerkät, haavat olit hopia võis[sä], koiv[ut] k[ulta] k[alkkaroissa]* (SKVR VII5: 3301, ?Ilomantsi); *hongat olit hopia võissä, kuuna paisto kuusen oksat, kuuset kultakalkkaroissa, päivänä petäjän kerkät* (SKVR VII5: 3325, Pielisjärvi).

Lönnrotin sanakirjassa on verbejä, jotka viittaavat 5. merkitykseen: *kalkkarehtaa* 'hänga ned skramlande (såsom ispiggar o. dyl.)' — siis sama kuin Gananderilla —, ja *kolkkaroita* 'bullra, stöfla, stöka, stöfva, snoka; skolka'; esimerkkilauseita ovat *joutolainen kolkkaroitsee pitkin kyliä ja lehmä on kolkkaroinnut kuivassa ha'asa koko kesän*. Vielä Lönnrotilla on *kilkula* 'märkt träbit som hänger om halsen på får l. getter, samt vid nycklar', joka liittyy 6. merkitykseen, vaikka poron sijasta puhutaankin lampaasta ja vuohesta. Kaikkiaan Lönnrotin sanakirjassa tulevat siis esille 1., 2., 5. ja 6. merkitys. Siinä on myös yhdistelmiä, joita voi pitää semanttisina kannanottoina: Lönnrot esim. viittaa s.v. *kalkalo* sanaan *kalki* 'strå, hårstrå', s.v. *kalkkala* verbiin *kalkkaa* ja s.v. *kalkkarehtaa* verbiin *kalkastaa* 'hänga ned skramlande'.

Uudemmissa sanakirjoista vielä Nykysuomen sanakirja mainitsee "harvinaisena" sanan *kalkkar/a -e, -o* 'kalistin, kello; kolisevista, jstak riippuvista jäähileistä yms.' (1. ja 2. merkitys siis yhdistetty) ja antaa lause-esimerkiksi sananlaskun "Kieli kellosta putosi, katoi ääni kalkkarasta" (NS s.v. *kalkkara*, ks. 1f s. 102). Perussanakirja ei *kalkkaraa* enää tunne, mutta sikermää edustaa yhä *kalkkarokäärme*, joka on käännöslaina, vrt. ruots. *skallerorm*, saks. *Klapperschlange*, engl. *rattle snake* (SSA s.v. *kalkkarokäärme*; sana on kirjattu ainakin jo 1899, ks. Koukkunen 1993: 279–280).

Kuten jo edeltä on käynyt ilmi, sikermän sanat on tunnettu kansanrunoudessa. SKVR:ssa esiintyy *kal(k)kala(inen) ~ kal(k)kalo(inen)*, *kal(k)kara*, *kal(k)kkare*, *kal(k)karo* ja *kalkkero*. *k ~ kk*-vaihtelu on osittain näennäistä, koska vanhimmissa muistiinpanoissa ortografia on horjuva, niin että esim. SKVR VII: 3221 esiintyy sekä *kalkareissa* että *kalckareissa* lähes perättäisissä säkeissä. Sanoja esiintyy kaikkiaan n. 120 runomuistiinpanossa, joskin joukossa on runsaasti toisintoja. Täysin erilaisia säkeitä on vain parisenkymmentä. SKVR:n tiedot ovat sopusoinnussa murretietojen kanssa: enimmäkseen *kalkkala ~ kalkkalo* esiintyy 1. merkityksessä Etelä-Karjalassa ja Inkerissä ja *kalkkara ~ kalkkare ~ kalkkaro* taas 2. merkityksessä Pohjois-Savossa, Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa.

Kansanrunojen myötä *kalkkar/a ~ -o* esiintyy myös Kalevalassa. Vanhassa Kalevalassa on säkeet 26: 490–495: "Impi kylmästä kylästä, jonk' on huntu huutehessa, iholiivi iljaneessa, hyyssä sukka, jäässä kenkä, paian kaklus kalkkaroissa" ja 7: 382–385: "Kuuset kultihin rakenna, vanhat hongat vaskivyölle, petäjät hopenavyölle, koivut kultakalkkaroihin"; jälkimmäistä vastaavat Uudessa Kalevalassa säkeet 14: 160–164: "Kuuset kultihin rakenna, vanhat hongat vaskivöille, petäjät hopeavöille, koivut kultakukkasihin, kannot kultakalkkaroihin". Edellä on jo esitetty SKVR:stä esimerkkejä, joiden kaltaisiin sekä Vanhan että Uuden Kalevalan säkeet pohjautuvat (tarkemmin ks. Kaukonen 1939: 272; 1945: 66, 366; 1956: 102). Vanhan Kalevalan säe 26: 495 viittaa selvästi 2. merkitykseen, mutta 7: 385 ja Uuden Kalevalan 14: 164 ovat monitulkintaisempia; kuten edellä on mainittu, Lönnrot antaa sanakirjassaan käännöksen 'guldhänge'. Vanhan ja Uuden Kalevalan välisistä

eroista käy ilmi, hän on muuttanut säkeen "koivut kultakalkkaroihin" muotoon "koivut kultakukkasihin"; säkeistä on myös toisintoja, joissa kannot ovat "kultakukkahissa". (Kaukonen 1956: 102). Tämä tuo mieleen mahdollisuuden, että näissä säkeissä *kalkkaro* (~ *kalkkara*) merkitsisikin kellokukkaa, kuten venäjässäkin *kólokol* ~ *kolokól'čik* (SRNG s.v.); toisaalta SMSA:ssa sen enempää kuin sanakirjoissakaan tällaista merkitystä ei ole mainittu.

Ruoppila (1967: 71) esittelee *kalkkaran* niiden Kalevalan sanojen joukossa, jotka ovat yhteisiä karjalalle ja suomelle, mutta joiden levikki ei ole kyllin selvärajainen kartassa esitettäväksi. Hänen mukaansa *kalkkara* (~ *kalkka/re*, *-ro*, *-la*, *-lo*) 'suorruke, imeke; kalistin' on tunnettu "kahden puolen linjaa Kuopio—Kajaani—Oulu". Karjalasta on kuitenkin hänen mukaansa "vain jokunen merkintä". Aimo Turusen Kalevalan sanoissa (1979) annetaan *kalkkaron* merkitykseksi 'helistin, hely' ja mainitaan myös alkuperä "ven.". Sekä Ruoppilan että Turusen antama *kalkkaran* merkitys pohjautuu ilmeisesti sanakirja- tai murretietoihin.

Etymologisessa kirjallisuudessa *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän sanat on yhdistetty venäjään, jossa *kólokol* 'kello', *kolokól'čik* 'kulkunen' < kslaav. **kolkolъ*. Yhdistelmän esittää Kalima (1929: 156), joskin hän mainitsee ensin vain 'pellavan sylkyä [= siemenkotaa]' merkitsevät sanat (Inkerin kansanrunojen *kalkkala*, vatjan *каллкале*, vepsän *кайкал* jne.) ja yhdistää ne venäjään, jossa *kolokólka*, *kolokólec*, *kolokól'čik* -sanoilla on sama merkitys. Suomen *kalkkala* "Klapper, Klingel, Schelle" -sanasta hän toteaa, että äänteellisesti ei ole esteitä liittää sitä samaan ryhmään ja siinä tapauksessa alkuperäinen slaavilainen merkitys 'kello' on säilynyt suomessa. Toisaalta *kalkkala* vaikuttaa omaperäiseltä deskriptiiviseltä sanalta ("den Eindruck einen genuinen deskriptiven Wortes macht"). Ilmeisesti tästä syystä Kalima ei mainitse Slaavilaisperäinen sanastomme -teoksessa (1952: 92) suomen sikermää ollenkaan, ainoastaan em. pellavan siemenkotaa merkitsevät sanat. Mts. 39 *kalkkala* on myös yhtenä esimerkkinä sanoista, joissa pleofonia (ks. s. 26) ei esiinny. Aikaisemmin (1919: 125) Kalima esitti, että lainasuhde olisi päinvastainen: veps. *кайкал* > ven. **kalkal* ~ **kolkal* > *kolokólka*. Myöhemmin hän luopui tästä etymologiasta siksi, että katsoi venäjän sanojen olevan samaa lähtöä kuin *kólokol* 'kello', jolla on slaavilainen etymologia.

Kólokol on siis venäjässä omaperäinen: se tunnetaan kirkkoslaavissa (*klakolъ*) ja sille on laajalti vastineita indoeurooppalaisissa kielissä. Preobraženskin mukaan sana on alkuaan onomatopoeettinen, ja hän rekonstruoi sen ieur. juuren reduplikaatioksi **qal-qalǎ*, **qal-qal-(u)*. (Preobraženski 1958 s.v. *kólokol*, Vasmer 1953—1958 s.v. *kólokol*.) Nykyvenäjässä sana ei liene enää äänteellisesti motivoitu. Venäjän luoteismurteissa tavataan kVI-alkuisia onomatopoeettisia verbejä, jotka ovat kuitenkin ims. perua: *kalájdát'*, *kil'andat'*, *kólkat'* (Kalima 1919: 99, 117, 125).

SKES (s.v. *kalkkala*) mainitsee sanat *kalkka/la*, *-le*, *-lo*, *-ra* ja *-re* 'kaliseva esine; tiuku; (Ink.) sylkky [= siemenkota]; jääkokkare jne.', esittää vastaavia sanoja aunuksenkarjalasta, vepsästä

ja vatjasta ja yhdistää ne kaikki venäjään. Kantaslaavin rekonstruktiota (**kolkolʒ*) ei mainita eikä *l* ~ *r* -vaihteluun oteta kantaa. Myös Plöger (1973: 61-62) selittää sanan venäläisperäiseksi. Hän huomauttaa, että *kalkkala* on lähinnä kantaslaavin äänneasua, ja selittää *ra-*, *re-*, *ro-*päätteiset sanat nuoremmiksi dissimilaatiomuodoiksi. Semantiikasta hän toteaa merkityksen laajenneen (mts. 304; lähtökohtana on ollut Nykysuomen sanakirjan antama merkitys). Sana on jäänyt aihepiirittäisen luokituksen ulkopuolelle.

SSA (s.v. *kalkkala*) esittää suomesta sanat *kalkka/la*, *-na*, *-ra*, *-ro* ja *-lo* sekä vastaavat inkerin, karjalan, vepsän ja vatjan sanat. Mukaan on siis otettu uutena sanana *kalkkana*, mutta suomen *kalkka/re* ~ *-le* on jäänyt maininnatta; karjalasta kyllä mainitaan *kalkkareh* ja *kalkkero*, joita ei SKES:ssa ole. Merkityksen kuvaus on: 'kalistin, kello, kulkunen, (Agr.) symbaali; (pellavan tms.) siemenkota; takku, kokkare'. Uusi merkityspiirre SKES:aan verrattuna on siis 'takku', joten SSA:n kuvaus kattaa 1. ja 2. merkityksen. Etymologisessa osassa esitetään kaksi motivaatiota: sanat ovat vain osittain venäjistä, "ositt. ilm. *kalkkaa* verbin omap. johdoksia".

Sekä SKES että SSA mainitsevat (s.v. *kilkula*) myös 6. merkityksen sanat ja yhdistävät ne lappiin. Kummatkin antavat lähtömuodoksi lpN *gilkur*; SKES esittää runsaamminkin lapin sanoja, joista inarinlapin *kiĠGā* on *l*-loppuisena on mainitsemisen arvoinen.

5.3.2. Äänteellinen variaatio

Kuten edellä on mainittu (s. 89), äänteellinen variaatio on vähäistä, kun sanan kolmannessa tavussa on *l*: aineistossa on *kalkkala*, *kalkkale*, *kalkkalo* ja *kalkkaloitella* sekä *kilkilö* ja *kilkula*. Kun kolmannessa tavussa on *r*, äänteellinen variaatio on hyvin laajaa. Asetelmassa 5.I (s. 96) on kaikki SMSA:ssa esiintyvät *kVl(k)kVr*-alkuiset sanat. Länsimurteiden *oita-* (: *oitte-*) verbit on esitetty yleiskielen mukaisesti *oida*-loppuisina.

Huomio kiinnittyy laaja-alaiseen ensimmäisen tavun vokaalivaihteluun, jota on yleisesti pidetty suomen ekspressiiviselle sanastolle tyypillisenä piirteenä ja jota on tulkittu myös äännesymbolisesti (s. 46). Vaihteluun osallistuvat *a*, *e*, *i* ja *o*, vähemmässä määrin myös *ö*, joka on ilmeinen *o*:n affektiivinen variantti: jokaisella *kölk*-sanalla on myös takavokaalinen vastine. Joukossa on myös joitakin *kulk-* ja *kälk-*alkuisia sanoja. Yleissuomalainen *kulkuri* on *kulkea*-verbin johdos, ja *kälkkäri* 'puheliass ihminen' (kts. 1i, s. 103) on johdos verbistä *kälkättää*. *Kulkkaroida*, *kulkkeroida*, *kulkkuroida*, *kulkuroida* ja *kälkkäröidä* 'kuljeskella' ovat ahdasalaisia varsinaissuomalaisuuksia (kts. esimerkkejä 5o s. 112 ja karttaa 8b).

- (5.I) *kalkare ~ kelkare ~ kilkare ~ kolkare ~ kölkäre*
kalkari ~ kolkari
kalkaro
kalkartaa
kalkkara ~ kelkkara ~ kilkkara
kalkkare ~ kelkkare ~ kilkkare ~ kolkkare ~ kölkkäre
kalkkarehdella
kalkkarehtaa
kalkkari ~ kilkkari ~ kolkkari ~ kälkkäri
kalkkaro ~ kilkkaro
kalkkaroida ~ kelkkaroida ~ kolkkaroida ~ kulkkaroida ~ kälkkäröidä
kalkkaroittaa ~ kelkkaroittaa
kalkkaroitua ~ kolkkaroitua
kalkkerehtaa ~ kilkkerehtää ~ kolkkerehtaa ~ kölkkerehtää
kalkkero ~ kelkkero ~ kilkkero ~ kolkkero ~ kölkkerö
kulkkeroida
kalkkeroitua
kalkkore
kalkkuri ~ kelkkuri
kalkura ~ kilkura ~ kolkura ~ kölkyrä
kelkerehtää ~ kolkkerehtaa ~ kölkerehtää
kelkkeri ~ kilkkeri
kelkkura ~ kilkkura
kelkkuroida ~ kolkkuroida ~ kulkkuroida
kilkeri
kilkerö ~ kolkerö ~ kälkerö ~ kölkerö
kilkuri ~ kulkuri
kilkuroida ~ kulkuroida
kolkarehdella ~ kölkärehdellä
kolkarehtaa ~ kölkärehtää
kolkerehdella

Raimo Anttila on rinnastanut *kal-*, (*kel-*), *kil-*, *kol-*-vaihtelun balttilaisten kielten ablautiin (1992: erit. 8–9; 1995: 44–45). Rinnastus on rohkea ja harkitsemisen arvoinen siltä osalta, että balttilaiset lainasanat olisivat mukautuneet (itämeren-)suomen sanojen vokaalivaihtelusysteemiin ja tukeneet tiettyjen juurisarjojen (*kVI-*) syntymistä. (Vrt. s. 118.) Kokonaisuudessaan ekspressiivisten juurten vokaalivaihtelu on kuitenkin niin yleistä, että sitä ei voi selittää yksittäisten lainasanojen avulla.

Seuraavissa asetelmissä (5.II–IV) tarkastelen ensimmäisen tavun vaihtelua *a ~ i ~ o*, joka on ekspressiivisissä sanoissa yleinen ja erityisen karakteristinen sekä *kVI(k)-* että *kakkare*-sikermille (vrt. *kalista*, *kilistä*, *kolista*; *kalkkaa*, *kilkkää*, *kolkkaa*; *kakkare*, *kikkare*, *kokkare*). Asetelmissä on esitetty likvidan jälkeinen yksinäiskonsonantti ja geminaatta samalla rivillä sekä yhdistetty joitain verbimuotoja.

Asetelmasta 5.II (s. 97) käy ilmi, että vokaalivaihtelu on säännöllistä, mutta ei aukotonta; jotkut aukot voivat tietysti johtua aineiston puutteellisuudesta. Suomen ekspressiivisten sanojen vokaalivaihtelua on verrattu arabiaan, jossa leksikaalinen merkitys ilmaistaan kolmikonsonnantilla juurella (esim. *k-t-b* 'kirja, kirjoittaa') ja kieliopilliset suhteet vokaalivaihtelun avulla (esim. *kitāb* 'kirja'; *kataba* 'hän kirjoitti', *kātib* 'kirjuri'). "Morfologisen diagrammin" kannalta tämä vertaus onkin osuva. (Anttila 1974: 332, 1976: 130; arabian järjestelmästä tarkemmin Esa Itkonen 1997:

41–45.) Säännöllisyyden puolesta suomen vokaalivaihtelu ei kuitenkaan rinnastu taivutukseen, pikemminkin johtamiseen, kuten asetelman 5.II aukot osoittavat. Tätä kuvaa onnistuneesti termi ”vartalonsisäinen johto” (ks. s. 50); myös Häkkinen (1985: 27–29) mainitsee ekspressiivisten sanojen ”äänteellisen modifioinnin” johtamisen yhteydessä.

(5.II) *lk ~ lkk*

<i>kalkar-</i>		
<i>kalkkara</i>	<i>kilkkara</i>	
<i>kal(k)kare</i>	<i>kil(k)kare</i>	<i>kol(k)kare</i>
<i>kalkkareh-</i>		<i>kolkareh-</i>
<i>kal(k)kari</i>	<i>kilkkari</i>	<i>kol(k)kari</i>
<i>kal(k)karo</i>	<i>kilkkaro</i>	
<i>kalkkaroi-</i>		<i>kolkkaroi-</i>
<i>kalkkereh-</i>	<i>kilkkereh-</i>	<i>kolkkereh-</i>
	<i>kil(k)keri</i>	
<i>kalkkero</i>	<i>kil(k)kero</i>	<i>kol(k)kero</i>
<i>kalkkeroi-</i>		
<i>kalkkore</i>		
<i>kalkkura</i>	<i>kil(k)kura</i>	<i>kolkura</i>
<i>kalkkuri</i>	<i>kilkkuri</i>	
	<i>kilkkuroi-</i>	<i>kolkkkuroi-</i>

Mielenkiintoista on se, missä paikoissa aukot ovat. Ensimmäisessä tavussa *o*-sarja näyttäisi olevan epäitsenäisin: jos sanan 1. tavussa on *o*, sillä on (yhtä poikkeusta lukuun ottamatta) aina vastine myös *a*-sarjassa, mutta ei toisin päin. Entä miksi juuri yllä kuvatun kaltaisia äännekombinaatioita käytetään, mutta toisia ei? Toisessa tavussa *i* näyttäisi olevan mahdoton (esim. **kalkira*, **kilkirä* tai **kolkiro*), vaikka suomen fonotaksi sen sallisi (esim. yleiskielen *vankila*, *rinkilä*, *holtiton*). Toisen tavun *o*:stakin on vain yksi esiintymä (*kalkkore*). Ehkä tämän voisi selittää kielihistorian avulla, ovathan sekä *i* että *o* jälkitavuissa myöhäsyntyisiä, ja edellä esitetyt yleiskielen esimerkitkin ovat lainasanoja ja johdoksia.. Ekspressiivisanastoa on kuitenkin pidetty tyypillisesti nuorena eikä sitä ole juuri etymologioitu myöhäiskantasuomea etämmälle (ks. s. 69). Sitä paitsi myös *u ~ y* on jälkitavuissa myöhäsyntyinen, mikä ei kuitenkaan ole estänyt käyttämästä *kVl(k)kUr*-muotoja.

kVl(k)kVr-sanojen muotorajoituksia ei voi selittää fonotaksin tai kielihistorian avulla. Sen sijaan niille on olemassa selvä vertailukohta *kakkare*-sikermässä: on siis sellaisia pareja kuin *kalkkara* – *kakkara*, *kolkkare* – *kokkare* jne. Seuraavassa asetelmassa (5.III, s. 59) vertaillaan *kVl(k)kVr*-sanoja ja vastaavia *kV(k)kVr*-sanoja.

(5.III) lk ~ lkk

<i>kalkar-</i>				<i>ka(k)kar-</i>	<i>ki(k)kar-</i>	<i>ko(k)kar-</i>
<i>kalkkara</i>	<i>kilkkara</i>			<i>ka(k)kara</i>	<i>ki(k)kara</i>	<i>ko(k)kara</i>
<i>kal(k)kare</i>	<i>kil(k)kare</i>	<i>kol(k)kare</i>		<i>ka(k)kare</i>	<i>ki(k)kare</i>	<i>ko(k)kare</i>
<i>kalkkareh-</i>		<i>kolkareh-</i>				
<i>kal(k)kari</i>	<i>kilkkari</i>	<i>kol(k)kari</i>		<i>ka(k)kari</i>	<i>ki(k)kari</i>	<i>kokkari</i>
<i>kal(k)karo</i>	<i>kilkkaro</i>			<i>ka(k)karo</i>		<i>kokkaro</i>
<i>kalkkaroi-</i>		<i>kolkkaroi-</i>		<i>kakaroi-</i>	<i>kikkaroi-</i>	<i>kokkaroi-</i>
<i>kalkkereh-</i>	<i>kilkkereh-</i>	<i>kolkkereh-</i>				
	<i>kil(k)keri</i>			<i>ka(k)keri</i>	<i>kikkeri</i>	
<i>kalkkero</i>	<i>kil(k)kero</i>	<i>kol(k)kero</i>		<i>ka(k)kero</i>	<i>ki(k)kero</i>	<i>ko(k)kero</i>
<i>kalkkeroi-</i>				<i>kakeroi-</i>	<i>ki(k)keröi-</i>	
<i>kalkkore</i>						
<i>kalkkura</i>	<i>kil(k)kura</i>	<i>kolkura</i>		<i>kakkura</i>	<i>kikkura</i>	<i>ko(k)kura</i>
<i>kalkkuri</i>	<i>kilkuri</i>			<i>kakkuri</i>	<i>kikkuri</i>	<i>kokkuri</i>
	<i>kilkuroi-</i>	<i>kolkkuroi-</i>		<i>kakkuroi-</i>	<i>kikkuroi-</i>	<i>kokkuroi-</i>

Ryhmät lankeavat melko hyvin yhteen: lähes kaikilla *kVl(k)kVr*-sanoilla on vastine *kakkare*-sikermässä. Poikkeuksia ovat *kVl(k)kVreh*-alkuiset verbit, ks. esimerkkejä (5a–l) jäljempää, ja *kalkkore* (7t). Yhtäläisyys ei voi olla sattumaa. Joko toinen ryhmä on katsottava toisen variantiksi, tai sitten samat tekijät ovat vaikuttaneet kummankin muodostumiseen.

Yksi tällainen tekijä on mallisanajohtaminen (s. 15); tosin sikermän sanat ovat korkeintaan "pseudojohdoksia". Kun *kakkare*-sikermässä esiintyy tietynlaisia sanoja (esim. *kakkara* ~ *kakkare* ~ *kakkaro*), vastaavat *kVl(k)kVr*-sanat (*kalkkara* ~ *kalkkare* ~ *kalkkaro*) on voitu muodostaa niiden mallin mukaan. Lauri Hakulinen on maininnut runsaasti esimerkkejä *rA*-, *re*-, *ri*- ja *rO*-päätteisistä sanoista, jotka ovat osittain johdoksia, mutta joiden joukossa on myös lainasanoja ja ekspressiivistä, etymologioimatonta ainesta. Esimerkkejä: *kankara* ~ *kankare* ~ *kankaro* (maastotermejä, vrt. *kangas*), *sankari* (< germ.?), *lonkero* (vrt. *lonka*), *kanttura*, *kompura*, *vinkuri* ('myrsky', vrt. *vinkua*), *kontturi* ('kontintekijä', vrt. *kontti*). (Hakulinen 1979: 134–135, 175–178, 219–220.) Sangen usein *VrV*-loppuisilla sanoilla on *U*-loppuinen paralleeli: esim. suhde *kakkara* — *kakku* on samanlainen kuin *kalkkara* — *kalkku* (joskin *kakku* on skandinaavinen laina, SKES, SSA s.v. *kakku*; *kalkku*-sanasta ks. s. 106, 109). Lisäesimerkkejä ovat *jakkara* — *jakku*, *ahkera* — *ahku*, *hämärä* — *hämy*, *katkera* — *katku* (myös *kitkerä* — *kitku*), *kiikkerä* — *kiikku*, *kupera* — *kupu*; *kinner* — *kinttu*, *kumpare* — *kumpu*, *mantere* — *mantu*; *komero* — *komu*, *koukero* — *koukku*, *tyllerö* — *tylly* (Hakulinen 1979: 134–135, 176). Sanaparit on SKES:ssa ja SSA:ssa yleensä esitetty yhteenkuuluviksi ja monet mainitaan "deskr.luontoisiksi". Pois ei voi siis sulkea sitäkään mahdollisuutta, että kielen jossain kehitysvaiheessa olisi vaikuttanut produktiivisesti sellainen skeema, jonka tulosta sekä *kVl(k)kVr*- että *kV(k)kVr*-sanat olisivat; toisaalta muissa Hakulisen esimerkkisanoissa ei liene kuitenkaan yhtä laajalaista ja systemaattista vaihtelua kuin asetelma 5.III esittää.

Vokaalivaihtelu näyttää olevan *kakkare*-sikermässä säännöllisempää. *KV(k)kVr*-sanat ovat murteissa myös *kVl(k)kVr*-sanoja yleisempiä ja laajalevikkisempiä, minkä vuoksi ne tunnetaan

paremmin yleiskielessäkin. Jo sanojen *kakkara*, *kakara*, *kokkare* ja *kokkara* 'lanta-, savi- ym. paakku' levikki kattaa tasaisesti jokseenkin koko kielialueen (kts. karttaa 11).

Asetelmassa 5.IV on yhdistetty edellisen asetelman *kVl(k)kVr-* ja *kV(k)kVr-* sanat, jolloin vokaalivaihtelun aukot täyttyvät niin, että 45 mahdollisesta muodosta on käytössä 40.

(5.IV) *lk ~ lkk ~ k ~ kk*

<i>ka(l)(k)kar-</i>	<i>ki(k)kar-</i>	<i>ko(k)kar-</i>
<i>ka(l)(k)kara</i>	<i>ki(l)(k)kara</i>	<i>ko(k)kara</i>
<i>ka(l)(k)kare</i>	<i>ki(l)(k)kare</i>	<i>ko(l)(k)kare</i>
<i>kalkkareh-</i>		<i>kolkkareh-</i>
<i>ka(l)(k)kari</i>	<i>ki(l)(k)kari</i>	<i>ko(l)(k)kari</i>
<i>ka(l)(k)karo</i>	<i>kilkkaro</i>	<i>kokkaro</i>
<i>ka(l)(k)karoi-</i>	<i>kikkaroi-</i>	<i>ko(l)kkaroi-</i>
<i>kalkkereh-</i>	<i>kilkkereh-</i>	<i>kolkereh-</i>
<i>ka(k)keri</i>	<i>ki(l)(k)keri</i>	
<i>ka(l)(k)kero</i>	<i>ki(l)(k)kero</i>	<i>ko(l)(k)kero</i>
<i>ka(l)(k)keroi-</i>	<i>kikkeröi-</i>	
<i>kalkkore</i>		
<i>ka(l)(k)kura</i>	<i>ki(l)(k)kura</i>	<i>ko(l)(k)kura</i>
<i>ka(l)kkuri</i>	<i>ki(l)(k)kuri</i>	<i>kokkuri</i>
<i>kakkuroi-</i>	<i>ki(l)(k)kuroi-</i>	<i>ko(l)kkuroi-</i>

Tällainen tarkastelutapa on tietenkin mekaaninen ja korostaa yhtenäisyyttä vaihtelun kustannuksella. Hyvinkin satunnaiset muodosteet, joista voi olla vain yksi tiedonanto, saavat asetelmissa saman painoarvon kuin yleiset ja vakiintuneet lekseemit. Joukossa on myös sanoja, jotka rinnastuvat toisiinsa äänneasun perusteella, mutta eivät vastaa semanttisesti toisiaan ja ovat eri alkuperääkin: esim. *kalkkari* 'karvari' (1j), ja *kakkari* 'jakkara' (SMS s.v. *kakkari*). Äänteellinen vaihtelu ei kuitenkaan ole mielivaltaista, vaan se toteutuu tietyn järjestelmän puitteissa. Kun järjestelmä yhdistää eri alkuperää olevat ainekset muodon tasolla, ne assosioituvat myös sisällöllisesti (vrt. s. 72–73). Tässä mielessä asetelman 5.IV sanahahmot ovat myös kognitiivisesti todellisia ja voidaan puhua skeemasta, joka ohjaa *kV(lk)kVr-* sanojen käyttöä ainakin fonologian tasolla. Niillä on myös semanttisia yhteyksiä, joita käsittelem seuraavaksi.

5.3.3. Semanttinen variaatio

Merkitysten perusteella *kalkkala*, *kalkkare-* sikermän sanat voidaan jakaa seuraaviin ryhmiin:

1. 'aisakello, kulkunen; lehmän- tai lampaankello; soiva esine'
2. 'jää-, sonta- ym. kakkara (vars. eläimen karvoissa); takku'
3. 'lapsi'
4. 'kivekset, miehen t. urospuolisen eläimen sukupuolielimet'
5. 'olla jaloissa, tiellä; pitää kalisevaa ääntä'
6. 'poron kaulamerkki; omistajan merkki avaimessa, jauhosäkissä, verkossa jne.'
7. muita merkityksiä

Ainakin 1., 2., 4. ja 6. merkitykselle voitaisiin abstrahoida yhteinen skeema 'roikkuva, pallomainen esine'. Diakronisista syistä oletan kuitenkin (ks. s. 118), että 1. merkitys on prototyyppinen: 'kello, kulkunen' eli 'roikkuva, pallomainen, soiva esine'. Sekä 2. että 4. merkitys ovat metaforia, joissa ääni on jäänyt taka-alalle (vrt. *kulkuset* 'kivekset', esim. Karttunen 1979: 116); 'roikkuvuus' tulee esille myös 6. merkityksessä. Vastaavasti 2. merkitys assosioituu myös *kakkare*-sikermään, jolloin erilaiset 'tiellä olevan, roikkuvan, epämääräisen kappaleen' mielikuvat johtavat myös 3. merkitykseen (vrt. *kakara*, *mukula* 'lapsi'; PS s.v. *kakara*). Samaa tietä päästään edelleen 5. merkitykseen 'roikkua, heilua tiellä' (vrt. *jäädä roikkumaan jhk työpaikkaan*; *roikkua illat kapakoissa*; PS s.v. *roikkua*). Siihen on myös vaikuttanut 1. merkityksen vivahde 'soiva esine', joka yhdistää sikermän onomatopoeettisiin *kVI(k)*-sanoihin. Äänneasun tasolla tämä ilmenee siten, että 5. merkityksen sanoilla ei useinkaan ole vastinetta *kakkare*-sikermässä (s. 110–111).

Tämän tapainen polyseemisten yksiköiden merkitysten yhdistäminen on suosittu metodi kognitiivisessa kielentutkimuksessa (ks. s. 23–24). Erona nykykielen polysemian synkroniseen analysointiin on se, että *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän polyseemisyys ei koskaan ole ollut synkronista siinä mielessä, että tietty kielenpuhujaksi olisi tuntenut kaikki merkitykset; niiden levikit poikkeavat toisistaan eikä kaikkia merkityksiä tunneta millään alueella; varsinkin 1. ja 6. merkityksen levikkialueet poikkeavat muiden merkitysryhmien levikistä. Eri merkitysten yhdistäminen on mahdollista vain teoreettisesti, arkistolähteiden perusteella. Laajasta aineistosta on yllättävän helppo löytää abstrakteja merkityksiä, jotka yhdistävät eri sanoja, ja tehdä "analyttisiä kansanetymologioita" (Anttila 1989: 369). Tämä on tietysti todiste siitä, että perheyhtäläisyydellä on vahva asema ajattelussa, mutta sen tulisi samalla myös ohjata varovaisuuteen silloin, kun merkitysketjuja tulkitaan diakronisesti.

Joka tapauksessa *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän sanat sulautuvat toisiin sanoihin ja sanaryhmiin, olivatpa vaikutteet kulkeneet mihin suuntaan tahansa. Erilaisia epämääräisiä kappaleita merkitsevät *kakkare*-sikermän sanat näyttäisivät olevan yhteydessä ennen kaikkea 2. ja 3. merkitykseen, ääntä merkitsevät yhdistetyn *kVI(k)*-sikermän sanat taas 1. ja 5. merkitykseen. Lisäksi sanoille on osoitettu vastineita myös muista kielistä, kuten edellä (s. 94–95) on mainittu.

Antaakseni kuvan eri tekijöistä, jotka vaikuttavat sanan äänneasuun ja merkitykseen ja sitovat eri muotoja toisiinsa, tarkastelen seuraavaksi *kalkkala*, *kalkkare* -sikermää merkitysryhmittäin. Esitän paralleeleja lähinnä *kakkare*-sikermästä sekä *kakkala*, *kalkkana* -tyyppisistä sanoista. Annan esimerkkejä myös karjalan kielestä. Karjalan sanat ovat kaikki *kalk*-alkuisia, paitsi 6. merkityksessä *kilk*-alkuisia, ts. 1. tavun vokaalivaihtelua ei tunneta. *Kakkare*-sikermässä vaihtelua on jonkin verran karjalassakin: esim. *kakertoa*–*kikertöä*, *kakkareh*–*kokkareh*, *kikkura*–*kokkura* (KKSK). Esimerkkejä on myös SKVR:sta, mutta koska runojen keruupaikka on usein epävarma, SKVR:n tietoja ei ole otettu levikkikarttoihin.

5.3.3.1. 'Aisakello, kulkunen; lehmän- tai lampaankello; soiva esine'

Tässä merkityksessä yleisimpiä ovat *kalkkala*, *kalkkalo* -sanat, joita tunnetaan Karjalan kannakselta, Laatokan luoteisrannikolta ja Inkeristä sekä karjalan kielen alueelta Laatokan itärannalta (1a–b). *Kalkkala* on yleisempi Inkerissä ja Länsi-Kannaksella, *kalkkalo* taas Itä-Kannaksella ja karjalan kielen alueella. Levikit on esitetty kartassa 4, joskin *a*- ja *o*-loppuiset muodot on yhdistetty (samoin kartassa 5). Kaikissa monikon taivutusmuodoissahan *a*- ja *o*-päätteiset muodot eivät eroa toisistaan, joten osa lause-esimerkeistä on kaksitulkitaisia: esim. *kalkkaroilla* voi olla yhtä hyvin *kalkkara*- kuin *kalkkaro*-sanankin monikon adessiivi. Silloin kuin kaksitulkitaisia lause-esimerkkejä esitetään tekstissä, ne on ryhmitelty sanalipussa annetun nominatiivimuodon mukaan, vaikka aina ei olekaan varmaa, onko se faktinen vai ainoastaan kaksitulkitaisen muodon varassa abstrahoitu.

- (1a) HeiJ — — *koira kaulaakii pani kalkkala[n]* (T. Parikka 1932); *UusVI kalkkala ol ympyrläine ku palli pohja ristii halk ku jänikesuu* (A. Mikkola 1951); *Kive a sil ol oikein kalkkalat setolkas ja ajo niiko herra ikää* (A. Paasonen 1960); *Ven laskiaissunnuntak ol', sit nuoret männiit liukuilemmaa, sit pantii kellot ja kalkkalat hevo'sen kaulaa* (Ruben Nirvi 1944); *Tuut [hevosen kaulassa oli koristeltu hihna:] ja siin ol sit, joka sentim peäs, kalkkala ja kello* (Anneli Siren 1971); *HieM jouluun ko käivät kirkoos ni, sit ol' kalkkala vempelees* (Anneli Siren 1965).

SKVR: *tie sie kellot kissallesi, kasiloillesi kalkkalat* (IV3: 3967, Kupanitsa); *meil' on kellot seinän päällä, porokellot portin päällä, kalkkalat kujan katolla* (XIII4: 10997, Koivisto); *kirves kellona helisi, varsi vaskikalkkalana* (III3: 3425, Soikkola); *kun mie kuolen kuulu tyttö, ilo-kalkkala katoon* (III2: 1893, Narvusi). — *antoi kellon kielekseis, kalkkalaisen ääneksein* (III1: 218, Soikkola); *ostan kellot kenkihini, kalkkalaiset kanta-päihin* (IV1: 1069, Moloskovitsa–Tyrö).

- (1b) *Ruok kalkkalo ään ei kuulu yhtä heliästä niiku tiukui ään* (Harri Ristola 1960); *VuoR lehmäl on kalkkalo kaulas* (Lilja Virtanen 1960); *PyhVI pie kellois ja kalkkalois [sanoi tyttö kun antoi kihlat takaisin]* (Leino Pennanen 1960); *Jaak pittiähä ne ostua kellot ja muut kalkkalot* (Jaakko Kilpiö 1980); *Vuole Vuoljärvel ol' suurimmal emälampaal kalkkalo kaulas* (Pekka Vuoljärvi 1960). — *Säämäjärvi kalkkalod römistäh* (KKSK s.v. *kalkkalo*).

SKVR: *susi lausui lampahalle, "miks olet kellotta kesällä, katala kalkkalotta?"* (V1: 1295, Lempaala); *ilman kellon kuulumatta, kalkkalon kalajamatta* (XIII3: 8596, Metsäpirtti); *käyvät kellona kyläill', kylä kauan kalkkalona* (XIII1: 2017, Sakkola).

Myös *kVI(k)kVr*-sanoja tunnetaan: *kalkkara*, *kalkkaro*, *kilkeri* ja *kilkkaro*, SKVR:ssa myös *kalkkare* (1c–e). Niistä on joitakin tietoja *kalkkala*-, *kalkkalo*-alueelta ja sen laitamilta (Ruok KanJ Pari Suistamo) sekä vähän kauempaa Pohjois-Karjalasta ja -Savosta ja (Nmes Maan Nil). SKVR:ssa on lisäksi muutamia runomuistiinpanoja vieläkin pohjoisempaa (1e): Suomussalmen Hietajärveltä ja Pohjois-Pohjanmaalta Pudasjärveltä ja Säräisniemeltä. Samalla kun äänneasu on etäännytynyt originaalista, *kalkkara* on saanut myös ekspressiivistä sävyä, mikä ilmenee selvästi Maaningan lause-esimerkissä *mittee tuommosilla kalakkarjoella tekköö* (1c): merkitys on vähättelevä ja sanaan liittyy pronominaali *tuommonen* (vrt. s. 62–63). *Kilkeri*, *kilkkaro* -varianteissa 1. tavun *i*:hin liittyy 'pienuuden, mitättömyyden' merkitysvivahde (vrt. "taajuuskoodi" s. 46).

- (1c) KanJ [joulukirkkoon ajettaessa] *kel ol vemppees kalkkara* (Pirkko Loimalahti 1968); *Maan mittee tuommosilla kalakkaroella* [= pienillä kulkusilla] *tekköö* (Ahti Rytönen 1923); Nil [lapselle, joka pyytää tuomaan markkinoilta kellon:] *vieläpä tässä kalakkara kannattaa ostoo* (Yrjö Väänänen 1918). — *Pari kellot ja kalkkarot* (Tauno J. Soikkeli 1965).
- (1d) *Maan pikkuhen kellon kilkei vašikan kàolassa* (Ahti Rytönen 1928). — Nmes [ennen olivat kellot suurempia kuin nykyisin:] *ee niitä kilikkaroeta, eihän ne kuulum mihinkkää* (Toini Pääkkönen 1953).
- (1e) SKVR: *jos sä kuulet karjan kellot, tahikka helyn hevoisten, kalkkaran kalisevaksi* (SKVR I4: 1375, Hietajärvi); *ettet kũlek kello ŋ kilausta, etkä kalkkara ŋ kalausta* (SKVR XII2: 6286, Pudasjärvi). — *jott'et kuulis karjan kelloa, etkä helkkävän hevosen, kalkkaron kalisevaksi* (SKVR I4: 1376, Hietajärvi). — *panes kello kuulumaan, kalkkare kalisemaan* (SKVR XII2: 7398a, Säräisniemi).

Esimerkit ryhmässä 1f rinnastuvat sananlaskuun “kieli kellosta putosi, katoi ääni kalkkarasta” (NS s.v. *kalkkara*; Kuusi 1953: 38). Sananlasku on tässä muodossa käsikirjoituksessa, joka on ilmeisesti-kin alkuaan Sotkamon kappalaiselta Samuel Bohmilta 1700-luvulta; sekä sen kieliasu että erisnimet viittaavat Pohjois-Pohjanmaalle ja Kainuuseen (Kuusi 1953: 479–480.) Muoto *katoi* viittaa karjalan kieleen, jossa sananlasku myös tunnetaan. Sananlaskusta on mainintoja myös Perä-Pohjolasta (Rov Pelk Sod), kaukaa 1. merkityksen varsinaiselta levikkialueelta. Lause-esimerkeistä ryhmässä 1g käykin ilmi, että *kalkkaran* alkuperäinen merkitys on hämärtynyt; kun sana on saanut merkityksen ‘puhelias’, se lienee yhdistynyt verbiin *kalkattaa* ‘puhua’ (3e, s. 108).

- (1f) Sak [sp., kun joku on kuollut:] *kiel kellost putos, eän koatu kalkkalost* (A. Kurikka 1932); Pelk [puhumattomasta lapsesta:] *kieli on puonnu kalkkarasta* (T. Tasala 1959). — *Suistamo kirboi kiel'i kellozes, kado iähi kalkkaros* (KKSK s.v. *kalkkaro*).

SKVR: *kieli kellosta putosi, kato ääni kalkkerosta* (VII3: 4622, Ilomantsi).

- (1g) Rov [puheliaalla ihmisellä on] *kieli irti kalakkarasta* [= “kurkusta”] (K. Körkkö 1936); Sod *kalkkara* “puhelias” (Suoma Kivelä 1962).

Seuraavat esimerkit (1h) ovat arvoituksia, jotka tarkoittavat sukupuoliyhdyntää. Ne viittaavat kirjaimellisesti 1. merkitykseen (huom. adverbiaali *kaulassa*), mutta metaforisesti 4. merkitykseen — merkityksenkehitys ‘kulkunen’ > ‘kives’ on voinut saada alkunsa tämäntapaisista kiertoilmauksista. Vastaava arvoitus tunnetaan myös muodossa “Harakka hautaa kaivaa kaksi kelloo kaulassa” (tieto on Kokemäeltä 1903), ja siitä on mainittu olevan kansanrunousarkistossa 50 toisintoa (Virtanen et al. 1977: 74).

- (1h) *Eno harakka hautoo kaivaa kaks kalakkaroo kaulassa* (Kivilahden opintokerho 1935); *Tär ori mennee talhiin, kaks kilkareta kaulassa* [= “koinaus”] (Inkeri Tuovinen 1931).

Nurmijärven *kalkkari* (1i) on luontevinta tulkita *kalkata*, *kalkkaa* -tyyppisen verbin johdokseksi, koska se on koko sikermän levikkialueen ulkopuolella ja vastaavia *ri*-johdoksia on muodostettu myös *kilk-* ~ *kolk-* ~ *kälk-* alkuisista verbeistä.

- (1i) NurJ *kalkkari* "römeä-ääninen kulkunen" (V. Peltolainen 1908). — Urj joka viimeks löi varstalla, se oli *kolkari* sittek koko vuale (Maija Juvas 1930); vrt. *kolkata*, *kolkkia* 'puida'; Juv yks *Pänononen ol' kalkkat' karvari* (Arvo Inkilä 1938); vrt. *kalkita* (kalkkia käytetään karvojen irrottamiseen nahasta); Sys *pankoa nyt pois ne kirveet ja kalkkarit ette työ soak kuitenkoa aikoam muuta kur roinoa lattijalle* (E. J. Ekman 1951); vrt. *kalkata*, *kalkkaa*; YTor *soon semmonen kälkkäri, porisee niim paljo ko kerkiää* (Teuvo Tuira 1961); vrt. *kälkkätys* 'puhe' (3e).

Kalista ~ *kalkattaa* ja *kilistää* ~ *kilkettää* -verbeistä on muodostettu myös *tti-* ja *in-*johtimilla sekä kelloa että puheliasta ihmistä merkitseviä johdoksia (1j–k). (Näistä johtimista ks. Hakulinen 1979: 192–195, 219–220; Länsimäki 1987, erit. 234–235; 246–248.) Kun verrataan *kalkkala*, *kalkkalo* -sanoja *ri-*, *tti-* ja *in-*johdossikermiin, on ilmeistä — toisin kuin SSA (s.v. *kalkkala*) väittää —, että *kalkkala* ~ *kalkkalo* ei ole *kalkkaa*-verbin johdos. Kuten edellä (s. 89) jo mainittiin, sille ei ole *kilk-* ~ *kolk-* tai *kälk-*alkuisia paralleeleja (**kilkkala*, **kolkkalo* jne.), eikä se merkitse esim. puheliasta ihmistä, jota voidaan kutsua kyllä *kalkatiksi* tai *kalkattimeksi*.

- (1j) Sak *kalkkätello* [= *kalkatti-*] — *koliaeänine pomppokello* (Veikko Ruoppila 1936); Ruske *kilikettikello* "kimeä-ääninen pieni karjankello" (Antti Sorsa 1960). — Suojärvi *kalkat'tikello* 'pieni hyvä-ääninen kello' (E.V. Ahtia 1909–1922). — Vrt. *kalkattaa* ~ *kilkattaa* 'puhua' (3e) ja seuraavia esimerkkejä: KanJ *se o sellanen kalkatti jot ei siin muihe ään paljo pääse kuulumaa* (Helmi Harju 1961); Ilo *kiliketti* 'puheliast' (Pekka Romppanen 1960).
- (1k) Kauk kyl tuol yhteisil metsil on lehmil mone moista kello kilistintä, kalkatinta, römpötintä ja rompotinta (Edith Miikkonen 1984). ~ Kurk [hevosen valjaissa oli] *kaikellaisii kilkettimmii* (Toivo Immonen 1962). — Vrt. Yläm [kovaäänisestä ihmisestä:] *on hää sellanen kalkatin jotta ääni kuuluu kirkolta kottii* (Hilda Kälviäinen 1983); KanN *sit o semmoenen kalakafi* [= puheliast] (Oskari Kuitunen 1926).

Kalkkana 'kello' (1l) tunnetaan Kaakkois-Hämeessä (Lam Nas Myr; lisäksi Asko *kalkkaana*), mikä ei maantieteellisesti ole kaukana *kalkkal/a* ~ *-o* -alueesta, mutta Kymenlaaksosta ei tietoja ole; muut maininnat *kalkkanasta* ovat vasta Säkkijärveltä ja Uudeltakirkolta. Lisäksi *kilkkana* (1m) on ilmeisen satunnainen, siitä on maininnat vain Iistä ja Ristijärveltä. *Kalkkana* ja *kilkkana* (jälleen äännesymbolinen 'pienuuden' vivahde) rinnastuvat *kalkkala*, *kalkkare* -sikermää luontevammin omaperäisiin johdoksiin, joiden taustalla on ekspressiivinen verbi (1n, 3d s. 107), vaikkakin nämä ovat *inA-* ~ *UnA-*loppuisia (Hakulinen 1979: 199; Hahmo 1994: 23–24). Aivan sporadinen on *kalkkakello* (1o).

- (1l) Lam [kun lapset kiirehtivät laskiaisena mäkeen, käsissä ja kelkoissa oli] *kellot ja kalkkanat* (Maija Juvas 1929); Nas *siel oj jo kyläläisien eläviä* [= eläimiä] *ulkon, kun kuuluu kellot ja kalkkanat* (P. Tuomenoja 1930); Säkk *kuka tuolla kujalla aijaa kalkkana vempelässä* (Väinö Seppä).
- (1m) Ii [talollisten lehmillä oli suuret kellot:] "— — joilla oli vain yksi lehmä, niin niiden kaujassa oli pieni kello, *kilikkanakello*" (Pentti Kukkonen 1964); RisJ [aisakellosta:] *pikkunen kilikkana* (Lauri Lounela 1942).
- (1n) Hol kuulu *kalkkinat kun ol' niin iso kello Ruskasen kaulas* (Katri Virta 1938). ~ Kymi *arvaa nym minkäläist kilkinää se pitää* (Väinö Tala 1948). ~ Vit — — *monet kuulevat tyhiä kolkkinoita ja pauhinoita ja näkevät joutavia* (Inkeri Tuovinen 1932).

- (1o) KanN *sieltä kuulu äskön semmoene kalakkakello tuolta pihasta, mutta kennel lienöö ollu* (Oskari Kuitunen 1921). — Vrt. seuraavia esimerkkejä: *Juv alko kiel kalakattaa ku kalakkaväkkärä* (V. Tarkiainen 1937); *Kall kalkka oli hieno kirves minenkää veistettii* (Lauri Laiho 1938).

5.3.3.2. 'Jää-, sonta- ym. kakkara; takku (vars. eläimen karvoissa); takku'

Vaikka folkloressa ja varsinkin Gananderilla 'jään' merkitys on vallitseva (91–92), SMSA:n esimerkistössä 2. merkitys viittaa yleisimmin kotieläimen karvoissa riippuviin lantapaakkuihin, usein myös takkuisiin hiuksiin tai karvoihin. Eri sanojen levikit on esitetty kartassa 5. Yleisin sana on *kalkkare* (2a), josta on tietoja laajalta alueelta itä- ja pohjalaismurteista. Enimmät maininnat ovat linjan Luumäki–Suomenniemi–Kangasniemi–Konginkangas–Perho–Kaustinen itäpuolelta; pohjoisimmat maininnat ovat Limingan–Utajärven–Ristijärven tasalta.

- (2a) *Asko yhtä kaikki tahto vaa lehmien kintut ja kyljet olla paksujen kalkkareiren peitos kevään, kun ei lemmii koskaa krapattu niinko hevosii* (Valter Koskinen 1958); *Luu miten tuolla hevosella viittii nyt mihin lähteä kun on paskan kalkkareita kupeet täyteen* (Viktor Muuronen 1963); *Lip mummo ei piittäään ou pitkiin aikoihin kammannut niin tukka on ihan kalakkareissa* (Toivo Parviainen 1985); *Juv lampaav villa on kalakkareista* (V. Hytönen 1900–1903); *Jäp [huonosta, päistäreisestä tappurasta:] ne latvatappurat ol' semmošta kalakkarèista* (Marja-Liisa Viikko 1969); *Kong lapsem peä' on kalakkarèissa* (Helmi Helminen 1931); *Paav [ennen vanhoilla miehillä oli isot parrat:] kovalla pakasella ne oli valkijasa kuurasa, vieläpä jääkalakkareisaki* (Martta Latomaa 1966); *Uta [kinoksissa kahlanneella hevosella] oj jalat ja mahanalus jääkalakkarèissa* (J. Kemilä 1932); *Sot se om paha karjapiika kun lehmät on kalakkareissa* (Lauri Lounela 1940). — Ilomantsi ylen on hebozen händä kalkkarehišša (KKS s.v. kalkkareh).

Loppuvokaali *e* on 2. merkityksen sanoille tyypillinen: paitsi *kalkkare*, *e*-loppuisia ovat levikiltään suppeammat *kakkale* (Pad Mik KanN Ään Sys) ja *kalkkale* (Lemi Viip KanJ Mik) (2b). *Kalkkare*, *kakkale* ja *kalkkale* rinnastuvat *kakkare*- (~ *kikkare*-) sanan käyttöön (2c); huomaa erityisesti esimerkkiryhmän 2c ensimmäinen lause: *paskankikkareita killu reisistä ko ne [= lehmät] meni*, jossa *kikkare*-sanaa on käytetty samassa merkityksessä kuin *kalkkare*-sanaakin ryhmässä 2a.

- (2b) *Pad lehmän karvat on ihan paskankakkaleis kun niit ei o rapan kans sujittu* (Väinö Korkeila 1985); KanN *se [hevonen] on nii hienokarvaen ni se talavella niir rumast männöö kakkaleesee* (Oskari Kuitunen 1927); Ään *peäs o ihan kakkaleissa kun et ole sitä antanna kammata* (Arvi Hirvinen 1985); Sys *kampuasit eis joskus tuota piätäs, ku iha oj jo karvat kakkaleissa* (Onni A. Svensson 1985). ~ Lemi [kampaamattomasta tukasta:] *se o ku koiraperse kalkkalies* (Veikko Ruoppila 1934); Viip *partais on jääs, jot kalkkaleet heiluut* — (Kaarina Saarelma 1985).
- (2c) Vam [lehmät olivat kesällä niin likaisia, että] *paskankikkareita killu reisistä ko ne meni* (Eino Lepistö 1941). — Hol [oli niin kylmä, että] *hevosen kakkarietkim maasta pomppi ylös* (Veikko Ruoppila 1940); Kars [sp.] *monna mies eläissään, koirankakkare kuoltuaa* (Saara Viljanen 1929); Him [vähään vesimäärään sekoitetuista vehnä-jauhoista pyöriteltiin "klimppejä":] *niistä tuli kovia kakkareheja* (Raimo Jussila 1972); KemJ *hevosen kakkare* (E. Hea-Kallas 1937).

Äänneasun ja levikin suhde on samantapainen myös sanoilla *kalkkara*–*ka(l)kkala*–*kakkara* (2d–f) ja *kalkkaro*–*ka(l)kkalo*–*kakkaro* (2g–i). *Kalkkara* ja *kalkkaro* on tunnettu samalla alueella kuin

kalkkarekin, joskin niistä on vähemmän mainintoja. Kuten *kalkkalekin*, *kalkkala* ja *kalkkalo* ovat kaakkoismurteisia: mainintoja on Kir Äyr Kauk LumV, Inkeristä Tuut. Karjalan puolelta tietoja on toisaalta Salmista (*kalkkalo*) ja Säämäjärveltä, toisaalta Vienasta (Kontokista ja Vuokkiniemeltä), jossa ne ovat ainakin osaksi peräisin folkloresta.

Kakkalo ja *kakkala* tunnetaan Kaakkois-Hämeestä, Kymenlaaksosta ja Etelä-Savon länsiosista (Nas Iit Sip Mik KanN Joutsa), samoilta alueilta kuin *kakkale*. Levikin perusteella siis konsonantismi näyttää sitovan eri sanat toisiinsa enemmän kuin loppuvokaali.

- (2d) VehS [lehmillä oli] — *koko talaven kalakkarat lonkissa* (Anja Salomaa 1969); *Kong kyllä se kettu on karvassaa koko lumen aejam mutta kum pälvissä om mua, nii takkukalkkaroa tulloo perseppieli* — (Aino Oksanen 1926); Uta [huonosti hoidetun] *lehmär rèiret on sontakalakkaròeta tåönnä* (J. Kemilä 1932); *Sot se kun käöpi lummeen niin se* [hevosen häntä] *männöö kalakkaroiksi* (Lauri Lounela 1965).
- (2e) Iit *hevosenkarva on nii kakkalas* (Aino Oksanen 1926–1930); KanN [koiralle:] *mahassii on kakkalassa* (Oskari Kuitunen 1921); Joutsa [jos mies ei viitsinyt uittaa eikä pestä hevostaan:] *se ol àeka ruma ja kakkalàenen sit semmosel læskam miehe hevone* (Leena Sarvas 1974).
- (2f) TuuN *kakkarat* [sitolkan pehmusteet] *tulloo hevo'sen selekee vasten* (Pentti Vartiainen 1963); Juan [luonnonkiharasta tukasta:] *seun kikkarassa ja kakkarassa, kun Pekkarisen lampaan perse* (Aino Miettinen 1932); Piht *lepäkkäetä* [= veripalttuja] *kun tehtiin niistä tul' hyvä kèitto, ne pikku kakkaròeks tehtii* (Suvikki Larkas 1970). — Suistamo [lehmä] *olgie järzii*, [sonta-] *kakkaroa luad'ii* (KKSK s.v. *kakkara*).
- (2g) HeiJ *Katariinan tukka on kalkkarois, ko ei ole saanu sitä viikkoo kammata* (Lempi Vanhanen 1985); LumV *lehmä on lian kalkkarossa* (Vieno Koponen 1935).
- (2h) Sip *menekkö kampaamaan pääs, kun on kun karittan selkä kakkalois* (E. Permanto 1937). ~ Äyr *et vai anna päättäis kammata hiukseis on iha kalkkalois* — (Liisa Pekonen 1986); Kauk *lampua maha alusvillat ovat joskus kalkkalois, ne ku yhteniä kastuut ja kuivuut* (Edith Mikkonen 1985). — Säämäjärvi *kartatez vie menöö kalkkaloloil* [= sykkyröille] *erähät kohtad* (KKSK s.v. *kalkkalo*).
- (2i) Kuop *kakkarolla* [edellisestä leipomuksesta jätetyllä taikinapallolla hapattamalla] *tehtiin se lèipä* (Liisa Oinonen 1963).

Lähinnä Pohjois-Karjalassa (lisäksi HeiJ; karjalan puolelta Suistamo ja Uhtua) tunnetaan *kalkkero* (2j), jolle sillekin on satunnaisia vastineita *kakkare*-sikermässä (2k); **kakkeloista* ei ole merkintöjä, mutta verbi *kakkeloitua* tunnetaan Harlusta (2t). Rovaniemeltä tunnetaan *kalkkura* ja sille vastine *kakura* (2l); yksittäiskonsonantti ja 2. tavun *u* ovat tyypillisesti peräpohjalaisia, vrt. *kilkura* (6a).

- (2j) HeiJ *ompas siu hiukseis kalkkeros, ko ei taho saada kammattuukkaa* (Lempi Vanhanen 1961); Ruske *eijjou ala'sen nykärettäkää vaikka lehmät ovat ihan paskankalakkerossa* (Eino Saukkonen 1960); Kite *pitää sukii tuota varsoo, jotta s eij ou* niin kalakkerossa *ku koeran häntä* (K.I. Karttunen 1905); Ilo *lehmät ovat paskan kalakkerossa* (A. Turunen 1912); Kaav *jos se* [villa] *semmo'seen kalakkeroom männöö niin silloin pestäv vuan* (Anja Laine 1963).

SKVR: *vitkon nyt villat virkiiks, katkok karvat kal(a)kkerosta* (VII5: 4077, Tohmajärvi).

- (2k) Äyr [arv.] *koivuset kokkerot katajaiset kakkerot siin keskel keikuttimet siin niinest niti natimet* — [kangaspuut] (Amalia Lemmetti 1967). ~ Kiih *em min õup* [koiranpennun] *piäkakke'ròista puristelluk* (R.E. Nirvi 1935). — Suojärvi *iitš on mu'ikka kakkerõhi* (KKSK s.v. *kakkeroinen*).

- (2l) Rov *kalkura* "eläimen karvaan tarttunut sontakokkare" (Olli Artimo 1939). ~ Rov *viimein kakuroiksi mennee* [uloste suolistossa] (Jorma Toivainen 1968).

2. merkityksessä tunnetaan myös kaksitavuinen *kalkku* (2m) eritoten Pohjois-Karjalassa, mutta siitä on mainintoja myös kaakkoismurteiden alueelta (Lemi Lappe Harlu) ja Etelä- ja Pohjois-Savosta (Juv MänH VirS Lep). *Kalkku* on semanttisesti hyvin kirjava: se voi tarkoittaa mm. kangaspuiden kaiteen pidintä (VarP, LänP), kirves- tai lusikkatelinettä (SatP, HämP), nuotan kohoa (HämK), salvauksessa käytettyä lautaa tai pihtejä (PerP, LänP) sekä vaaleaa väriä (erit. vaaleansinistä) ja kalpeaa ihmistä (PohE). (SMS s.v. *kalkku*^{1, 2}). *Kalkku* tunnetaan myös 3. ja 4. merkityksessä (4i s. 109).

- (2m) Lemi *nii kalkus takapuol'* [tukka kammattaessa] (Veikko Ruoppila 1934); Kite *lehmät on tuas niin ihmeest kalakussa pitäs sukii ja pestä* (K.I. Karttunen 1905); Kiih *lamppaav villa männöö kalakkuun, kum märässä karsinassa makoõvaa* (Ruben Nirvi 1934); Lep [lehmä on] *kalakussa* (J. Nyysönen 1902–1904).

Vaikka 2. merkityksen sanamuodot varioivat paljon jälkitavujen suhteen, ensimmäisen tavun vokaalivaihtelusta on vain vähän esimerkkejä. *Kelkkare*, *kilkkare* ja *kilkare* (2n) ovat aivan satunnaisia. Myös *kolkkare* (2o) ja *kölkkäre* (2p) tunnetaan 2. merkityksessä vain kolmesta pitäjästä (Ilo Iis Kaj). Yleisemmässä 'kokkareen, epämääräisen kappaleen' merkityksessä näistä sanoista on kuitenkin enemmän mainintoja (7b s. 114), joiden perusteella hahmottuu epämääräinen levikki Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Savossa, Kainuussa ja Pohjois-Pohjanmaalla. *Kakkare*-sikermässä paralleeli on *kokkare* (2q), joka on murteissa yleinen (kartta 11). Vrt. myös *kolkkaroitua* (2s) ja *kolkkarehtaa* ~ *köl(k)kärehtää* (5c s. 110).

- (2n) Rei *on sielä sikanen komento, lehemätki niil likasia että kelekkareet mahan alta riippuu* (Anni Kananen 1960); KemJ [lehmää ei oltu harjattu koko talvena:] *oli yltä päältä paskasta kelekkareissa niinko kulukustiukuja* (Toivo Pellikka 1962). ~ Niv [lampaan takapuoli on] *kiliikkareissa* (Ahti Cajanus 1985). ~ YTor — — *ni ei tule karva kilkkareisiin* (Teuvo Tuira 1964).

- (2o) Iis *siin on lehmät ihan kylykiään myöten paskan kolokkareessa* (H. Enqvist 1939).

- (2p) Ilo *paskan kölökkäreitä kölökkärehtää joka paikka täynnä* (A. Turunen 1912).

- (2q) Tohm *jo lehmän kupeissa on paskakalakkuja ihan suurii kokkareita* (A. Sormunen 1933); Juan—Nil *tässäpä piimässä on paksuja kokkareita* (Valdemar Holmström 1913); Puo *moa niin kovettuu että sitä ei taho' ennea soahap pehmeäksi, multakokkareetki' ovat kun kivipalasia kovvie* (Lauri Lounela 1946).

2. merkitykseen liittyvät kiinteästi myös refleksiiviverbit *kalkkaroitua* (2r), *kolkkaroitua* (2s) ja *kakkeloitua* (2t) 'mennä takkuihin, kokkareiseksi'. Näistä yleisin on *kalkkaroitua*, josta on tietoja neljästä pitäjästä Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta (PieJ Sot RisJ Kuhmo).

- (2r) Sot *karvat kalakkaroetuu lijan kansa'* (Lauri Lounela 1945); RisJ *hevonen kalakkaroetuu ja niin se tekköö miehennik kinttu, kun se jeättyy seäryksiin* (Tahvo Liljebld 1932).

- (2s) Ilo hevonen kolokkaroitu semmoseks tuolla nietoksissa ajellessa (J. Meriläinen 1901).
- (2t) Harlu kippii ku olin, ni en suanu kammata piätä, ni tukat kakkeloitu, ni nyt ne on ku kissa, imekkeessä (Maija Jaatinen 1961).

Kalkkaroitua-verbille sopiva korrelaatti on *kalkkar/a ~ -e ~ -o* (2a s. 104, 2d, g s. 105), joista onkin tietoja samalta alueelta. Myös *kolkkare* (2o, 7b s. 114) tunnetaan mm. Pohjois-Karjalassa samoilla seuduilla kuin Ilomantsin *kolkkaroitua*. Sen sijaan Harlun *kakkeloitua* jää yksinäiseksi. Säännöllisiä kantasanoja tämääntyyppisillä verbeillä ei tarvitsekaan olla, vaan *kolkkaroitua* ja *kakkeloitua* voidaan tulkita analogisiksi, "mallisanajohdoksiksi", jotka on muodostettu esim. *kakaroitua*, *kikkaroitua*, *kokkaroitua*-tyyppisten verbien (2u) mallin mukaan.

- (2u) Lemi [hevosta harjattiin] jos mist oi' kakaroitunna (Veikko Ruoppila 1933), vrt. *kakara* 'hevosen lanta'. – Nil toa vyyht on kikkaroetunna semmoseks, jott em minä soat tätä seleväks — (Yrjö Väänänen 1918), vrt. *kikkara* 'kihara, sykkyräinen'. – Kuop kokkaroetuu kun piimä juoksettuissaa (Tyne Nissinen 1964), vrt. *kokkara*, *kokkare*.

5.3.3.3. 'Lapsi'

Tässä merkityksessä tunnetaan sikermän sanat *kalkkara*, *kalkkare ~ kölkkäre*, *kalkkero ~ kelkkero ~ kilkkero ~ köl(k)kerö*, *kelkkeri ~ kil(k)keri*, *kolkura* ja *kalkkalo* (kts. karttaa 6). Kustakin sanasta on mainintoja vain parista kolmesta pitäjistä, mutta kokonaisuudessaan levikki käy yksiin 2. merkityksen levikin kanssa niin, että samoja sanoja tunnetaan sekä 2. että 3. merkityksessä samoilla alueilla. *Kalkkara*, *kalkkare* -sanoilla (3a) on vastineet *kakkara* ja *kakkare(h) kakkare*-sikermässä, mikä kertoo 'lapsen' ja 'kokkareen' välisestä semanttisesta yhteydestä. *Kakkara* on lapsen merkityksessä sangen harvinainen; sen sijaan *kakara* 'lapsi' on yleissuomalainen (SMS s.v. *kakara*).

- (3a) Maan poejan kalakkara männöö (Ahti Rytönen 1923). – HeiV lapsen kalakkareet (P. Kuokkanen 1900–1902). – Suojärvi *kalkkareh on ainos* [= aina] *käzivarrel, kävelöö sen ker* (KKS s.v. *kalkkareh*).
- (3b) Sot se on semmonem poijan kakkara [joka varasti puukon] (Lauri Lounela 1964). – Säämäjärvi *lapskakkareh* 'pieni, kituliaan näköinen lapsi' (KKS s.v. *kakkareh*).

Esimerkkiryhmissä 3c ja 3d on merkitysvivahde 'puheliäs, sanavalmis'. Tämä voi olla 'kello, kulkunen' -merkityksen laajentuma; esim. venäjän murteissa *kólokól*-sanalla on vastaavaa käyttöä: *govorit' kak kolokól* (kirj. "puhua kuin kello") 'puhua kauniisti, selvästi', *zvonit' kak kolokol* (kirj. "soi kuin kello") 'ensimmäistä päivää kouluun menevän lapsen puheesta' (SRNG s.v. *kólokól*).

- (3c) PälJ *kalkkero* "kalkattain puheleva lapsi" (Aulis V. Könönen 1914). – Sot [pikkutyöstä:] *viisas kekkero, paokaottelloo semmosia sanoja että niitä soapi tutkija* (Lauri Lounela 1939). – Pol *kilikkeri-Olli* [puheliaan pikkupojan lempinimi] (J. Kettunen 1938).
- (3d) Muh [vilkkaasta lapsesta:] *seun semmonen kalakkana että* — (Lyyli Similä 1933).

Toisaalta (3c,d) rinnastuvat myös *kalkattaa, kilkattaa, kälkättää* -verbeihin (3e), joita käytetään laajalti '(lapsen) puhumisen' merkityksessä. *Kolkura* 'isokokoinen poika' (3f) on samaa peräpohjaltaista tyyppiä kuin *kilkura* (6a s. 000), vrt. myös *kalkura ~ kakura* (21 s. 106).

- (3e) *Kärs kieli sillä kalakattaa ku lampaan kaulassa kello* (Vesa Ruha 1983); *Sot se [lapsi] ei tahom mitenkääm malittoon nukkua, puhuak kalakattaa* (Lauri Lounela 1943). ~ *Niv lapsep puhuak kilikattaa* (Kustaa Viikuna 1928–1930); *Uta se kuuluu niin huralta, kum mies puhuak kilikattaa lasin äärellä* (J. Kemilä 1938); *Puo [kimeä-äänisestä lapsesta:] puhhuok kilikattaa* (Lauri Lounela 1945). ~ *ATor tuosta kälkätyksestä ei kyllä saa mithään tolkkua* (Pauli Oravainen 1983). – Säämäjärvi *se akku kai pravvat kalkattoa, ei hänen tagan hi mi pyzy* (KKSK s.v. *kalkattoa*).
- (3f) *Rov [kansakoulussa on] isoja pojankolkuroita* (Olli Artimo 1939).

Esimerkki 3g viittaa oikeastaan kirjaimellisesti 1. merkitykseen, joten se on esimerkki metaforisesta merkityksen siirtymisestä 'kulkunen' > 'lapsi' (vrt. 1h s. 102). *Köl(k)kerö ~ kölkkäre* (3h) liittyy äänteellisesti lähinnä 5. merkityksen *kölk*-alkuisiin verbeihin (5j s. 000), huom. myös *kiven kölkerö, kölkkeröahven* (7b s. 114) ja *kölkkäre* (2p s. 106). Äännesymboliikan kannalta on huomattavaa, että ensitavun ö:llä, kuten o:llakin, voidaan ilmaista suurikokoisuutta (vrt. 7t s. 114); 3. merkityksessä ensitavun o:sta ei kuitenkaan ole muita mainintoja kuin *kolkura* (3f).

- (3g) *Sak sai kalkkalo kaulahoas [= sai lapsen]* (Veikko Ruoppila 1936).
- (3h) *Maan äeka pöejan kölkerö* (Ahti Rytönen 1928). ~ *Heij ko mie sai ensimmäiset pitkät housut jalkain, nii mie oli iso poja kölkerö* (L. Vanhanen 1958). ~ *Jäp [ennen pojat menivät vanhoina rippikouluun:] mutta ne ol' äekamiehen kölkkäreitä siihe 'äekaan* (Maila Hietala 1969).

5.3.3.4. 'Kivekset, miehen t. urospuolisen eläimen sukupuolielimet'

Sukupuolielinten nimitykset ovat hyvin affektisia ja alttiita eufemismeille, joten ei ole ihme, että myös *kalkkala, kalkkare* -sikermän merkitykset ovat laajenneet tälle alueelle. Kuten 3. merkityksessä, äänteellinen vaihtelu on laajaa ja yksittäisten sanojen levikki jää hajanaiseksi. Kokonaisuudessaan sikermään kuuluvien 4. merkityksen sanojen levikki on kuitenkin samantapainen kuin 2. ja 3. merkityksessä (kts. karttaa 7). Ensitavussa *i* on *a*:ta yleisempi: esim. *kalkkara* tunnetaan kahdesta pitäjistä (Uta KemJ), mutta *kilkkara* viidestä (Maan Vaala OulJ Kuusa KemJ). Tärnä heijastaa sitä, että esimerkklauseissa puhutaan erityisesti pikkupojan peniksestä, jolloin ensitavun *i* on deminutiivinen (vrt. yleiskielen *kikkeli ~ pippeli*, jotka ovat murteissakin yleisiä; *kikkelistä* lause-esimerkkejä ryhmässä 4e). Sen sijaan sanalla *kölkkäreet* viitataan aikuisen miehen kiveksiin (4c). Jälleen nähdään vastaavuus *kVl(k)kVr*- ja *kV(k)kVr*-sanojen välillä (4b, d–f): *kilkkara* ja *kikkara, kilkkeri* ja *kikkeri* jne.

- (4a) Uta [pyykipäivänä pikkupojat saivat olla alasti, kun vaatteet riisuttiin pestäviksi:] *ei niitä tyttöjä viittä nähä alastiv väin nuo kalakkaraperseet minust eij ooj jääriä kummempia* (J. Kemilä 1930); KemJ [kaskusta:] — — [akka] *löi kepillähä sonnia kalakkaroihi* (Toivo Pellikka 1962).
- (4b) Maan kilikkarapussit kilikkarapussit ne hoäraev välissä killuu — — (Ahti Rytönen 1928); Vaala paa heti housusi jalakaan elikkä kuohari tulloo ja ottaa kilikkarat pois (Iivari Koskelo 1934). ~ Uta jos lapsen kikkarat ovat kipijät — — [ne voidellaan keitetyllä terva- tai rasvaseoksella] (J. Kemilä 1928).
- (4c) Säck pässinkalkkareet, häränkalkkareet (Vilho Rikonen 1932). ~ HaaV *harakat viepi kilikkareet ku sinä nui oot palijaem pylyin* (Hilja Pyhälä 1964). ~ Jäp [mies sai tippurin:] *ne kölökkäreet turpoš ja ne on kipeet* (Olavi Nuutinen 1969).
- (4d) Lim kato kilkkarijas, se karkaapi housuistas (Paavo Kytökorpi 1971); ~ Him [pikkupoikaa autetaan virtsaamaan:] *eikös sieltä kikkaria löyvykkää* (Raimo Jussila 1968).
- (4e) Maan elä näötä kilkkeriäs [sanottiin pikkupojalle] (Ahti Rytönen 1929); Ii heti ne tytöllä tunteet herrää, ku kilikerit näkkee (Veikko Klasila 1964). ~ Muol pienil pojil olliit kikkerit mut aikamiehiil munat (Hilma Jussila 1962); Iis elä mää poeka pihalle nuin vähissä vaatteissa, kikkeris jeätty (Eino Kinnunen 1968). ~ Nil vilu kikkelijäs sävättik kun ei ollunnah housuja pojilla ennee vanahaa (Kirsti Ojala 1953); Sys pistetää pöksyt jalakaa ettei kissa viek kikkeliä (Onni A. Svensson 1971).
- (4f) Sot kilkkerosi näkkyy, ku tytöt näkköö ni et ennee kasva (Matti Hyvönen 1974). ~ Kärs pane kikkero piiloon ettei niitä harakka vie (H. Syrjälä 1934).

Kelkkuri, kilkkura, kakura ja kikkura (4g) liittyvät peräpohjalaiseen *kV(lk)kurV*-tyyppiin. Sanasta *kalkkana* on yksi tiedonanto Anjalasta (4h), samoilta seuduilta kuin *kalkkana* 'kulkunen' (11 s. 103).

- (4g) Karunki [poikalapsi potkii sängyssä] *kelkkurisilhaan* [= ilman housuja] (Armas Viita 1966). ~ KemJ *painu saunahan alasti että kilikkurat vilkkas* (Toivo Pellikka 1960). ~ Rov niin se [mies] *otti pois siltä [härältä] kakurat* (Jorma Toivainen 1965). ~ Rov jaarala olik kikkurat heilunhe — — (Jorma Toivainen 1966). ~ Karunki *kikkura* [= pikkupojan penis] (Armas Viita 1965).
- (4h) *Anj kum miä putosin puusta niin kalkkanat sattu kanto* (Eino Metsänikula 1971).

Kaksitavuinen *kalkku* ~ *kilkku* (4i) on 4. merkityksessä yleinen Pohjois-Karjalassa, Kainuussa ja Peräpohjolassa samoin kuin karjalan kielessä (vrt. *mulkku*). *Kilkku* viittaa *kalkkua* yleisemmin pikkupojan penikseen.

- (4i) Ilo sill on hyvät kalkut (J. Meriläinen 1901); TaiK [sp.] *häpie sonni kalakkujasi* (H. Koskela 1932); KemJ *piruvako siinä vahtaat ko koira jaaran kalakkuja* (Toivo Pellikka 1962); Tär [vastasyntyneestä:] *poika on, kalkut persheessä* (Inkeri Tuovinen 1937). ~ Juuk [härkien salvamisesta:] — — *ne litistettään voan kilikut pöes semmosella läövvalla* (Mirja-Liisa Heininen 1973); Juv [pienillä pojilla ei ollut housuja:] *niitä ne juoks että kilikut vilek[ku]* (Arvo Inkilä 1939); Lim [pikkupojan sepalus on auki:] *tallisa o ovi auki, kilikku karkaapi* (Paavo Kytökorpi 1971); Sot *veähän housut jalakaasi ettei kilikut näy* (Matti Hyvönen 1971). — Säämäjärvi *kalkud vai mulkut tuldih* [= syntykö poika] (KKSK s.v. *kalkku*).

5.3.3.5 'Olla jaloissa, tiellä; pitää kalisevaa ääntä'

Tämän merkitysryhmän sanat ovat verbejä, joiden semanttinen ja morfologinen suhde nominikorrelaatioihin on epäsäännöllisempi kuin 2. merkitysryhmän refleksiiviverbeillä (2r—u s. 106—107).

Yleisin pääteaines on *rehtA* (*rehte*), jonka levikkialue on selvästi itäinen: mainintoja on linjan Rautu—PyhVI—Pari—Juv—PieV—Kaj—Lim itä- ja pohjoispuolelta (kts. karttaa 8a). Murteissa tunnetaan muitakin *rehtA*-päätteisiä verbejä, ja niiden 1. ja 2. tavun rajalla on tyypillisesti likvidan ja (k)k:n yhtymä (*nk* ~ *lkk*): esim. *konkarehtaa*, *mulkkerehtaa*, *pulkharehtaa*, *pölkkerehtää*, *vonkerehtaa* ja *völkkerehtää* (SMSA). Nykysuomen sanakirjassa on vain yksi tällainen (*loikarehtaa*), mutta enemmän *lehta*-päätteisiä; useimmat ovat selvästi ekspressiivisiä (*kekkalehtaa*, *retkalehtaa*, *huppelehtaa*, *loikarehtaa* jne.) Joillakin on nominikorrelaatti: esim. *roikale—roikalehtaa* ja *repa—le—repalehtaa*. (Lisäesimerkkejä ks. Suomen kielen käännteissanakirja 1980: 5.)

Seuraavissa tapauksissa (5a—d) *rehtaa*-verbin (*kalkkarehtaa*, *kelkkarehtaa*, *kolkarehtaa*, *kölkärehtää* jne.) subjektina voitaisiin useimmiten käyttää *re*-päätteistä nominikorrelaattia (*kalkkare*, *kelkkare*, *kolkare*, *kölkäre*): esim. “(lapsen, kiven) *kalkkare* (juosta, pyörii) *kalkkarehtaa*”. Yleinen merkitysvivahde on ’olla tiellä, jaloissa, vastuksina’.

- (5a) *Kite nuo jääpuikot ku kalakkarehtaa tuossa hevosen hännässä* (K.I. Karttunen 1905); *Ilo nuo kivemmujut tiellä kalakkarehtaata ajaissa* (J. Meriläinen 1901); *RanS mäe siitä, kakara, kalakkarehtamasta jaloista* (Anton Helve 1902); *HauP lampaakki niin kyllä ne kalakkarehti lehemäij jalosa ku lehemät tuli kotia* (Marja-Leena Vanhala 1969). ~ *MetP—Sak tuo kalkkare joka juoksoo kalkkarehtelloo joka paikkaa* (Ad. Neovius 1889); *Juv [verkon] käves kalakkarehtelloo lattijalla* (V. Hytönen 1900—1903). — *Suojärvi laps lat’riel kävelöo kalkkarehtoa* (KKSK s.v. *kalkkarehtoa*).
- (5b) *Iis kekkarehtaa jaloissa* (Viljo Karvonen 1912); *Puo pikiöljypullo siinä [vyöllä] kekkarehtaa* (Lauri Lounela 1948); *Pos [edessä tai tiellä pyörivästä ihmisestä:] siinä se kelkkarehtaa ettei tässä mihinkää peäse* (Selma Hiltunen 1962).
- (5c) *Maan kolokarehtaa siinä tiellä* (Ahti Rytönen 1928). ~ *PieV [kotoansa pois ajettu tyttö:] milloin missäe kolokarehtelöo [!], kulukoo päivä ja talo immeisten vastuksina* (Ville Nousiainen 1967). ~ *Ilo paskan kölökkäreitä kölökkärehtää joka paikka täynnä* (A. Turunen 1912). ~ *PieV Taavetin kölökäre tässä kölökärehtel’ muka työhommissa mut eihän siitä kunnon tolkkua tullu —* (Ville Nousiainen 1967); *Uta tanssatak kölökärehtihän se muka nuorempana* (J. Kemilä 1932).
- (5d) *Rautu nuo lapset ko kakkalehteluot [= pyörivät] ain siin jalois* (H. Onttonen 1953).

Esimerkeissä 5e on vahvempana merkitys ’pitää kalisevaa ääntä’, jonka jo Ganander mainitsee (s. 91—92). Yhteys onomatopoeettisiin *kVIkehtAA* ~ *kVIkehtiA* -verbeihin (5f) on ilmeinen; huom. myös *kolkehtia* ’kuljeksia tiellä’ (5g), joka rinnastuu äänteellisesti 5f:n onomatop. verbeihin, mutta semanttisesti esimerkkeihin 5a—d. Toisaalta kaikki esimerkkiryhmän 5e tiedonannot *kalkkarehtaa*-verbistä ovat vuosisadan alusta; samoin lähes kaikki ryhmässä 5a. *Kalkkarehtaa* on mainittu keräilyosanastossa (Ekman 1899), jonka avulla tietoja aluksi kerättiin kyselytekniikalla. Kun vielä merkityksien määrittelyssä käytettiin hyväksi Lönnrotin sanakirjaa ja puheena olevat tiedonannot ovat merkitykseltään sen mukaisia, niitä voidaan ainakin osittain pitää provosoituina. (Sikermän muut sanat keräilyosanastossa ovat *kalkkala*, *kalkkale*, *kalkkaloinen*, *kalkkaloita*, *kalkkare* ja *kalkkero*, joista vain viimeinen ei esiinny Lönnrotilla.)

- (5e) Ilo *hevonen kalakkarehtaa laiturilla* "kävelee kelloansa kalkatellen ilman syömättä" (J. Meriläinen 1901); Kuop "riipuksissa ollen seinällä *kalakkarehtaavat* kovat esineet kun ne sattuvat vastakkain" (A. Kemiläinen 1905); Kannus *kettinki kalkkarehtaa* [helisee] (Iivar Björklund 1901). ~ Maan luut *hàoittuumoalla kolokarehtelloo* (Ahti Rytkönen 1928).
- (5f) Joe *pieni tykinkuula kalakehtaa siellä piirongin laatikossa kotona* (O.A.F. Lönnbohm). ~ Ilo *hevonen kalakehtii* [laitumella lähellä taloa niin, että kellon ääni kuuluu] (J. Meriläinen 1901). ~ Pari *mitähä siekii siinä kolkehit* [= kolistelet] *etkä anna toisen nukkuu* (Väinö Pajari 1954).
- (5g) Rái *koha kolkehtii joutiluan ku tupakovasi, muihe ihmisii vastukkein* (Matti Räsänen 1963).

Jonkin verran tunnetaan myös verbejä, joiden toisessa tavussa on *e*: *kalkkerehtaa* (5h), *kel(k)kerehtää* (5i), *kOl(k)kerehtAA* (5j), *kilkkerehtää* (5k); enimmäin samalta alueelta kuin *kVlkkerO* (2j s. 105, 3c s. 107, 3h s. 108, 4f s. 109) Pohjois-Karjalasta, Kainuusta ja kaakkoismurteiden itäosasta. Esimerkeissä (5k) äänen vaikutelma on jälleen vahva (vrt. 3e s. 108, 5e). *kakkare-sikermästä* ei löydy suoranaisia vastineita (**kakkerehtaa* jne.), huomaa kuitenkin *kakkelehtia* (5l).

- (5h) Kurk *siin hiä kalkkerehtua ko sitta rien jalaksen al* (Toivo Immonen 1960); Jaak [sp.] *se kalkkerehtua ku pieru nahkahousussa* (M. Nenonen 1932). — Suistamo *mäne iär kalkkerehtamas* (KKSK s.v. *kalkkerehtoa*).
- (5i) Rautu *älkiä kelkkerehtikö miun tiellän* [sanoi emäntä lapsille] (Lempi Kuisma 1981); Lep *suuressa reissä männä kekkerehtää viissiij henkee* (J. Nyssönen 1902–1904). ~ Puo *se* [= tuppiuukko] *siinä heiluu ja kekkerehtää vyöllä* (Lauri Lounela 1948).
- (5j) PieV *se Lippos-Iita oes omasa olemaan kunnalliskoessa, ettei kolokerehtas immeisten vastuksina talo talolta kun se ei töihin pysty kuitenkaa* (Ville Nousiainen 1961). ~ Kart — — *siinä vuan* [lapset] *tiellä kolokerehtelloovat* (J.H. Turunen 1907). ~ Sot *Heikkihän se kölökerehti kauvan aekoo* [= eli vanhaksi] (Lauri Lounela 1964). ~ Kaj [poikaa kehotetaan lukemaan läksyjään:] *mitä vasten siinä pittää kölökkerehtäj jonnij joutavassa* (Lauri Lounela 1965).
- (5k) Kuhmo *pikkupoika tuossa kilkkerehtää ja palpattaa* (K.A. Pfaler 1914). ~ Sot [kivestä:] *aoton allej jäe kolokkerehtamaan* (Lauri Lounela 1964).
- (5l) Juv *kävelläk kakkelehtii; alappas kakkelehtijak kottii päe* (V. Tarkiainen 1937).

Lisäksi 5. merkityksessä voidaan käyttää *rOidA* ~ *rOitA* ~ *rOittAA* -verbejä, joiden levikki on hajanaisempi kuin *rehtAA*-verbien (kts. karttaa 8b). Mainintoja on kolmelta erilliseltä levikkialueelta, Varsinais-Suomesta, Keski-Pohjanmaalta ja Peräpohjolasta, sekä sieltä täältä *rehtAA*-tyypin levikkialueelta. Osittain nämä kaksi verbityyppiä ovat sidoksissa toisiinsa sekä äänneasultaan, merkitykseltään että levikiltään: verbiä *kalkkaroida* (5m) on käytetty samassa merkityksessä kuin verbiä *kalkkarehtaa* (5a), ja kahdesta pitäjistä (Lep ja Kannus) on mainittu kurnmatkin muodot. Raudusta tunnetaan *kelkkerehtää* (5i) ja Sakkolasta *kelkkeröidä* (5m), Kemijärveltä sekä *kelkkarehtaa* että *kelkkaroida*. Äänteellinen suhde on sama kuin esim. NS:n mainitsemilla verbeillä *kekkelehtaa* — *kekkelehtaa* 'kuljeksia joutilaana, veltona, maleksia; tepastella, toikkaroida'.

- (5m) Perh nuok kivet [maantiellä] kalakkaroi aina käymämiehej jaloissa (Väinö Laajala 1935); Ull pyörän rapasuojam pää oli lähteny irti, ja se ajaisa kolisi ja kalakkaroihti (Antti Saari 1971). ~ Sak [sutta metsästettäessä] pitteä lähtii yöl ajamaa, panna sika rekkie, heinävihko perreä kelkkeröittämeä — (Lauri Hakulinen 1936).

Kaikkia *kVI(k)VrOi*-verbejä ei voi rinnastaa *kVI(k)Vreh*-verbeihin, mutta niille löytyy muita vertailukohtia: tällaisia ovat esim. *kilkuroittaa*, *kolkkuroida*, *kolkkaroida* ja *kalkkaloitella* (5n). Kolarin *kilkuroittaa*-verbi liittyy substantiiviin *kilkura* (6c s. 113); Rovaniemeltä tunnetaan sekä *kolkkuroida* että *kolkura* (3f s. 108); Sumiaisten *kolkkaroida* on yhdistetty lause-esimerkissä verbiin *kolkkia*; Inkeristä on mainittu *kalkkaloitella*, vrt. *kalkkala* ~ *kalkkalo* (1a—b s.101,2h s. 105).

- (5n) Kola se [= "kilkura"] *kilkuroittaa* sielä [joen pohjassa] ei sinnek kalà menè lähèlekkhää (Heikki Paunonen 1966). ~ Sum *kolokkaroihan tuo vähäsen, eihän tuo ihan o tekemätön* — — *tottahan tuota nyt jottain kolokkii* (Lilli Lilius 1901). ~ Rov [ylioppilaat] *joita kolokkuroit täsä* (Jorma Toivainen 1964). *HieM a se vabka* [= vetotanko äkeen edessä] *mikä ol'siin* — — *se hänel* [hevosella] *kalkkaloittelakajalois* — — (SKN 42:15).

Varsinais-Suomen *kelkkaroita*, *kolkkaroita* ~ *kolkkuroita* ~ *kälkkäröitä* (5o) ja *kulkkaroita* ~ *kulkkeroita* ~ *kul(k)kuroita* 'kuljeskella, kävellä' (5p) tunnetaan aivan eri alueella kuin muut *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän sanat. Kun myös ensitavun *u* ja *ä* ovat poikkeuksellisia (ks. asetelmaa V.1 s. 96), vertailukohtia täytyy etsiä sikermän ulkopuolelta. *Kulk*-alkuiset verbit ovat ilmeisesti sidoksissa *kulkea*, *kuljeskella* -verbeihin (vrt. myös *kulkuri*), *kolk*-alkuiset onomatopoeettisiin *kolk*-verbeihin. Pyhämaalta tunnetaan *kolkroi ð ðe* (*kolkkaroita*) 'kuljeskella' ja Pyhärannalta *kiven kolkkar(i)* 'iso, pyöreä kivi' (alun perin kenties "veneeseen pohjaan kolahtava kivi"; onomatopoeettista lähtöä voisi olla myös Paltamon ja Alatornion *kolkkakivi* 'vedenalainen kivi, kari').

- (5o) Nou [rippikoululaisista:] *pappila sikaruuhon paikkaja siäl kelkkaroitteva* (Frans Leivo 1931). ~ PyhM *pojån-kloippar kolkroi ð ðe pisin kylä* (Arvo Meri 1911); vrt. PyhR [pyöreästä, isosta kivistä] *kiven kolkkar* (Saini Laurikkala 1927). ~ KarTl *misä olleva* [lehmät] *koko yän kolkkuroinu, ko ovat kolan verejä a uki* (J. Antola 1922). ~ KarL [kirvesvarkaan jäljet näkyivät lumessa:] *hän oli kälkkäröisny ja kälkkäröisny siäl pitkin isoniittuu* [ja koettanut eksyttää jäljiltään] (Mauno Malmgrén 1966).
- (5p) Vehma *misäs ole tänäpenki kulkkaroin* (Arvi Salo 1932); Aska *eik snuul mittän tyät ol, ettäs siin kulkkaroitte* (Jalmari Jaatinen 1915). ~ Pert *mitäs sää siin maantiel kulkkeroitte, men työhösäs* (E. Joutsen 1954); ~ Hin *semssi katei o et kulkroittevap pitkin kylä* (Pirkko Holmberg 1974); Pöy *sonnip pruukaa menk kulkkuroittema* (T.V. Lehtisalo 1918).

Hämäläismurteiden alueelta on muutamia mainintoja (Erä Urj Pad) verbistä *kakkaloita* 'viivytellä; pyöriä jaloissa, tiellä' (5q), joka rinnastuu *kakkale* (2b s. 104) ja *kakkala* (2e s. 105) -sanoihin. Padasjoelta onkin maininta sekä verbistä *kakkaloitella* että substantiivista *kakkale*.

- (5q) Erä *se kakkaloittaa minun tiälläni, etten minä pääse menneen* (K.K. Heikkilä 1905); Urj *ei tässä kauvan kakkaloita minä lählen kans, jos jäät niin jäät* (Jaakko Veili 1964); Pad [lapsille:] *mitäs ihmettä työ siij jalos yhtä peätä kakkaloittette* (Topias Kilpi 1963).

5.3.3.6. 'Poron kaulamerkki; omistajan merkki avaimessa, säkissä, verkossa jne.'

Kuten 1. merkityksessä, myös 6:nnessä on konsonanttivaihtelu *l ~ r* kolmannessa tavussa. *Kilkura ~ kilkula* (6a) on läntisempi variantti: se tunnetaan Pohjois-Pohjanmaalla (Ii Uta) ja Peräpohjolan länsiosassa (KemJ; Simo Kemi Rov Sod Kitt Ina) sekä Länsipohjassa (Karunki YTor Pello Kol EnoT). *Kilkilö* taas tunnetaan idässä: Kainuussa (Kuusa Pos) ja Peräpohjolan itäosassa (Sall KemJ; Pelk SavK Sod). Yksittäisten mainintojen varaan jäävät *kilkuri* (Kitt) ja *kilkero* (Pud). Karjalassa tunnetaan lisäksi *kilkaro* ja *kikkelö* sekä sikermään kuulumaton *keikkalo* (KKSK).

- (6a) Ii *jokkaisesa verkosa pittää ollak kilikura* — (Oili Kurttila 1964); Rov *pikku kilikuraa kyllä käytethin* [porojen kaulassa] (Olli Artimo 1939). ~ Pello *laitas sie säkin suihin kilkulat ettei sekkainu* — (Heikki Lahti 1967).
- (6b) Kuusa [porosta:] *kililökäula* (Uljas Vuorio 1961); Pos *kilkilö pannaam porolle kaulaan ku ei ostettaessa mahu merkki* (Erkki Tiesmaa 1937).

Kuudennen merkityksen kokonaislevikki on selvä: sanat tunnetaan Peräpohjolassa ja Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun pohjoisimmissa pitäjissä. Myös karjalan tiedot ovat pohjoisia (Kiestinki, Pistojärvi). Sanat onkin selitetty lappalaislainoiksi. Silti ne sulautuvat *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän muihin sanoihin ja *kakkare*-sikermään. Vielä merkityksessä 'ankkuri, lohenpelätin, nuottamerkki', jossa *kilkula*, *kilkura* -sanoja myös käytetään (6c), voisi ajatella sanojen olevan lappalaislähtöisiä.

- (6c) Uta *kilkura* 'ankkurin asemesta käytettävä kiviriippa' (J. Kemilä 1935); Kol *nep piit niitä kilkuroita* [= lohenpelättimiä] *sillä lailla että panthiim pikku kivirippa* [narun päähän] ja *puotethiiv virthaan* — (Heikki Paunonen 1966). ~ Kitt [nuottaa vedettäessä] *se piti oottaa että toinennij veti kilikulhan* [= nuottamerkkiin] *asti sitte taas jatkethin vetoa* (Jalmari Tammela 1963).

Semanttisesti etäämmällä ovat aiemmin mainitut *kalkura* (2l s. 106), *kolkura* (3f s. 108), *kelkkuri*, *kilkkura* (4g s. 109) ja *kilkuroita*, *kolkkuroida* (5n s. 112), 5. merkityksessä myös *kel(k)kuroida* (ks. karttaa 8b). Ne liittyvät semanttisesti sikermän muihin merkityksiin, mutta 6. merkitykseen äänteellisesti: 2. tavun *u* ja useimpien sanojen yksittäiskonsonantti liittää ne *kilkura*, *kilkuri* -sanoihin. Niistä on tietoja vain muutamasta pohjoisesta pitäjistä (KemJ Rov Karunki Kol), minkä lisäksi Himangalta on yksi tiedonanto verbistä *kelkkuroida*; KarTl:n *kolkkuroida* (5o s. 112) liittyy varsinaissuomalaiseen verbityyppiin. Sanahahmo *kVl(k)kUr-* on siis selvästi peräpohjalainen. Se lienee alun perin syntynyt 6. merkityksessä ja levinnyt sitten muihinkin merkitysryhmiin.

5.3.3.7. Muita merkityksiä

Tarkastelen vielä muutamia *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän sanoja, jotka jäävät edellisten kuuden merkitysryhmän ulkopuolelle, mutta tuovat lisävalaistusta eri merkitys- ja muotoryhmien suhteisiin. Aineiston hajanaisuuden vuoksi näistä sanoista ei ole erillistä levikkikarttaa, mutta ne ovat mukana

koko sikermän asteittaisessa mallissa (kartta 10). Osa niistä liittyy tavalla tai toisella edellä esitettyihin merkitysryhmiin; joissain tapauksissa (7e ja g, s. 115) äänneasu viittaa yhtäälle, merkitys toisaalle.

Esimerkkiryhmässä 7a sanoissa *kalkkara* 'vaatteen tupsu; kellon punnus'; *kalkkare* 'kangaspuiden osa' jne. on merkitysvivahde 'roikkuva, kiinni tarttuva esine', joten ne rinnastuvat 2. merkitykseen; huom. myös Gananderin ja Lönnrotin merkitysselitykset (s. 92).

- (7a) Sot [vaatteen tupsuista:] *kalakkarat tarttuu kiini* (Lauri Lounela 1940); *Kuusa ne kalakkarat, joista veitään* [kello] — *— jotka on niinkun punnuksie* (Juhani Kortessalmi 1959). ~ *Ii* [kangaspuissa on] *vielä sitten tõisekkii kalakkareet* [= välittäjät] *mitä piruja ne on nekki, kyllä siinä piti ollav väävisä niim palijo niitä kalakkareita* (Leena Sarvas 1971); *Kerni kalkkare* "riippuvaisia esim. koristeita" (Anni Paloheimo 1910). — *Suojärvi kaglah kalkkerot sivoit* (KKSJK s.v. *kalkkero*).

Esimerkkiryhmän 7c sanojen *kal(k)are* ~ *kol(k)kare* ~ *köl(k)käre*, *kalkkar/a* ~ *-o*, *kalkkero* ~ *kolkkero* ~ *köl(k)kerö* yhteisenä merkityksenä on 'kokkare, epämääräinen kappale', joka liittyy ne *kakkare*-sikermään; vrt. myös (2o—p s. 106). Sanoilla on usein ekspressiivisille sanoille tyypillisiä määritteitä, kuten *aika(inen)*, *semmoinen* ~ *sellainen*, *tuommainen*.

- (7b) *Kitt aikanen voikalakare soli jonka se kissa vei lautaselta* (Jalmari Tammela 1962). ~ *Juva* [keitetty saippua siivilöidään juoksevana:] *siilataa että jäp käek kalakkarat pdes* (Arvo Inkilä 1938). ~ *Kitt olthin niin isoja rakheja että oikein kipeää teki ku net kalijahelthin ihmishen, isot jääkolokarhet* (Jalmari Tammela 1964). *Kiih ihan semmošsii potakankolokkaŗreita ol* (R.E. Nirvi 1935); *Maan pilivenkolokkareeta kulekšsii* (Ahti Rytönen 1928); *Perh jauhoissa on tuommosia nyrkin kokosia kolokkareita ku ne kuumeni* (Väinö Laajala 1932). ~ *Maan isoja hälonkölökäreetä, ee ne sovip pieñnee' uunñii' ilemah halakomata* (Ahti Rytönen 1928); *Lim tässä ois sulle iso kölökäre sitä vanhaa juustuva* (Paavo Kytökorpi 1976). ~ *Juv aika kivenkölökkäre* (K. Kontio 1939). — *Juv pussissa pat rinkelä, kovia kalakkaroja* (Arvo Inkilä 1935). — *Kiih [täkin pumpulitäyte pestessä] kovasorttiseks kalakkeroks vuam muuttuu* (R.E. Nirvi 1934). ~ *PieJ [silmässä] oli semmošsii kovvii kolokkeŗreita että suapi pyyhkēkii* (Leena Lassander 1964). ~ *Sot siinä tiellä on aeka iso kiven kölökerö* (Matti Hyvönen 1973). ~ *VirS* [suuresta ahvenesta:] *no se ol' oekkee sellane kölökkeŗrahven* (Paul Holmberg 1935).

SKVR: *kivi Kimmon Kammon poika, maan muna, pellon kalkkara* (XII: 3866, Paltamo; toisinnossa 3867 *kalkkare*). — *läheppäs nyt, kupu kulkemaan, hempu hiijen heilumaan, kalkkero karisemaan, pallukka pakenemaan* (SKVR VII: 2184, Tohmajärvi).

Myös *kalkkalo*-sanalla voi olla sellaisia epämääräisiä merkityksiä kuin 'repale' tai 'savikokkare'; vrt. myös (2h s. 105). Inkerissä *kalkkal/a*, *-o* tunnetaan myös 'pellavan siemenkodan' ja 'perunan marjan' merkityksessä; edellinen on myös SKVR:ssa yleinen ja sillä on paralleeli venäjässä.

- (7c) *Kurk hammeen helma on kalkkaloissa* [= repaleinen] (A.V. Koskimies 1920); *Tuut* [lapset] *kalkkaloi* [= savikokkareita] *panvat kepin otsaa i vipusiit kepil* (Lyyli Rapola 1944). — *Tyrö pellova hist ei työ muuta ku siemenii kalkkalooi ja rummeni* (Pekka Putkonen 1893). ~ *Tuut tarttumuas* [= perunamaassa] *om paljon kalkkaloi* (Annikki Hyske 1943).

SKVR: *sinoinen kukalle kasvoi, pellovainen kalkkalalle* (IV2: 179, Tyrö).

Esimerkit (7d) kertovat yhteydestä *kalkkala*, *kalkkare-* ja *kakkare-* sikermien välillä: kukan nimeksi on yleiskielessä otettu *päivänkakkara* (*Leucanthemum vulgare*), mutta murteissa se tunnetaan myös nimillä *päivän/kalkkara*, *-kalkkare* ja *-kakkare*.

- (7d) *Puu päivänkalakkara* (Katri Takalo 1960). ~ Paav no, *päivänkalakkare*, *päivänkukka siinä semmonev valakia on* (SKN 39: 28); *RisJ päivänkalkkare* (Tahvo Liljeblad 1932). ~ *Puu päivänkakkare* (A.V. Koskimies 1918).

Kalkkeroitua (7e) muistuttaa äänneasultaan esimerkkien 2r—u (s. 106—107) refleksiivijohdoksia. Merkityksensä puolesta se rinnastuu kuitenkin *kalkkoa-*verbiin (7f, tämän alkuperästä ks. SKES s.v. *kaljeta*). Esimerkissä 7g merkitys 'kunnon paraneminen' on erikoistunut 'karvojen kunnon paranemiseksi'; tämä voisi olla 2. merkityksen vaikutusta, mutta yhtä hyvin siihen on voinut vaikuttaa myös jo Lönnrotin mainitsema *kalki* 'strå, hårstrå' (ks. s. 93; SMS s.v. *kalki*).

- (7e) *Sääm nuo elukat ku piäs ruohoo niij ne on kalakkeroituna* [= tervehtyneet, lihoneet] *aika paljo* (Aleks Seppänen 1939).
- (7f) *Jää on se tuo lehmä siit kalkkonna, vaik ol nii hupa* [= huono] (A. Mykrä 1937); *KanN jo se tuo meijjä sika on vähä kalakkona ku se rupeš paremmiin syömään* (Y. Tiihonen 1946); *HeiV [sairas on piristynyt ja lihonut:] onhan se siitä jo vähä kalakkonna, pystyy jo vähä liikkumaan* (Väinö J. Taskinen 1984).
- (7g) *Sor ei sen lehmän karvat ole paljon kalkkona* ["kaunistuneet"] *kun on huonolla pietty* (H. Hyppönen 1938).

Kalkkala, *kalkkare* -sikermän sanoilla on myös sellaista käyttöä, josta on vaikea löytää yhtäläisyyksiä edellä mainittuihin merkitysryhmiin. Seuraavissa esimerkeissä (7h—7q) sikermän sanat ovat ekspressiivisistyneet kaikkein pisimmälle. Niille on vaikea abstrahoida merkityksiä, ja ne ovat usein pejoratiivisia ('ruma ja laiha hevonen', 'kömpelö ihminen' jne). Kuten ekspressiivisiä sanoja yleensäkin, niitä käytetään koloratiivikonstruktioissa (*ruunan kalkari* 7h, *männä kakartaa* 7m, *juostak kelekertää* 7n, *männä kölökertää* 7o) ja ne saavat määritteikseen pronominaaleja (*tälläänen kalakkero* 7i, *sellaanen kilikeri* 7k, *semmoenen kilikuilija* 7k, *semmonen kilkeri* 7k, *semmonen kalakartaja* 7l, *semmonen kalakaro* 7q) ja taipumattomia adjektiiveja (*kumma kalkkare* 7h, *kumma kalakartaja* 7l). Esimerkeillä (7h) on vastineita *kakkare*-sikermässä (7j). Esimerkeissä (7k) 1. tavun *i*:hin liittyy 'pienuuden, levottomuuden, vilkkauden' vivahde (vrt. 1d s. 102, 3c s. 107, 3e s. 108).

- (7h) *Kars Ranta-Veikko sai mustilaisilta ruma ja laiha ruuna kalakari[n]* (Albet Rautiainen 1964). ~ *Lim o se kumma kalakare tua meijjä jäärä, ku sei heitä määkymästä vaikkois kuinka hyvä laijun* (Paavo Kytöharju 1968).
- (7i) *IsoJ menkää ny vain te ereltä minä tuun sitä mukaa kun kerkiän kun min oon tälläänen kalakkero* (Artturi Railonsalo 1961).
- (7j) *Iit sellaišt vanhaa ja huonoo hevosta sanotah kakariks* (Sirkka Tuominen 1959). ~ *Kiih siitä tulsamallänem parissikka* [= hevoskauppias], *tuaš rupeš kokkarilöita parissiköimmaan* (R.E. Nirvi 1934). ~ *Ren oli semmoset hevoses, ettem minä arvannul lähteek kun olen tämmönen kakkari* [kömpelö] (Terttu Helminen 1938).

- (7k) Kuri *sillon se hevoonen sellaanen kilikeri jotta on ku lampahan kakku*; (Toivo Rinta-Paavola 1960). – Maan [miehestä, jota kutsuttiin kilkeriksi:] *se mies ol' semmoihen kilikuilija* [vääteli jäseniään levottomasti] (Ahti Rytönen 1928); *Lim kylläpä siin on sitte semmonen kilikeri poika* [= vilkas] (Paavo Kytökorpi 1967).

Äännerakenteensa puolesta *kalkartaa* (7l) on sikermässään ainoa, mutta silläkin on *kakkare*-sikermässä vastine *kakartaa* (7m). Semanttisesti se rinnastuu 5. merkitykseen, vrt. myös (7n–o).

- (7l) Nil [lapsesta:] *se on semmonen kalakartaja, että aena se on minum matkassa, mänimpä minne tahhaasa* (Aatto V. Korhonen 1969); *Nil on se kumma kalakartaja tuo Vaenikaesen eokko, kun se kerkijää ja jaksaa tehdä niin paljo kun hoitaa huushollin ja suuren penskaparven* — (Aatto V. Korhonen 1961).
- (7m) *Ilo sepä männäk kakartaa* "pieni, kepeä kappale pyörii tai kulkee kovalla tiellä" (J. Meriläinen 1901); *PieV [edestakaisin kulkevista lapsista:] mittee ne nuo pennut myötääsä tuosta ovesta kakartaa* (Ville Nousiainen 1932). — *Suojärvi pyörie kakardoa* (KKSK s.v. *kakartoa* ¹).
- (7n) *Maan kello kàolassa juostak kelekertää* (Ahti Rytönen 1923); *Nil no alaj jo kelekertees sinnep postij jott òut rivassa kiinik ku aaka'sovat sen* (Aarni Toivanen 1959); *Pol tuolla nuo jo poiijat männä kelekertää* (Inkeri Kuikka 1967).
- (7o) *Kuusjä siinä se [tuppi] kòlòkerti niittäissä vyöllä* (Outi-Liisa Vuorjoki 1959); *Sot sinnem männä kòlòkertää [perunat lapioitaessa pientareelle]* (Lauri Lounela 1948).

Äänneasun puolesta poikkeuksellinen sana on *kalkkore* (7p), josta on vain yksi tiedonanto; sillä ei ole paralleleja 1. tavun vaihtelutapauksissa eikä *kakkare*-sikermässä (**kilkkore*, **kakkore* jne.; ks. asetelmaa 5.IV s. 99).

- (7p) *MänH n_{om} pikkusija kalkkoreita* [= jokin silmäruoho, Euphrasia; "ei muistanut oikeaa nimeä"] (Matti Kuusi 1935).

Koska muita tiedonantoja samasta sanasta ei ole, on mahdollista, että *kalkkore* on todellakin luotu siinä tilanteessa, kun aineiston kerääjä on tiedustellut kasvin nimeä. Informantti ei ole saanut mieleensä "oikeaa nimeä" vaan on turvautunut ilmaisuun, joka on äänneasun perusteella ainutlaatuisen. Vaikka esimerkki jääkin yksittäiseksi ja sen luotettavuus voidaan kyseenalaistaa (sanaa *kalkkore* ei esim. ole mainittu SMS:ssa ollenkaan), se kertoo jotain siitä, miten satunnaisetkin sanat syntyvät entisten pohjalta (vrt s. 83). Tyhjästä ei *kalkkore*-sanankaan voi sanoa syntyneen, koska se on poikkeuksellinen vain toisen tavun vokaalinsa perusteella (vrt. *kalkkare*, *kilkkare*, *kolkkare*). Semanttisesti se rinnastuu esim. seuraavaan esimerkkiin (7q).

- (7q) *Puo siihen [rautakortteeseen] kasvo peähän semmonen kalakaro niinkun joku kukan tapanen* (Lauri Lounela 1965).

5.4. Asteittainen malli ja diakroninen tulkinta

Kalkkala, kalkkare -sikermä vaikuttaa ensi silmäyksellä kaoottiselta, mutta kun sikermää tarkastellaan kokonaisuutena, variaatiosta alkaa löytyä säännönmukaisuutta. Äänteellinen variaatio noudattaa samoja tendenssejä kuin *kakkare*-sikermä, ja ensimmäisen tavun vokaalivaihtelu liittyy useimmat muodot toisiinsa. Semanttisesti suurin osa varianteista liittyy toisiinsa eri merkitysvarianttien muodostaman ketjun avulla. Merkityksen vaihtelu ei ole satunnaista, vaan yhteydet ovat motivoituja, mikä käy usein ilmi lause-esimerkeistäkin. Edellä esimerkiryhmässä 2n (s. 106) esitetty lause *oli yltä päältä paskasta kelekareissa niinko kulkustiukuja* yhdistää 1. ja 2. merkityksen: lehmän karvoista roikkuvia sontakakkareita on voitu verrata "kulkustiukuihin". Esimerkki 3g (s. 108) *sai kalkkalo kaulahoas* yhdistää 1. ja 3. merkityksen metaforan avulla: "sai kellon kaulaansa" = "synnytti lapsen". Vastaavalla tavalla esimerkit ryhmässä 1h (s. 102) *harakka hautoo kaivaa kaks kalakkaroo kaulassa ja ori mennee talhiin, kaks kilkareta kaulassa* yhdistävät metaforisesti 1. ja 4. merkityksen. Siitintä on nimitetty haikaraksi tai oriiksi, jolla on "kaksi kulkusta [= kivekset] kaulassa".

Eri muodot voivat assosioitua synkronisesti toisiinsa, vaikka olisivatkin diakronisesti eri lähtöä. Tällainen yhteenkuuluvuus on taloudellista kielenkäyttäjän kannalta: eri äänne- ja merkitysvariantit eivät ole irrallisia, vaan ne liittyvät toisiinsa erilaisten assosiaatioiden avulla. Edes "anomaalinen" *kalkkore* ei ole pelkkä kielenpuhujan lipsahdus tai muistivirhe, joka pitäisi lakaista metodin maton alle. Päinvastoin, se kertoo jotain olennaista: toisiaan äänteellisesti ja semanttisesti muistuttavien sanojen verkoston avulla on mahdollista muodostaa uusia ilmaisuja, kun sanat uhkaavat loppua. Se takaa kielen joustavuuden ja käyttökelpoisuuden alati uusissa ja muuttuvissa kielenkäyttötilanteissa. (Vrt. Häkkinen 1985: 110.) Veikko Ruoppila (1934: 25) — jonka ote kansankieleen oli vahva ja pragmaattinen — puhuu sanan "ideasta", jolle puhuja "tarpeen vaatiessa voi antaa aistimin havaittavan asun". Tässä tapauksessa ideana on ollut sanahahmo *kVI(k)kVr*-, jolla sopii kuvata kaikenlaisia epämääräisiä roikkuvia tai pallomaisia kappaleita ja niihin liittyviä äänen ja liikkeen mielikuvia.

Koska 1. merkitysryhmän sanat *kalkkala ~ kalkkalo* ovat ongelmitta yhdistettävissä venäjään (s. 94–95), nimitän niitä ensimmäiseksi asteeksi (1a–b, s. 101). Toisen asteen sanat loitontuvat venäjän originaalista jo enemmän. Luen niihin ensinnäkin *kVI(k)kVr*-alkuiset 1. merkitysryhmän sanat (joiden merkitys on siis sama kuin venäjässä, mutta äänneasu on alkanut varioida), edellä siis esimerkit 1c–d (s. 102). Esimerkit ryhmissä 1f–h (s. 102) ovat merkitykseltään jo hämärtyneitä, mutta luen ne kuitenkin toiseen asteeseen, koska niiden taustalla on selvästi 'kulkusta, kelloa' merkinnyt sananlasku. Lisäksi luen toiseen asteeseen ne *kalkkal*-alkuiset sanat, jotka eivät kuulu 1. merkitysryhmään. Enimmäkseen ne ovat 2. merkitysryhmän sanoja; esimerkkejä on ryhmissä 2b (s. 104), 2h (s. 105), 5n (s. 112) ja 7c (s. 114). Toiseen asteen sanoja yhdistää siis se, että originaalista

on etäännytynyt vain joko merkitys tai äänneasu (-l- > -r-) mutta eivät molemmat.

Kolmanteen asteeseen luen ne 2. merkitysryhmän sanat, joiden äännerakenne on *kVI(k)kVr-*. Niiden merkitys on muuttunut ja äänneasukin etäännytynyt originaalista. Semanttinen yhteys 'kulkusen' ja 'roikkuvan jää- tai sontakakkaran' välillä on silti olemassa, kuten edellä esitetystä vertauksestakin (2n s. 106, 117) ilmenee. Tietysti semanttinen yhteys 'kulkusen' ja 'lapsen' tai 'kivesten' välillä on yhtä lailla esimerkkilauseidenkin avulla perusteltavissa. Kuitenkin *kVI(k)kVr*-sanat ovat 2. merkityksessä verraten yleisiä ja terminomaisia — lisäksi edellä jo mainittiin, että *kalkkal*-alkuisia sanoja tunnetaan enimmäkseen vain 1. ja 2. merkitysryhmissä —, joten 2. merkitystä voi pitää 3.—5. merkityksiin verrattuna prototyypisenä. Neljänteen asteeseen kuuluvat kaikki muut sikermän sanat. Useimmat niistä rinnastuvat luontevimmin *kakkare*-sikermään kuin ensimmäisen asteen venäläisperäisiin sanoihin. Tähän asteeseen kuuluu myös lappalaisperäisiä sanoja (6a—c, s. 113).

1. merkitysryhmän *kalkka/la ~ -lo* on selvästi yhdistettävissä venäjään. — Kuten edellä on todisteltu (s. 103), *kVIk*-verbien kelloa tai kulkusta merkitsevät johdokset ovat aivan eri tyyppiä. Lisäksi "johdinta" *la ~ lo* olisi käytetty kaikista *kVIk*-sikermän verbeistä vain yhden (*kalkkaa*) kanssa, mikä ei muiden johdossikermien variaatioon verrattuna ole uskottavaa. Olettaisi, että yhtä hyvin olisi voitu muodostaa vaikkapa *kilkkaa*-verbistä **kilkkala* tai *kolkkuu*-verbistä **kolkkulo*. — Tällöin *kalkka/la ~ lo* on 1. merkityksessä alkuperäinen, ja jossain vaiheessa on täytyntä tapahtua sekä semanttista laajenemista että äänteellinen kehitys *kalkkal-* > *kalkkar*. Muutos *l > r* voitaisiin vielä selittää dissimilaatioksi (vrt. s. 95), mutta kun otetaan huomioon äänteellinen variaatio ja semanttiset muutokset, luontevin selitys on, että venäläisperäinen *kalkkala* on kohdannut omaperäisen *kakkaran*. Tuloksena on ollut *kalkkara*, joka on alkanut äänteellisesti ja semanttisesti varioida *kakkare*-sikermän mallin mukaan. Alkuaan venäläisperäinen sana on siis johtanut uuden ekspressiivisen sikermän syntyyn; vastaavalla tavalla on oletettu balttilaisten kielten ablautin myötävaikuttaneen *kVI*-sanojen vokaalivaihteluun (ks. s. 96).

Äänteelliseen variaatioon kuuluu paitsi vokalismi, myös konsonantin kvantiteetti (*k ~ kk*). SMSA:ssa kvantiteetti vaihtelee vain silloin, jos 3. tavussa on *r*: ts. *kalkal*-sanoja ei tunneta SMSA:ssa, joskin kirjallisuudessa on mainintoja myös niistä. Osittain vaihtelu voidaan vanhemmissa lähteissä selittää ortografian horjuvuudesta johtuvaksi, mutta sitä esiintyy myös uudemmissa teksteissä, esim. Lönnrotilla. Mitään selkeää merkitystä ei *k ~ kk*-vaihtelulla ole havaittavissa.

Semanttinen kehitys ei ole välttämättä aina *kakkare*-sikermän vaikutusta, vaan voi perustua esim. metaforiseen kehitykseen. Onhan myös *kalkkal*-sanojen merkitys muuttunut niin, että niitä tunnetaan varsinkin 2. merkityksessä; tämäkin kertoo osaltaan sikermän sanojen keskinäisistä vaikutussuhteista.

Eri asteiden levikit tukevat venäläisperäisyyttä (ks. karttaa 10). Ensimmäinen asteen sanojen

levikkialue on kompakti ja rajoittuu venäjän kielen alueeseen. Toiseen asteen sanoista on hajaesiintymiä ensimmäisen asteen levikkialueella ja lisäksi Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Savossa, Vienan Karjalassa ja Peräpohjolassa. Peräpohjolan tiedonannot ovat peräisin sananlaskuista; vastaavasti Vienan tiedonannot pohjautuvat osittain kansanrunouteen ja myös SKVR:ssa on tietoja 2. asteesta sekä Vienasta että Pohjois-Pohjanmaalta. Tämä voidaan tulkita joko siten, että sanat ovat levinneet folkloren avulla alkuperäisen levikkialueensa ulkopuolelle, tai sitten ne ovat aiemman, laajemman levikkialueen reliktejä. Jälkimmäinen vaihtoehto tukee edellä esitettyä diakronista tulkintaa. Kolmannen asteen sanat tunnetaan toista astetta laajemmalla ja yhtenäisemmällä alueella: levikki ulottuu kaakosta luoteeseen kulkevana vyöhykkeenä Laatokalta Pohjanlahdelle. Tietoja on myös Vienasta ja Perä-Pohjolasta (lappalaisperäinen 6. merkitys on kartassa 10 esitetty omalla symbolillaan). Neljännen asteen sanojen levikki on siis kolmatta astetta laajempi, mutta silti leimallisesti itä- ja pohjalaismurteinen. Tällainen levikki on venäläisperäisille lainoille tyypillinen (s. 42–43). Levikiltään *kalkkala*, *kalkkare* -sikermä eroaa selvästi *kakkare*-sikermästä, joka on tunnettu koko suomen kielen alueella ja myös yleiskielessä (vrt. karttoja 10 ja 11).

Vaikka ensimmäisen asteen ydinalue onkin Karjalan kannas, koko sikermä ei ole voinut laajeta sieltä käsin nykyiselle laajalle levikkialueelleen. Kannaksen kautta suomeen levinneet venäläislainat ovat suhteellisen nuoria ja niiden levikkikuva on aivan toisenlainen (s. 82, ks. myös karttoja 2 ja 3). Nykyiset *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän levikkisuhteet voisivatkin olla tulosta siitä, että *kalkkala* on lainautunut kahteen kertaan. Ensimmäinen ekspansio olisi voinut tulla jo muinaiskarjalaan, josta sana olisi sitten periytynyt karjalaan sekä suomen kaakkois- ja savolaismurteisiin ja levinnyt edelleen Pohjois- ja Keski-Pohjanmaalle. Yhteys venäjään on myöhemmin heikentynyt, mikä olisi altistanut sanan *kakkare*-sikermän vaikutukselle. Toinen ekspansio olisi tullut myöhemmin suoraan venäjältä ja luonut ensimmäisen asteen nykyisen levikin, mikä sinänsä on nuorille venäläislainoille tyypillinen. — Kannakselta käytiin laajalti Pietarissa “maaslitsan” eli laskiaisenaan kyyditsemässä kaupunkilaisia huviajelulla, mistä sai hyvät ansiot. Asiakkaiden huomion kiinnittämiseksi näkyvyys ja kuuluvuus oli tärkeää. Viipurin läänin Pyhäjärveltä on muistitieto: “Hevosella täytyi olla uudet hyvät mäkiyöt, jotka koristeltiin kukkasin ja punoksin, hevosen kaulaan kiinnitettiin tiu’ut, kalkkalat ja vempeliseen kulkunen” (Karste-Liikkanen 1968: 81–84).

Kahteen eri ekspansioon perustuvaa selitystä vastaan sotii se, että *kalkkala* ~ *kalkkalo* esiintyy jo Agricollalla, siis kauan ennen Pietarin-kontakteja. Myös äännesuhteet viittaavat vanhaan lainaan: pleofonisella vokaalilla ei ole vastinetta (s. 25–26, 28) ja suhde $o > a$ on vanhoille lainoille tyypillinen (Kalima 1952: 30–34, 39). Pitänee siis olettaa, että Kannaksen *kalkkala* ~ *kalkkalo* on aiemmin laajemman levikkialueen relikti, joka on säilynyt venäläis- ja karjalaiskontaktien vaikutuksesta. Muualla alkuperäinen sana on kadonnut jättäen jälkeensä laajan sikermän. Toisesta merkityksestä

varhaisimmat tiedot ovat Porthanilta ja Gananderilta 1700-luvulta (s. 90–92). Gananderilla on sekä *kalkkal-* että *kalkkar-*alkuisia sanoja, mutta ensimmäisen tavun vokaalivaihtelusta ei ole tietoja. Ensimmäistä merkitystä Ganander ei tunne, joten täytyy olettaa alkuperäisen merkityksen jo tuolloin käyneen harvinaiseksi, mutta 3. tavun konsonantin kvaliteetti on vielä säilynyt. Ensimmäisen tavun vokaalivaihtelu on ilmeisen myöhäistä: Lönnrotilla on *kolkkare*, *kolkkaroita* (s. 92–93), mutta ei *kilk(k)Vr-*alkuisia sanoja. Peräpohjolassa sikermään on osittain sulautunut myös lappalaisperäinen *kilkil* ~ *kilkul* ~ *kilkur* -sanahahmo.

6. PÄÄTÄNTÖ

Tarkasteltu aineisto osoittaa, että venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys sulautuvat toisiinsa monin tavoin. Niitä ei voi täysin erottaa toisistaan, koska ne eivät sulje toisiaan pois edes määritelmällisesti: venäläisperäisyys on etymologinen kategoria, ekspressiivisyys taas sanan alkuperästä riippumaton käsite, jota voidaan määritellä semanttisin, syntaktis-pragmaattisin ja fonologis-morfologisin kriteerein (s. 53–70). Käytännössä monet ekspressiiviset sanat on oletettu omaperäisiksi, koska niille ei ole voitu esittää muutamaakaan etymologiaa, mutta ekspressiivisyys itsessään ei ole etymologinen selitys eikä varsinkaan argumentti lainaetymologiaa vastaan. Päinvastoin, juuri vierasperäiset ainekset ovat usein alttiita ekspressiivistymään (s. 74–77). Esim. *kalkkala*, *kalkkare* -sikermässä on sekä venäläis- ja lappalaisperäistä että omaperäistä ainesta, mutta eri alkuperää olevat ainekset limittyvät toisiinsa niin, että ei voida sanoa, että vain omaperäinen aines olisi ekspressiivistä.

Yhtäältä ekspressiivisyys on voima, joka sulauttaa eri alkuperää olevia aineksia ja lähentää venäläisperäistä sanastoa omaperäiseen (tai kielessä muuten entuudestaan tunnettuun) sanastoon, koska se mukauttaa sanoja valmiiseen sanahahmoon, esimerkiksi johonkin tiettyyn, ekspressiiviselle sanastolle ominaiseen “morfologiseen kaavaan” (s. 64–66). Näin on käynyt venäjän *stúden* ‘aladobi’ -sanalle, kun se on suomessa mukautunut *CVCinA*-tyyppisiin ekspressiivisten verbien nominaalikorrelaatteihin (> *tytinä*; s. 84–87). Toisaalta ekspressiivisyys myös levittää vierasperäisiä aineksia, onpa kyse yksittäisistä äänneistä, sanahahmoista tai kokonaisista sanoista. Venäläisperäinen affrikaatta *tʃ* on otettu itäisissä ims. kielissä käyttöön ekspressiivisenä mausteena, jota on voitu lisätä omaperäiseenkin sanastoon, esim. sm. *sukeltaa* ~ karj. *tʃukeltoa*. (s. 74). Vastaavasti *kalkkala*, *kalkkare* -sikermä on syntynyt venäjän *kólokol* -sanana (< **kolkolʔ*) vaikutuksesta, ja ekspressiivisyys on lähentänyt sitä omaperäiseen sanastoon (*kakkare*-sikermään) mutta samalla levittänyt venäläisperäistä ainesta laajalle suomen murteisiin (s. 118–120).

Käsitellyt sanaryhmät myös todistavat osaltaan sen puolesta, että varsinkaan ekspressiivisessä sanastossa yksittäisten sanojen äänneellinen kehitys ei ole läheskään aina säännönmukaista. Sanaryhmiä täytyy käsitellä kokonaisuutena, jotta yksittäisten sanojen tai varianttien vaihtelusta voidaan löytää johdonmukaisuutta. Eri sanoja yhdistämään tarvitaan laajempi käsite, kutsuttiinpa sitä sitten “sanahahmoksi”, “skeemaksi” tai “legimerkiksi”. Se on yksittäisten sanojen pohjalta tehty yleistys, joka on myös kognitiivisesti todellinen siinä mielessä, että se muokkaa sanoja ja sitoo niitä yhteen sekä fonologisesti että semanttisesti (luku 4.5. s. 70–73). Esimerkiksi *tytinä*-sanassa tapahtuneita äänneenmuutoksia ei voi ymmärtää muuten kuin sanahahmon *CVCinA* avulla. Samalla tavalla

sanahahmo, tai oikeastaan vielä laajempi ekspressiivisten sanojen pesyeiden välinen rinnakkaisuus, on saanut *kalkkala*, *kalkkare* -sikermän varioimaan samalla tavalla kuin *kakkare*-sikermänkin (s. 97–99).

Kokonaisten sanaryhmien välinen tarkastelu on ehdoton kriteeri myös silloin, kun tarkastellaan yksittäisten sanojen yhteyksiä ekspressiivisiin juuriin. Saman juuren pesyeeksi tulee yhdistää vain sanoja, joille on paralleleja myös muiden juurten pesyeissä. *Tut*-, *tyt*-, *hut*- ja *hyt*-juurten pesyeitä vertailemalla näyttää vahvasti siltä, että myös *tutkia*-verbi on ekspressiivistä lähtöä. (S. 50–52.)

Ekspressiivisessä sanastossa muotoa ja merkitystä ei voi pitää täysin erillään ja äänteelliset ja semanttiset muutokset vaikuttavat toisiinsa. *Tytinän* tapauksessa ei semanttista muutosta periaatteessa ole tapahtunut, koska myös venäjänkielinen originaali merkitsee 'aladobia'. Kuitenkaan venäläisperäinen *tytinä* 'aladobi' ja ekspressiivinen *tytinä* 'tutina, vapina, hytinä' eivät ole toisistaan irrallisia homonyymejä, vaan aladobin nimitys on kansanetymologisesti tulkittu ekspressiivisen sanan avulla (s. 84). Tästä näkökulmasta on tapahtunut merkityksensiirto, metonymia: ruokalajin ominaisuudesta, "tytisevyydestä" on tullut koko ruokalajin nimitys. Voidaan ajatella, että venäläisperäinen sana on mukautunut ekspressiiviseen sanaan äänteellisesti, tai että ekspressiivisen sanan merkitys on muuttunut venäläisperäisen sanan vaikutuksesta. Muoto ja merkitys sulautuvat toisiinsa.

Kalkkala, *kalkkare* -sikermässä semanttinen kehitys on ollut monimutkaisempaa. Kun venäläisperäinen *kalkkala* on kohdannut ekspressiivisen *kakkare*-sikermän, jatkokehitys on ollut sekä äänteellistä että semanttista. Samalla kun on äänneasu on lähentynyt ekspressiivistä *kakkare*-sikermää niin, että voitaisiin puhua jopa kontaminaatiosta (*kalkkala* + *kakkara*, *kakkare* > *kalkkara*, *kalkkare* jne.), myös merkitykseen on tullut erilaisia ekspressiivisiä vivahteita. Toisaalta esim. sellaisia merkityksenmuutoksia kuin 'kello' > 'eläimen karvoissa roikkuva sontapaakku' tai 'kello' > 'kives' voidaan pitää myös metaforien kautta motivoituina. Tästä ovat todisteena lause-esimerkit, joissa eri käsitteet on yhdistetty toisiinsa vertauksin ja metaforin (s. 117). Variaatio ja ekspressiivisyys kulkevat käsi kädessä: mitä ekspressiivisemmiksi sanat muuttuvat, sitä enemmän esiintyy myös äänteellistä ja semanttista vaihtelua. Esim. ensimmäisen tavun vokaali varioi (*a* ~ *e* ~ *i* ~ *o*) ja sanoilla on sellaisia vaikeasti määriteltäviä, ekspressiiviselle sanastolle tyypillisiä merkityksiä kuin 'roikkuva, kiinni tarttuva esine; kokkare, epämääräinen kappale' jne. (s. 114). Kognitiivinen lähestymistapa soveltuu tämäntapaisten merkitystenmuutosten tutkimukseen sikäli hyvin, että se on nostanut esiin jälleen paitsi metaforat ja kielikuvat, myös maailmantiedon. Fennistisessä etymologisessa traditiiossahan kielenulkoinen todellisuus ("Wörter und Sachen", s. 9, 31) on ollut keskeisessä asemassa.

Myös kognitiivisen kielitieteen käsitys liukuvista ja sumearajaisista kategorioista soveltuu hyvin ekspressiivisen sanaston luonteeseen. Toisaalta, koska se välttää jyrkkiä sääntöjä, se sopii

paremmin jo vallitsevien tosiseikkojen kuvailuun kuin esim. oletettujen kehityskulkujen todenmukaisuuden testaamiseen (s. 23–24). Skeemoja voi kyllä abstrahoida helposti, mutta se ei silti tarkoita, että ne olisivat koskaan olleet kognitiivisesti todellisia. Esim. *kalkkala*, *kalkkare* -sikermässä skeeman käsitteen voidaan olettaa toimivan äänteellisellä tasolla (*kVI(k)kVr-*), jossa se sitoo eri sanoja yhteen. Mutta sikermän eri merkitysten yhdistäminen yhdeksi skeemaksi, esim. 'roikkuva, pallomainen esine', ei ole muuta kuin teoreettinen abstraktio. (S. 99–100.)

Asteittainen malli osoittaa, että olemassa selvä vastaavuus sanan äänneasun ja levikin välillä. Äänteellisesti venäjän originaalia lähimmät sanat (1. aste) tunnetaan Venäjän ja venäläisen kulttuurin välittömässä läheisyydessä. *Tytinän* ensimmäisen asteen muodot (*tyyteni*, *tyytenä*, *tytenä*) tunnetaan Laatokan luoteisrannikolla ja Etelä-Kannaksella, kahdella erillisellä levikkialueella. Toisen asteen (*tyytinä*, *tytinä*) levikkialue on yhtenäinen; ilmeisesti *tytinä*-variantti on ekspressiivisyytensä ja leikillisen affektinsa vuoksi saavuttanut valta-aseman ja osittain syrjäyttänyt ensimmäiseen asteen sanoja. Kolmannen asteen sanat sijoittuvat enimmäkseen levikin laita-alueille, kuten oletettavaa onkin. (Ks. karttaa 2.)

Piittinän tapauksessa on huomattavaa, että ensimmäisen asteen sanat (*piitteni*, *piiteni*, *piittenä*) tunnetaan Laatokan pohjoispuolella, mutta ei etelämpänä Kannaksella; ne ovat siis todennäköisemmin karjalais- kuin suoraan venäläisperäisiä. 1. ja 2. asteen levikkikuvat ovat niin erilliset, että sana on hyvinkin voinut lainautua yhtäkaaa kahdelta eri taholta. (Ks. karttaa 3.) Sekä *piittinän* että *tyytinän* tapauksessa 1. ja 2. asteen ero (*piitteni*, *tyyteni* ~ *piittinä*, *tytinä*) heijastanee myös venäjän morfofonologista vaihtelua (ns. väistyvä vokaali obliikvisijoissa, s. 87–89).

Kalkkala, *-kalkkare* -sikermässä tilanne on paljon kompleksisempi kuin *tytinän* ja *piittinän* tapauksessa (ks. karttaa 10). Ensimmäinen aste (*kalkkala*, *kalkkalo* 'kello, kulkunen') on kyllä selvästi venäläisperäinen, mutta muiden asteiden levikkikuvat ovat epämääräisemmät ja lisäksi eri asteet limittyvät toisiinsa. Tämä johtuu osaltaan siitä, että eri äännevariantit ovat paikallisesti myös eriytyneet semanttisesti. Todennäköisesti lainautumista on tapahtunut useaan kertaan ja myös folklore-reliktit (s. 102, 119) vaikuttavat levikkikuvaan. Kolmea ensimmäistä astetta voi kuitenkin perustellusti pitää venäläisperäisinä, ja niiden levikki on venäläislainoille tyypillisesti itä- ja pohjalaismurteinen. Sikermässä on kuitenkin myös sanoja, jotka tuskin liittyvät etymologisesti venäjään, vaan ovat sattumalta äänteellisesti samannäköisiä: näitä ovat sekä Varsinais-Suomen erillinen levikkialue (s. 112) että Peräpohjolan lappalaisperäiset *kilkula* jne. -sanat (s. 113).

Joka tapauksessa asteittainen malli, vaikka se ei aina olekaan suoraan diakronisesti tulkittavissa, auttaa hahmottamaan eri sanojen variaatiota suhteessa toisiinsa ja löytämään siitä säännönmukaisuutta. Sen avulla pystyisi varmasti valottamaan monia muitakin etymologisesti epäselviä sanaryhmiä, joissa venäläisperäinen aines on ekspressiivistynyt ja kietoutunut muuhun ekspressiiviseen

sanastoon (esimerkkejä tällaisista s. 39–43).

Lopulliseen etymologiseen tulkintaan ei ole oikotietä, vaan kaikki kolme kriteeriä pitää ottaa huomioon: äänneasus (ja sanahahmo); merkitys (ja merkityksenmuutosten kognitiivinen tulkinta, maailmantieto, metaforat); levikki (ja asteittainen malli). Kun nämä eri tekijät kietoutuvat toisiinsa, lopputulos ja sen tulkinta on jokaisen sanan kohdalla ainutkertainen. Heikko ennustus- ja todistusvoima ei siis välttämättä johdu teoriataustasta tai kuvausmallista, vaan se heijastaa kielen todellisuutta. Sanastossa, varsinkin ekspressiivisessä, muutokset ovat usein kerrallisia ja tapauskohtauksia, niin että niiden pohjalta on vaikea tehdä yleistyksiä. Suomen murteiden sanaston tutkijan kannalta on kuitenkin lohduttavaa, että Suomen murteiden sana-arkisto tarjoaa tarkan, monipuolisen aineiston ja loistavat mahdollisuudet eri äänne- ja merkitysvarianttien murremaantieteelliseen analyysiin.

LÄHTEET

- Agricola = Mikael Agricola 1987 [1544/1549]: *Abckiria/Rucouskiria Bibliasta*. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo.
- Alpher, Barry: Yir-Yoront ideophones. — Hinton et al. 1994a: 161–177.
- Anttila, Raimo 1974: Allomorfien semiotiikkaa. — *Vir.* 78: 331–337.
- 1976: Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkkisysteemissä. — *Vir.* 80: 126–132.
- 1977: Toward a semiotic analysis of expressive vocabulary. — *Semiosis. Internationale Zeitschrift für Semiotik und ihre Anwendungen* 5: 27–40. Agis-Verlag, Baden-Baden.
- 1981: Sanahahmojen holistinen aspekti: yhdyssanoista johdannaisten yli taivutukseen (ja takaisin) — *Congressus Quintus Internationalis Fenn-Ugristarum Pars VI*: 16–21. Suomen Kielen Seura, Turku.
- 1989: *Historical and comparative linguistics. Second revised edition. Current issues in linguistic theory 6.* Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- 1991: Field theory of meaning and semantic change. — LAUD Series A Paper 301. Linguistic Agency University of Duisburg. [Myös Günter Kellermann — Michael D. Morrissey (toim.) 1992: *Diachrony within synchrony: Language history and cognition*: 23–83. Papers from the International Symposium at the University of Duisburg, 26–28 March 1990. *Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft Band 14.* Peter Lang.]
- 1992: Etymologiasta — esimerkiksi. — Esa Itkonen, Anneli Pajunen ja Timo Haukioja (toim.): *Kielitieteen kentän kartoitusta*: 1–12. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 39.
- 1995: Pattern explanation and etymology. — *Studi finno-ugrici I*: 29–48. Dipartimento di Studi dell'Europa orientale. Istituto Universitario Orientale di Napoli.
- 1997: Affective vocabulary and borrowing: Finnish *pirskottaa* 'sprinkle' and *patistaa* 'urge, prod'. — *Journal of Finnish studies* 1: 111–114.
- Austerlitz, Robert 1994: Finnish and Gilyak sound symbolism — the interplay between system and history. — Hinton et al. 1994a: 249–260.
- Bloomfield, Leonard 1965 [1933]: *Language*. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- Childs, Tucker G. 1994: African ideophones. — Hinton et al. 1994a: 178–204.
- Dal': *Tolkovyj slovar živago velikoruskago jazyka Vladimira Dal'a 1880–1882*. M. O. Wolf, Pietari–Moskova.
- Ekman, A.E. (toim.) 1899: *Suomen kielen keräilysanasto*. SKST 92.
- FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen. *Zeitschrift für Finnisch-Ugrische Sprach- und Volkskunde*. Helsinki.
- Förstermann, Ernst 1852: Über deutsche Volksetymologie. — *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung* 1: 1–27. [Malkielin (1993) mukaan.]
- Ganander = Christfrid Ganander 1997 [1787]: *Nytt finskt lexicon. Alkuperäiskirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen*. SKST 676, KKTJ 95.
- Grönholm, Maija 1988: *Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa*. Åbo Akademi, Turku.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1994: Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen *kämmen* und *pähkinä* und ihre Geschichte. *Studia Fennica Linguistica* 5. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Hakulinen, Lauri 1933a: Über die Semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivi-
schen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen. *Studia Fennica* 1. Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1933b: Hans Sperberin merkitysoipillisista periaatteista. — *Vir.* 37: 292–302.
- 1934: Professori F. Äimän arvostelun johdosta. — *Vir.* 38: 372–373.
- 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Hamano, Shoko: Palatalization in Japanese sound symbolism. — Hinton et al. 1994a: 148–157.
- Hinton, Leanne — Johanna Nichols — John. J. Ohala (toim.) 1994a: *Sound symbolism*. Cambridge
University Press.
- 1994b: Introduction: Sound-symbolic processes. — Hinton et al. 1994a: 1–12.
- Hormia, Osmo 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. SKST 271.
- Häkkinen, Kaisa 1983: Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-
ugrialaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. Turun yliopiston
suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17.
- 1985: Suomen kielen sanaston historiallista taustaa. *Fennistica* 7. Åbo Akademi, Turku.
- (toim.) 1987: *Nykysuomen sanakirja 6. Etymologinen sanakirja*. WSOY, Porvoo.
- 1990: Mistä sanat tulevat. *Suomalaista etymologiaa*. TL 117.
- 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. TL 147.
- Itkonen, Erkki 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Universitas 4. WSOY, Porvoo.
- Itkonen, Esa 1997: *Maaailman kielten erilaisuus ja samuus*. Gaudeamus.
- Itkonen, Terho 1977: *Karjalais-suomalainen suksiretki*. — Kielen ja kulttuurin kentältä. Igor Vahrok-
sen 60-vuotisjuhlakirja: 27–50. Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja 25, Helsinki.
- 1983: Pitkän virkotien kokija. Aineksia 75-vuotiaan Lauri Postin tutkijankuvaan. — *Vir.*
87: 1–21.
- Jarva, Vesa 1995: *Venäläisperäiset sanat Ylä-Vuoksen alueen eli Kirvun, Jääsken, Antrean ja
Vuoksenrannan murteessa*. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- 1996: *Kalkkalo kalkkaa* — etymologian ongelmia. — Seppo Pekkola (toim.): *Kuuskymppi-
nen*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 38: 42–57.
- 1998: Onko olemassa prosenttietymologioita? Venäläisperäisten ja ekspressiivisten
ainesten suhteista suomen murteiden sanastossa. — XXV kielitieteen päivät Tampereella
15.–16. toukokuuta 1998. Esitelmien tiivistelmät. Tampereen yliopisto. [Internet-dokument-
ti. URL: <http://www.jyu.fi/~vejarva/tampere.htm>]
- 1999a: *Tytinä 'aladobi'* -sanan motivaatiosta. — *SJ* 41: 107–124.
- 1999b: Erästä ekspressiivisestä sanahahmosta. — Pekkola 1999: 92–112.
- Jespersen, Otto 1954 [1922]: *Language. Its nature, development and origin*. Tenth impression.
George Allen & Unwin, Lontoo.
- Joki, Aulis J. 1955: *Etymologicum Fennicum*. [SKES I, arvostelu.] — *Vir.* 59: 270–283.
- 1989: *Sanastomme perusainekset*. — Jouko Vesikansa (toim.): *Nykysuomen sanavarat*.
WSOY, Porvoo.
- Joseph, Brian D. 1994: *Modern Greek ts: beyond sound symbolism*. — Hinton et al. 1994a:
222–236.
- Jussila, Raimo 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. KKTJ 101, SKST 696.
- Jussila, Raimo — Erja Nikunen — Sirkka Rautoja 1992: *Suomen murteiden taajuussanasto*. KKTJ
66.
- Kalima, Jalo 1919: *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*. SUST 44.
- 1929: *Zur Herkunft der slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen*. — *Zeitschrift für
Slavische Philologie* 6: 156–172. Leipzig.
- 1952: *Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomalaisten kielten slaavilaisista
lainasanoista*. SKST 243.
- Karlsson, Fred 1994: *Yleinen kielitiede*. Yliopistopaino, Helsinki.

- Karste-Liikkanen, Greta 1968: Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämänkentässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918. Kansatieteellinen arkisto 20. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Karttunen, Kaarina 1979: Nykyslangin sanakirja. WSOY, Porvoo. [Myös NS 5: 113–292.]
- Karvinen, Väinö 1910: Viipurin murteen venäläisiä lainasanoja. Kaukomieli 4. Kotiseutututkimuksia. Viipurilainen osakunta, Helsinki.
- Kaufman, Terrence 1994: Symbolism and change in the sound system of Huastec. — Hinton et al. 1994a: 63–75.
- Kaukonen, Väinö 1939, 1945: Vanhan Kalevalan kokoonpano I–II. SKST 213.
 ——— 1956: Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos. SKST 247.
- Kettunen, Lauri 1927: Säännönmukaisuuden puutteesta kielenelämässä. — Vir. 31: 14–28.
- Kiparsky, Valentin 1946: Über die Vertretung des *ě* in den slaw. Lehnwörtern der ostseefinn. Sprachen. — FUF 29: 76–86.
 ——— 1947: Ven. маймист '(Inkerin) suomalainen' < suom. *majamies*. — Vir. 51: 357–360.
 ——— 1949: *Tuhkuri* 'vesikko (mustela lutreola)' ym. — Vir. 53: 58–68.
 ——— 1956: Suomalais-slaavilaisten kosketusten ajoituksesta. — Vir. 60: 71–82.
 ——— 1975: Russisches im Schriftfinnischen — eine ergiebige Ährenläse. [Plöger 1973, arvestelu.] — FUF 40: 180–187.
- Kiviniemi, Eero 1971: Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilön- ja paikannimet. SKST 295.
- KKSK = Karjalan kielen sanakirja 1968—. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KKTJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 1990: Zu den ältesten Kontakten zwischen Ostseefinnisch und Balto-Slavisch. — Itämerensuomalaiset kielikontaktit: 148–153. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8.–1.9.1990. KKTJ 61.
 ——— 1998a: *Kiire* 'päälaki' ja muuta etymologista rajankäyntiä. — Grünthal, Riho — Johanna Laakso (toim.) 1998: Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen: 235–247. SUST 228.
 ——— 1998b: *Puhdas* ja *suomi*. — Vir. 102: 425–433.
- Koponen, Eino 1988: Ovatko suomen *longota* ja *lonsota* lappalaisia lainoja? — Vir. 92: 92–98.
 ——— 1995: Sanapähkinöitä tutkijan kämmenellä. [Hahmo 1994, arvestelu.] — SJ 37: 213–224.
 ——— 1998a: Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. SUST 230.
 ——— 1998b: Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi? — Vir. 102: 435–437.
 ——— 1999: Itämerensuomalaisten kielten meteorologisen sanaston etymologiaa. — Vir. 103: 506–530.
- Korhonen, Mikko 1986: Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.
 ——— 1993: Kielen synty. WSOY.
- Koski, Mauno 1999: Lauri Hakulinen semanttikkona. — Vir. 103: 580–585.
- Koukkunen, Kalevi 1990: Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja. WSOY, Porvoo.
 ——— 1993: Etymologian uusi vuosikymmen. [SSA I, arvestelu.] — Vir. 97: 274–288.
- Kulonen, Ulla-Maija 1995: Etymologiaa Etelä-Euroopasta. [Malkiel 1993, arvestelu.] — Vir. 99: 311–313.
 ——— 1996: Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa. Suomi 181.
- Kuusi, Matti (toim.) 1953: Vanhan kansan sananlaskuviisaus. WSOY, Porvoo.
- LA = Lauseopin arkisto. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Turun yliopisto.
- Laanest, Arvo 1975: Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Eesti NSV teaduste akadeemia Keele ja kirjanduse instituut, Tallinna.

- Lakoff, George 1987: *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind.* The University of Chicago Press, Chicago—Lontoo.
- Langdon, Margaret 1994: Noise words in Guarani. — Hinton et. al. 1994a: 94—103.
- Lehtinen, Tapani 1979: Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia. Suomen *avajaa-, karkajaa* -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. SUST 169.
- Leino, Pentti 1993: Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Polysemia — kielen moniselitteisyys. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leinonen, Marja 1992: Venäjää suomen arkikielessä ja slangissa. — Variaatioita: 76—86. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen juhla-kirja.
- Leiwo, Matti 1999: Ahti Rytkönen ajassa. — Pekkola 1999: 75—80.
- Leskinen, Heikki 1991: Vieläkö nuoret *nurisevat*? Huomioita onomatopoeettisten sanojen tunte-muksesta ja tulkinnasta. — Vir. 95: 355—371.
- Länsimäki, Maija[-Liisa] 1975: Kurnaali on kummallista. Eräiden maitojuomien nimityksistä. — Vir. 79: 267—277.
- 1987: Suomen verbikantaiset *in : ime* -johdokset. SKST 469.
- Lönnrot = Elias Lönnrot 1874—1880: *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Malkiel, Yakov 1990: *Diachronic Problems in Phonosymbolism.* Edita and Inedita, 1979—1988. Volume I. Benjamins, Amsterdam—Philadelphia.
- 1993: *Etymology.* Cambridge University Press.
- 1994: Regular sound development, phonosymbolic orchestration, diasambiguation of homonyms. — Hinton et al. 1994a: 207—221.
- Mikone, Eve 2000: Idiomit ja kieliopillistuminen. — Eeva Lähdemäki — Yvonne Bertils (toim.): *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii.* Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000: 16—32.
- Mikkola, Jooseppi Julius 1894: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen I. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen.* SUST 8.
- 1910: *Zwei Etymologien.* — Wörter und Sachen 2: 217—218.
- 1938: *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch.* SUST 75.
- Mäger, M. 1959: *Onomatopoeetilisest sõnavarast eesti keeles.* — Keel ja kirjandus 2: 522—526. Eesti NSV Teaduste akadeemia ja Kirjanike liidu ajakiri. Tallinna.
- Mägiste, Julius 1962: *Äldre ryska lånord i estniskan, särskilt i det gamla estniska skriftspråket.* Lunds Universitets Årsskrift N.F. Avd. 1. Bd. 55. Nr. 1.
- Nahkola, Kari 1999: *Nykyslangin sananmuodostusoppia.* — Vir. 103: 195—221.
- Nikanne, Urpo 1992: *Metaforien mukana.* — Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin: 60—78. Suomi 162.
- Nikkilä, Osmo 1997: *Suomen sanojen alkuperät laahaamisesta pööveliin.* [SSA II, arvostelu.] — Vir. 101: 291—308.
- 1998a: *nop-ea → nop-sa, sel-keä → sel-vä* : Suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi. — Urho Määttä ja Klaus Laalo (toim.): *Kirjoituksia muoto- ja merkityso-pista: 77—101.* Folia Fennistica & Linguistica 21. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 1998b: *Suomen hk germaanista g:tä vastaamassa.* — Grünthal, Riho — Johanna Laakso (toim.) 1998: *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen: 350—359.* SUST 228.
- Nirvi, Ruben 1964: *Sanoja ja käyttäytymistä. Sanahistoriallisia tutkimuksia II.* — Suomi 111:1.
- NS = *Nykysuomen sanakirja 1951—1961.* Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. WSOY, Porvoo.
- Ojanen, Muusa 1985: *Adjektiivikategoria venäläis-lyydiläisissä kontakteissa.* Lingvistinen interfe-renssitutkimus. SUST 188.

- Ojanen, Muusa 1987: Venäläisiä lainoja *aaspukista värtäjään*. [Ruoppila 1986, arvostelu.] — Vir. 91: 402–404.
- Ojanen, Muusa — Ilkka Savijärvi (toim.) 1988: Kielikontakteja I. Tutkimuksia venäjän ja itämerensuomalaisten kielten alalta. Kielitieteellisiä tutkimuksia 13. Joensuun yliopisto, humanistinen tiedekunta.
- Onikki, Tiina 1992: Paljon pystyssä. — *Metafora*. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin: 33–59. Suomi 162.
- 1996: Kahden suunnan taitteessa. Lauri Hakulisen väitöskirjan vastaanotto. — Vir. 100: 259–267.
- Oswalt, Robert L. 1994: Inanimate imitatives in English. — Hinton et al. 1994a: 293–306.
- Pajunen, Anneli 1997: Tietoa äännesymboliikasta. [Hinton et al. 1994a, arvostelu.] — Vir. 101: 477–480.
- Pajusalu, Karl 1999: Sanojen juurista eteläviron juuriin. [Koponen 1998a, arvostelu.] — Vir. 102: 129–133.
- Paul, Hermann 1960 [1886]: *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Kuudes, muuttamaton painos. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Pekkola, Seppo (toim.) 1999: *Sadanmiehet*. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhla-kirja. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä.
- Peltola, Reino 1953: Uusi teos suomalais-slaavilaisten kosketusten alalta. [Kalima 1952, arvostelu.] — Vir. 57: 218–224.
- Penttilä, Aarni 1922: Sanojen tunneaines. — Vir. 26: 81–85.
- 1940: Deskriptiivisanojen tutkimusta. [Rytkönen 1940a, arvostelu.] — Vir. 44: 246–253.
- 1963: Suomen kielioppi. Toinen painos. WSOY, Porvoo.
- Plöger, Angela 1973: *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 8. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- 1977: Russische Lehnwörter im südostfinnischen Dialekt. — *Korrespondenzen*. Festschrift für Dietrich Gerhardt: 312–331. Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas 14. Wilhelm Schmitz Verlag in Giessen, Marburg.
- Porthan, Henrik Gabriel: Valitut teokset. Kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut Iiro Kajanto 1982. SKST 373.
- Posti, Lauri 1953: Eine neue Untersuchung über die slawischen Lehnwörter der ostseefinnischen Sprachen. [Kalima 1952, arvostelu.] — FUF 31, anz.: 1–14.
- 1959: *Käämi* sanan alkuperästä. — Vir. 63: 207–210.
- 1973: Suomen *taro*-sanan alkuperästä. — SUST 150: 272–283.
- Preobraženskij, A. G. 1958: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannih i nacional'nih slovarej, Moskova
- PS = Suomen kielen perussanakirja 1990–95. KKTJ 55, Helsinki.
- Pulkkinen, Paavo 1963: Uusi nidos etymologista sanakirjaa. [SKES III, arvostelu.] — Vir. 67: 93–96.
- Punttila, Matti 1995: *Punsasta hyytelöön*. — Sana kiertää (toim. Maija Länsimäki). KKTJ 80.
- Pyöli, Raija 1996: Venäläistyvä aunuksenkarjala. Kielenulkoiset ja -sisäiset indikaattorit kielenvaihtotilanteessa. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 18.
- Ravila, Paavo 1952: Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä. — Vir. 56: 262–274.
- Rhodes, Richard 1994: Aural images. — Hinton et al. 1994a: 276–292.
- Rintala, Päivi 1986: R.E. Nirvi 16.12.1905–26.1.1986. — SJ 28: 187–190.
- 1988: *Pohtimesta viritin-vahvistimeen* [Länsimäki 1987, arvostelu.] — Vir. 92: 272–278.
- Ruoppila, Veikko 1934: Muutamia piirteitä puheesta. — Vir. 38: 22–34.
- 1935: Vokaalivaihtelu äänne- ja merkitysopillisena tekijänä. — Vir. 39: 128–136.
- 1954: Kreikanuskoisten kirkollista sanastoa luterilaisessa ympäristössä. — Kalevalaseuran vuosikirja 34: 149–166.

- Ruoppila, Veikko 1958: Unto Seppäsen tyylistä. Sanastollinen tutkimus. Suomi 108:1.
 ——— 1967: Kalevala ja kansankieli. SKST 284.
 ——— 1974: *Aatu ja raaju*, kaksi kirkollista sanaa. — Sampo ei sanoja puutu: 313–317. Matti Kuusen juhlaKirja. Kalevalaseuran vuosikirja 54. WSOY, Porvoo.
 ——— 1983: Venäläisiä lainasanoja yhteiskuntaelämän alalta. — Vir. 87: 41–59.
 ——— 1985: Purjehdussanastoa Viipurin ja Käkisalmen Karjalasta. — Vir. 89: 135–151.
 ——— 1986: Venäläisperäistä sanastoa Suomen murteissa. Suomi 136.
- Rytkönen, Ahti 1935: Deskriptiivisistä sanoista. — Vir. 39: 90–102.
 ——— 1937: Koloratiivinen konstruktio. — Vir. 41: 95–104.
 ——— 1940a: Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa. Kielentutkimuksen työmaalta III. Jyväskylä.
 ——— 1940b: Eräitä venäläisperäisiltä näyttäviä murteitamme aineksia. — Vir. 44: 64–76.
- Räsänen, Alpo 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. — Vir. 82: 321–341.
 ——— 1979: Segmentaation ongelmasta suomen kielen johto-opissa. — Vir. 83: 167–177.
 ——— 1989: Tutkimus kiimatermistöstä. [Sivula 1989, arvostelu.] — Vir. 93: 572–577.
- Räsänen, Bertta 1980: Savolainen keittokirja. Kustannuskiila, Kuopio.
 Räsänen, Matti 1980: Savokarjalainen ateria. Otava, Helsinki.
- Saukkonen, Pauli 1962: Eräs etymologointiperiaate. — Vir. 66: 342–343.
 Saukkonen, Pauli — Marjatta Haipus — Antero Niemikorpi — Helena Sulkala 1979: Suomen kielen taajuussanasto. WSOY, Porvoo.
- Savijärvi, Ilkka 1999: Aarni Penttilä — oppinut lingvisti ja avarakatseinen fennisti. — Pekkola 1999: 7–48.
- Savolainen, Marjo 1999: Deskriptiivisanon tutkimuksesta — Ahti Rytkönen tienavaajana. — Pekkola 1999: 56–74.
- Seebold, Elmar 1981: Etymologie. Eine Einführung am Beispiel der deutschen Sprache. Beck'sche Elementarbücher. Beck. München.
- Setälä, Emil Nestor 1892: Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. — Suomi 3:5: 181–350.
- Silverstein, Michael 1994: Relative motivation in denotational and indexical sound symbolism of Wasco-Wishram Chinookan. — Hinton et al. 1994a: 40–60.
- Sivula, Jaakko 1989: Lintu soudessa sokea. Suomen murteiden kiimatermistö. — SKST 504.
- SJ = Sananjalka. Suomen kielen seuran vuosikirja. Suomen kielen seura, Turku.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja 1955–1981. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SKM = Suomen kansan murrekirja 1940. Länsimurteet. Sanakirjasäätiön toimituksia III. WSOY, Porvoo.
- SKN 39 = Jaakko Yli-Paavola 1994: Paavolan murretta. Suomen kielen näytteitä 39. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SKN 42 = Juhani Pallonen — Eeva Yli-Luukko 1995: Hietamäen murretta. Suomen kielen näytteitä 42. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- SKVR = Suomen kansan vanhat runot 1908–1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja 1985—. KKTJ 36, Helsinki.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SRNG = Slovař russkih narodnyh govorov 1965—. Nauka, Moskova—Pietari.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1992, 1995. Etymologinen sanakirja. KKTJ 62, SKST 556. Helsinki.
- Suhonen, Seppo 1973: Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 154. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
 ——— 1979: Suomen kielen etymologinen sanakirja valmis. [SKES IV–VI, arvo stelu.] — Vir. 83: 244–248.

- Suhonen, Seppo 1980: Balttilaisten lainojen levikistä ja merkityspiirteistä itämerensuomalaisissa kielissä. — Vir. 84: 189–211.
- 1986: Zur Etymologie von Finnisch *päntä*. — Festschrift für István Futaky. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 10: 429–433. Helmut Buske, Hampuri.
- 1989: Baltische und Slavische Etymologien. — Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 82: 211–221. Helsinki.
- Suomalainen, Marja-Liisa 1978: Etelä-Karjalan perinnäistä ruokakulttuuria. Etelä-Karjalan museon julkaisut n:o 4. Lappeenranta.
- Suomen kielen käännteissanakirja 1980. Koostanut Tuomo Tuomi. SKST 274.
- Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia. Helsinki.
- Söderman, Tiina 1996: Lexical characteristics of the Estonian north eastern coastal dialect. *Studia Uralica Upsaliensia* 24. Uppsala.
- Tainio, Liisa 1995: Ahti Rytkönen kielen tutkimuksen työmaalla. — Vir. 99: 437–445.
- Talve, Ilmar 1973: Suomen kansanomaisesta ruokataloudesta. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 2. Turku.
- Taylor, John R. 1989: Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory. Clarendon Press, Oxford.
- TL = Tietolipas. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Toivonen, Y. H. 1934: Suomalais-ugrilaisesta kielen tutkimuksesta ja sen lähimmistä tehtävistä. — Vir. 38: 379–391.
- Tuomi, Tuomo 1989: Suomen murteiden sanakirja. Johdanto. KKTJ 36, Helsinki.
- 1999: Lauri Hakulinen Sanakirjasäätiön johtajana. — Vir. 103: 591–598.
- Turunen, Aimo 1979: Kalevalan sanat ja niiden taustat. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö.
- 1988: Venäläisperäiset sanat ja niiden merkityksen kehitys Pohjois-Karjalan murteessa. — Vir. 92: 109–119.
- Turunen, Mikko 1997: Nykyvatjan koodinvaihdosta. — Vir. 101: 208–232.
- Ullman, Stephen 1962: Semantics. An introduction to the science of meaning. Basic Blackwell, Oxford.
- Uusi Kalevala = Kalevala 1849. Toinen painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Uusivirta, Hilikka 1990: Suomalaisen ruokaperinteen keittokirja. WSOY, Porvoo.
- Vaasan Jaakkoo = Eteläpohjalaisia sananparsia 1958. Toim. Vaasan Jaakkoo (oik. Jaakko Oskari Ikola). Toinen painos. WSOY, Porvoo.
- Vahros, Igor 1960: Venäjän ja suomen kielen kosketuksista jalkaverhojen nimitysten alalla. — Vir. 64: 5–13.
- 1963a: Kupanitsan Greplan murteen venäläisperäisistä sanoista. — Vir. 67: 143–149.
- 1963b: Viron venäläisperäisistä lainasanoista. [Mägiste 1962, arvostelu.] — Vir. 67: 403–407.
- 1967: Muutamia piiraiden nimityksiä. — Vir. 71: 203–208.
- 1974: Saksalainen tutkimus suomen kielen venäläisistä lainasanoista. [Plöger 1973, arvostelu.] — SJ 16: 159–171.
- Valonen, Niilo — Hilikka Uusivirta — Anna-Liisa Anha — Ritva Tuulos 1982: Satakuntalainen keittokirja. SKST 290.
- Vanha Kalevala = Kalevala taikka Vanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinosista ajoista 1835–1836. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vasmer, Max 1953–1958: Russisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätslag, Heidelberg.
- Viitso, Tiit-Rein 1990: On the earliest Finnic and Balto-Slavic contacts. — Itämerensuomalaiset kielikontaktit: 140–147. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristi-kongressissa Debrecenissä 27.8.–1.9.1990. KKTJ 61.
- 1998: Seppo Suhonen 60-vuotias. — Vir. 102: 256–260.

- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- Virtanen, Leea — Annikki Kaivola-Bregenhøj — Aarre Nyman (toim.) 1977: Arvoitukset. Finnish Riddles. SKST 330.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja 1985, 1994. KKTJ 33.
- VMS = Väike murdesõnastik 1982, 1989. Toim. Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste akadeemia Keele ja kirjanduse instituut, Tallinna.
- Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Carl Winter, Heidelberg.
- Äimä, Frans 1934: Hakulinen 1933a, arvostelu. — Vir. 37: 80–85.

Liite 1.

Kyrillisten aakkosten translitterointi

Nykyvenäjä:

a = a	л = l	ч = č
б = b	м = m	ш = š
в = v	н = n	щ = šč
г = g	о = o	ъ = ’
д = d	п = p	ы = y
e = e (je)	р = r	ь = liud.
ë = ë (jě)	с = s	э = e
ж = ž	т = t	ю = liud. +u (ju)
з = z	у = u	я = liud. + a (ja)
и = i	ф = f	
й = j	х = h	
к = k	ц = c	

Vanhassa venäjän oikeinkirjoituksessa esiintyy myös grafeemi ѣ (= ě), jolla on myös ollut oma äännearvonsa; nykyisessä oikeinkirjoituksessa sen tilalla on e. Translitteraatioissa ě on merkitty silloin, kun sitä on pidetty äännesuhteiden kannalta tärkeänä. Vanhojen aakkosten sananloppuinen ъ on jätetty merkitsemättä, koska sillä ei ole äännearvoa. Vanhaa oikeinkirjoitusta on käytetty n. vuoteen 1920 asti; sitä noudattaa esim. Dal'in sanakirja (1880–1882). Myös Ruoppila (1986) esittää venäläiset originaalit vanhan oikeinkirjoituksen mukaan.

Muinaisvenäjän lyhyitä vokaaleita esittävät kyrilliset aakkosmerkit ъ (*ŭ*) ja ь (*i*) on jätetty translitteroinnissa ennalleen: esim. *лѣжка* [*lŭžka*] 'lusikka', nykyvenäjässä *ложка*.

Kirjainmerkkien e, ě, ю ja я edellä merkitään *j* seuraavissa tapauksissa:

- 1) absoluuttisessa sanan alussa: *jest'* (есть) 'olla', *jělka* (ёлка) 'kuusi', *jug* (юг) 'etelä', *jábloko* (яблоко) 'omena'
- 2) vokaalin, ъ:n ja ь:n jäljessä: *rajék* (паёк) 'annos, osa', *baján* (баян) 'hanuri', *s'jest'* (съесть) 'syödä', *vjúška* (вьюшка) 'uuninpelti'.

Muulloin я = a ja ю = u, mutta edeltävän konsonantin liudennus osoitetaan: *řad* (ряд) 'rivi', *řutma* (тюрьма) 'vankila'. Pehmeää merkkiä ь ei translitteroida, mutta edeltävän konsonantin liudennus osoitetaan: *řtúdeň* (студеň) 'aladobi'.

Paino, jota venäjän oikeinkirjoituksessa ei yleensä merkitä, osoitetaan translitteroinnissa akuutilla: *kólokol* (колокол). ě on aina painollinen.

Liite 2.

Lauseopin arkiston koloratiivikonstruktiot

Esitetty muuten lähteen mukaan, mutta 1. infinitiivin (ja kerran imperatiivin) loppukahdennuksen aiheuttama konsonantti on jätetty pois ja *n:n* ja *t:n* assimilaatiotapaukset palautettu.

1. tyyppi (59 kpl)
ampuo nassautinni'
ampua porautin
haastaa nalkuttelliit
huastoo peohasivat
hengittää tuuhitti
hypätä rohautti
hyssytellä istuile
istua kököttänneet
juuva lotkas
kaataa hurrautimma
koatua tupsahi
kattoo horros
kahtuu tillisti
kerjätä pöllöytin
kiittää pöllöytettiin
kirota pammaottanna
kukkuu helekyttel'
kulukia julukkasiit
kuolta jyrähti
kutoo hutkii
kylypee ropsutettii
kyntää pöhöritty
kytee napsaa
kävellä jylykytelttii
käävä hinttovvaa
käyrä jumpathin
käyvvä jöynättel'
käyrä lonti
latoa mättäs [= mättäisi]
lyä [= lyödä] lopsahutti
lyyvvä porautti
maalatakkinn tuhurattiin
männä hilasin
mennä kiikutti
mennä lupsahti
mennä länkännyt
mennä pongiithin
mennä pölähti
mennä rykittää

nauraa hörähytti
niitte kalahuttii
nukkua kahottanut
olla mollotti
pierasta rytkäötti
puija rysketyttiin
purota molskahti
pyytee nuijattiin
ryypätä kurrautettiin
sannoo veäntännä
suuttuva tuhahtana
syyvvä mekotettiin
tanssia rahkastii
tehä nuhjasin
tulla jonottaa
tulla kaanistaa
tulla kurahti
tulla lotkottivat
viijä hympytellyt
vierä retuutti

2. tyyppi (17 kpl)

kolhattii ahtaa
jutkahti kuatua
nylkytettiin — — kääntää
kavvaotti lyyvä
jonkutti — — mennä
könttäs — — männä
laahas mennä
lotkotti mennä
hapotteli — — ottaa
krahnattiin — — pestä
kitkutelttiin sahata
posotti — — seisua
nalakuttel' takkoo
hylykyttellöö — — tehä
väänsin tehrä
viilettää — — tulla
puohattiiv viijä